

НЭЭЛТТЭЙ НИЙГЭМ
ФОРУМ

ХУДАЛДАА АЖ
ҮЙЛДВЭРИЙН ТАНХИМ

МОНГОЛ УЛС

Аж үйлдвэрийн салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ

*Монгол Улсын Үйлдвэр, Худалдааны Яамнызахиалгаар Нэгдсэн Үндэстний
Байгууллагын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын бэлтгэв.*

Бэлтгэсэн: Хай Нгуен Тан, НҮБ-ын АҮХБ-ын зөвлөх

Хариуцаж хүлээн авсан: Диана Хаббард,
Аж үйлдвэрийн удирдлага, Статистикийн салбар

Орчуулсан:

Д.Цэцэн

Хянан тохиолдуулсан: Ц.Гомбосүрэн

О.Батсүрэн (Нэгдсэн бодлого, стратеги төлөвлөлийн
газар мэргэжлийн)

Б.Мөнхсоёл (Нээлттэй Нийгэм Форум)

Вена хот
2006 оны 1 дүгээр сар

DDC
338'517
M-692

© 2007 Нээлттэй Нийгэм Форум

Жамъян гүний гудамж-5/1,
Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар-48,
Монгол улс

Утас: 976-11-313207
Факс: 976-11-324857
Вэб хуудас: <http://www.forum.mn>
И-мэйл:osf@forum.mn

Энэхүү судалгаагаар гаргасан дүгнэлт, саналууд нь
ННФ-ын байр суурийг илэрхийлэхгүй.

Судалгааны тайланг хэсэгчлэн болон бүтнээр нь
хэвлэхийг хүсвэл Нээлттэй Нийгэм Форумын хаягаар
хандан зохих зөвшөөрөл авна уу.

ISBN 978-99929-56-22-4

АГУУТА

Цацал уг	VII
Ерөнхий хураангуй	IX
1. Оршил	1
2. Монголын аж үйлдвэрийн салбарын тойм	3
2.1 Зах зээлийн эдийн засагт шилжих бүтцийн өөрчлөлт	3
2.2 Аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц	5
2.3 Сүүлийн үеийн өөрчлөлтүүд	7
3. Монголын аж үйлдвэрийн салбарын байдлыг харьцуулсан судалгаа	11
3.1 Монгол улс болон түүнийг харьцуулсан бусад улс	11
3.2 Боловсруулах аж үйлдвэрийн байдал	14
Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртгийн (MVA) дүн шинжилгээ	14
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар дахь бүтцийн өөрчлөлт	15
3.3 Экспортын байдал	17
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын экспортын байдал	17
Боловсруулах аж үйлдвэрийн экспортын технологийн бүтэц	18
Экспортын төвлөрөл болон экспортын төрлийг олшруулах	22
3.4 НҮБ-ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын аж үйлдвэрийн индекст Монголын эзлэх байр	23
Шинэ байдлын индекс	23
Аж үйлдвэрийн байдлыг жишиг нь	23
3.5 Өрсөлдөх чадварын бүтцийн хүчин зүйлүүд: технологи, мэдлэг чадвар ба ГШХО	25
Дун шинжилгээний суурь	25
Технологийн чадавхийг жишиг нь	26
Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ГШХО)	35
3.6 Бизнесийн орчин	40
3.7 Дүгнэлт	41
4. Салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ	43
Зах зээл дэх байр суурийн дүн шинжилгээ	43
5. Ноос ноолуурын салбарын өрсөлдөх чадвар	55
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	56
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	56
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	61
Дүгнэлт	67
6. Арьс ширний салбарын өрсөлдөх чадвар	69
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	70
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	70
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	70
Дүгнэлт	77
7. Махны салбарын өрсөлдөх чадвар	75
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	76
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	76
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	77
Дүгнэлт	77

III

Ашигласан эх сурвалж.....	79
Уулзаж ярилцсан хүмүүс.....	81
Хайрцаг:	
Хайрцаг 4.1: Зах зээлд эзлэх байр суурийн ангилал.....	44
Хүснэгтүүд:	
Хүснэгт 2.1: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын байдал (1993-2004)	4
Хүснэгт 2.2: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц, 2001 оны үзүүлэлтүүдийг 1992 оны үзүүлэлттэй харьцуулсан байдал	6
Хүснэгт 2.3: ДНБ-ий бүтэц, хөдөлмөр эрхлэлт, 1980-2004.....	8
Хүснэгт 3.1: Харьцуулсан улс орнуудын үзүүлэлтүүд.....	12
Хүснэгт 3.2: Боловсруулах аж үйлдвэрийн үзүүлэлтүүд	14
Хүснэгт 3.3: ЮНӨ-ийн технологийн бүтэц (1990-ээд оны эхний үеийг 2000-аад оны эхний үетэй харьцуулах нь)	16
Хүснэгт 3.4: Экспортын байдлын үзүүлэлтүүд	17
Хүснэгт 3.5: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн ангилал	19
Хүснэгт 3.6: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн хуваарилалт (%)	21
Хүснэгт 3.7: Улс тус бурийн нийт экспортод эзлэх экспортын эхний 5 болон 10 бүтээгдэхүүний хувь хэмжээ	22
Хүснэгт 3.8: 155 улсын Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын (CIP) эрэмбэ, 2000 оны байдлаар.....	24
Хүснэгт 3.9: Дээд сургуулиудад техникийн болон бусад бүх чиглэлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо, 2000/2001	28
Хүснэгт 3.10: Техникийн мэргэжлээр дээд сургуулиудад суралцаагчдын тоо 2000/2001,.....	29
Хүснэгт 3.11: Гол гол булэглэлийн улс орнууд дахь судалгаа ба хөгжлийн ажил (R&D) болон хүний хүчин зүйлийн үзүүлэлтүүд (боломжтой хамгийн сүүлийн жилийн тоо баримт байгаа болно)	31
Хүснэгт 3.12: Технологийн хүчин чармайлтын индекс (1997/98)	32
Хүснэгт 3.13: ГШХО бүс нутаг болон улс орноор, 2000-2004	36
Хүснэгт 3.14: Орж ирж буй ГШХО-ын индексээр эрэмбэлэх нь, 2001-2003.....	37
Хүснэгт 3.15: ГШХО татах чадварын индексээр ангилсан эхний 25 улс, 1988-2002	38
Хүснэгт 3.16: ГШХО-ын чадвар болон матриц, 2000-2002	39
Хүснэгт 3.17: Монгол улсад бизнес эрхлэхэд хамгийн бэрхшвэлтэй асуудлууд.....	40
Хүснэгт 4.1: Монгол улсын экспортын өрсөлдөх чадварын байдал, 2003 оны үзүүлэлтийг 1996 оны үзүүлэлттэй харьцуулсан байдлаар.....	46
Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй Монголынхыг харьцуулсан үзүүлэлт	48

Зураг :

Зураг 3.1:	Дээд боловсролд хамрагдагсдын нийт тооны харьцаа (холбогдох насын бүлгийн хувиар)	30
Зураг 3.2:	Мэдлэгийн индекс - Зүүн Ази.....	34
Зураг 3.3:	Мэдлэгийн индекс - Далайд гарцгүй орнууд.....	35
Зураг 4.1:	Монголын боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортын зах зээлийн байр суурь (1996-2003)	52
Зураг 4.2:	Малайзийн боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортын зах зээлийн байр суурь (1995-2004)	53
Зураг 5.1:	Дэлхийн ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.2:	Австралийн ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.3:	Шинэ Зеландын ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.4:	Аргентины ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	58
Зураг 5.5:	БНХАУ-ын ОУХСА (SITC) 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	58
Зураг 5.6:	Монголын ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2003.....	58
Зураг 5.7:	Унгас болон малын бусад ноос хялгасны (SITC 268) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	59
Зураг 5.8:	Хонины уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2681/2682) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	59
Зураг 5.9:	Малын самнаагүй нарийн ноосны (SITC 2683) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	60
Зураг 5.10:	Уртын ноос, ахар, хурганы ноос болон малын бусад ноосны (SITC 2687) экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	60
Зураг 5.11:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Унгас болон малын бусад ноос үсний (SITC 268) дэд салбар, 1995-2004	62
Зураг 5.12:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Угаагаагүй уртын болон ахар хурганы ноосны (SITC 2681) дэд салбар, 1995-2004	63
Зураг 5.13:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Угаасан уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2682) дэд салбар.....	64
Зураг 5.14:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Малын самнаагүй нарийн ноосны (SITC 2683) дэд салбар, 1995-2004	65
Зураг 5.15:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Уртын ноос, ахар, хурганы ноос болон малын бусад ноосны (SITC 2687) дэд салбар, 1995-2004.....	66
Зураг 6.1:	Арьс ширний (SITC 811) экспортын дэлхийн чиг хандлага, 1995-2004	71
Зураг 6.2:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Арьс ширний (SITC 611) салбар, 1995-2004.....	72
Зураг 7.1:	Махны экспортын (SITC 011) дэлхийн чиг хандлага, 1995-2004	76
Зураг 7.2:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь, Арьс ширний (SITC 611) салбар, 1995-2004.....	78

ТОВЧЛОЛ

АХБ (ADB)	Азийн Хөгжлийн Банк
АУӨЧИ (CIP)	Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индекс (Index)
ТУХН (CIS)	Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөл
ЭӨЯБС (EGPRS)	Эдийн засгийн өсөлт ба ядуурлыг бууруулах стратеги
НТ (HT)	Нарийн технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ПШХО (FDI)	Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт
ДНБ (GDP)	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ҮНО (GNI)	Үндэсний нийт орлого
ХХИ (HDI)	Хүний хөгжлийн индекс
МХТ (ICT)	Мэдээлэл, холбооны технологи
АҮСОУА (ISIC)	Аж үйлдвэрийн стандартын олон улсын ангилал
АҮХХБТ (ITDP)	Аж үйлдвэр, худалдаа хөгжүүлэх бодлогын тайлан
МТЭЗИ (KEI)	Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн индекс
МИ (KI)	Мэдлэгийн индекс
ЛАКБ (LAC)	Латин Америк, Карибын бүс
НБХУ (LDC)	Нэн буурай хөгжилтэй улсууд
ТТ (LT)	Төсөр технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ЗЗХ (MS)	Зах зээлийн хувь (хэмжээ)
ДТ (MT)	Дундаж технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ДНТ (MHT)	Дундаж ба нарийн технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ҮХЯ (MIT)	Үйлдвэр, Худалдааны яам
ҮДК (MNCs)	Үндэстэн дамнасан корпораци
ҮНӨ (MVA)	Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг
ОДХА (MENA)	Ойрхи Дорнод ба Хойд Африк
ШАУЭЗ (NIEs)	Шинээр аж үйлдвэржсэн эдийн засаг
АБ (PP)	Анхдагч бүтээгдэхүүн
ТЭГ (RB)	Түүхий эдээс гаралтай (бүтээгдэхүүн)
CX (R&D)	Судалгаа ба хөгжил
ОУХСА (SITC)	Олон улсын худалдааны стандартын ангилал
ӨСА (SSA)	Өвөр Сахарын Африк
НҮБ-ын ХХБХ (UNCTAD)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Худалдаа, Хөгжлийн Бага хурал
НҮБХХ (UNDP)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр
НҮББЕЦСБ (UNESCO)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын байгууллага
НҮБ-ын АҮХБ (UNIDO)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллага
ДБ (WB)	Дэлхийн Банк
ДХБ (WTO)	Дэлхийн худалдааны байгууллага

Монгол Улсын Үйлдвэр, худалдааны яам, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ажүйлдвэрийн хөгжлийн байгууллага (UNIDO)-тай хамтран «Монгол Улсын аж үйлдвэрийн салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ»-г 2005 оны байдлаар гаргасан бөгөөд Нээлтгэй Нийгэм Форумын илрэвх, санаачлага санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр хэвлүүлэн та бүхэнд өргөн барьж байна.

Энэхүү судалгааны гол зорилго нь Монгол Улсын аж үйлдвэрийн салбар, дэд салбарын урьдчилсан үнэлгээг гаргах, улмаар Үйлдвэр худалдааны яамнаас аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад шаардлагатай мэдээлгээр хангах явдал юм. Судалгаанд Монгол Улсынаж үйлдвэрийн салбарын үндсэн үзүүлэлтүүдийг ижил төстэй эдийн засаг бүхий улс орнууд, мөн хөгжингүй улс орнуудын үзүүлэлтэй харьцуулах замаар «Монгол улсын аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар»-ыг тодорхойлохыг зорьсон бөгөөд чингэхдээ аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын гол үзүүлэлт болохажилчдын мэргэжлийн ур чадвар, технологийн түвшин, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, салбарын хэмжээнд олгосон патент, тусгай зөвшөөрлийн тоо хэмжээ болон дэд бүтцийн хөгжил гэсэн хүчин зүйлсийг жишиг тогтоосон. Аливаа орны аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар нь дээрх хүчин зүйлсээс ихээхэн хамааралтай бөгөөд салбарын хөгжилд тэдгээрийн үзүүлэх нелөөлийг үнэлэн тогтоосны үндсэн дээр аж үйлдвэрийн хөгжлийн бодлогыг боловсруулдаг байна. Энэ жишгийн дагуу Монгол улсын аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад, энэхүү үнэлгээ судалгааны ажил нь онцгой ач холбогдолюу өгч байгаа юм.

Ингээд энэхүү бүтгээлийг аж үйлдвэрийн хөгжлийн чиглэлээр судалгаа хийж буй бүтгээлч эрдэмтэн судлаачид та бүхний судалгааны сан хөмрөгт нэмэр болгон хүргэхийн ялдамд Та бүхний ажил үйлс үргэлж өөдрөг, хөгжин дэвшиж байх болтугай хэмээн ерөө.

Үйлдвэр худалдааны дэд сайд

Я. Содбаатар

1. Энэхүү судалгаа нь Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар, дэд салбарын урьдчилсан үнэлгээг гаргаж, Монгол улсын Үйлдвэр, Худалдааны Яамыг аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад нь шаардлагатай мэдээллийр хангах зорилготой юм. Энэ судалгааг НҮБ-ын Аж Үйлдвэрийн Хөгжлийн Байгууллагын 2002/2004 оны Аж Үйлдвэрийн Хөгжлийн Тайланд боловсруулсан аргачлалын дагуу хийсэн бөгөөд тэрхүү аргачлалаар аж үйлдвэрийн стратегийг тодорхойлоход анхны алхам болгож Үндэсний Аж Үйлдвэрийнүүзүүлэлтийнжишигтогтоохыг санал болгосон юм.

2. Монгол улс нь шилжилгийн эдийн засаг бүхий Төв Азиин улс орнуудтай олон үзүүлэлтээрээ адил юм. Тэдгээр нь байгалийн нөөцийн баян, газар тариаланд ашиглах болох өргөн уудам нутагтай, ихэнхдээ далаид гарцууй орнууд юм. Өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улсад эдийн застийн бүтцийн томоохон өөрчлөлт гарсан. 1990 оноос өмнө эдгээр улс нь нэг хүн амд ногдох орлогоор адил хэмжээний улс орнуудтай харьцуулбал аж үйлдвэрийн салбар нь том, үйлчилгээний салбар нь бага байсан. Харин тэр үеэс хойш эдгээр улс орны аж үйлдвэрийн салбар нь багасч улмаар нийт эдийн засаг нь зөвхөн цөөн тооны бараа бүтээгдэхүүнээс хамааралтай болсон төдийгүй үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх зайлшигүй шаардлагатай тулгараад байгаа болно.

Аж үйлдвэрийн байдлыг жишиг нь

3. 1990 оноос 2002 оны хооронд Монгол болон шилжилгийн эдийн засаг бүхий Төв Азиин улс орнуудын ДНБ-д ногдох үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг мөн тэрхүү нэмүү өртгийн нэгхүндногдох хувь хэмжээ ихээхэн буурсан нь өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улс орны эдийн засагт гарсан бүтцийн өөрчлөлтийн үр дагавар юм. Мөн энэ хугацаанд Аж Үйлдвэрийн Салбарын бүтцэд гарсан өөрчлөлт нь Монгол түүхий эдэд тулгуурласан болон

болхи технологи бүхий үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа өнөө хүргэл хамгийн том байр суурьтай байгааг харуулж байгаа ч энэ салбарын эзлэх хувь онгөрсөн арван жилийн хугацаанд буурсан байна.

4. Аж үйлдвэрийн салбарын экспортын хувьд Монгол болон Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнуудын боловсруулах үйлдвэрлэлийн хэмжээ бага, байгалийн нөөц баялаг ихтэй, экспортыг цөөн тооны бүтээгдэхүүн бүрдүүлдэг шийж нь хэвээрээ байна. Экспортод гаргадаг гол түүхий, боловсруулсан бүтээгдэхүүн нь үндсэндээ уламжлалт болон нэмүү өртөг багатай бүтээгдэхүүн байдаг. Боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортод нарийн технологиоруйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь очижжэн бага юм.

5. Дэлхийн 155 улсын Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексээс өнөөгийн техникийн түргэн өөрчлөлт, эдийн засгийн либералчлал, даяаршлын шинэ орчин бүрдүүлэхэд аж үйлдвэрийн гүйцэтгэх үүргийн тухайд олон шинэ зүйл харагддаг. Ерөнхийдөө ихэнх аж үйлдвэржсэн улс энэхүү индекс шинээржирсэн улсуудад урьд өмнөх эрэмбээ алдсан. Тухайлбал, Сингапур 1990, 2000 онд дэлхийд хамгийн сайн үзүүлэлтэй орон байсан. Ирланд 1980 онд 19-р байранд, 1990 онд 9-р байранд тус тус байснаа 2000 онд 2-р байранд орж удаалсан. Сингапур, Ирланд хоёр ижил төстэй стратеги хэрэгжүүлж ирсэн нь сонирхолтой юм. Энэ хоёр орон дэлхий нийтийн нарийн технологийн нүүлэлтэйн сүлжээнд орж, хүний нөөц ба дэд бүтцийг дээд зэргээр хөгжүүлсэн байна. 2000 онд дараагийн долоон байранд нөхөн хөгжилтэй аж үйлдвэрийн орнууд орж байсан бөгөөд тэдгээрийг Швейцарь (мөн 1980 онд тэргүүлж байсан) тэргүүлсэн байна. Дараа нь (10-р, 11-р байранд) эрчимтэй хөгжлийн буй Тайвань, Омнөд Солонгос орж байна. Тайвань, Омнөд Солонгос хоёр Сингапураас эрс веер стратеги хэрэглэж дотоодынхоо чадавхийг бүрдүүлэхдээ ПШХО их хэмжээгээр оруулахын оронд түншүүлгэйгээ зохих хэмжээнд зайд барьж харилцах замаар гадаадын шууд хөрөнгө

оруулалт болон дэлхий дахини үнийн сүлжээний нөлөөллийг хязгаарлах болдого хэрэгжүүлсэн байна.

6. Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексийн мэдрэлтийн санд шинээр нэмэгдэж бүртгэгдсэн орнуудын дотроос шилжилтийн эдийн засгтай 22 орон мөн Овр Сахарын бусэд оршидог 21 Африкийн орон онцгой анхаарал татаж байгаа юм. АУӨЧын индекст эзлэх байрны хувьд шилжилтийн эдийн засгтай орнууд их янз бүр байна. Тухайлбал, Унгар Улс 22-р байранд байхад Киргизстан 121-р байр эзэлж байх жишээтэй. Овр Сахарын бусэд оршидог Африкийн орнууд АУӨЧын индексийн жагсаалтын сүлл хэсэгт бөөгнөрч сүүлийн 30 байрны 19-ыг нь эзэлж байна. Монгол Улс мөн жагсаалтын доод биеэр буюу 148-р байранд Ботсвана, Этиоп, Бурунди, Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс, Тонга, Коморын арлууд, Мали улсуудын өмнө орж байна.

7. НҮБ-ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын мэдрэлтээр хөгжлийн буй орнуудын тогтвортой амжилтанд нөлөөлж буй олон хүчин зүйлийн нэг бол дэлхий дахини үнийн сүлжээнд холбогдох замаар экспортын салбарыг хөгжүүлэх мэдлэг чадвар юм. Энэ зорилгод хүрэх хоёр арга зам байдаг. Нэгдүгээр арга нь дотоодын үйлдвэрүүдийн хүчин чадал, чадавхийг сайн хөгжүүлэх, хоёрдугаар арга нь экспортод чиглэсэн ПШХО-ыг татах явдал юм. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Тайван хоёр эхээд дотоодын чадавхи, хүчин чадал бий болгох замыг сонгосон бол Малайз ПШХО татах замыг сонгосон. Гэхдээ цаг хугацааны явцад энэ хоёр арга харилцаан нэвчийж хослоо хандлагатай болж байна.

8. Үнээс гадна НҮБ-ын АУХБ-ын аргачлал нь аж үйлдвэрийн өрсөлдөх үзүүлэлтэд нийтэд их нөлөө үзүүлдэг ур чадвар, технологийн хүчин чармайлт, орж ирж буй ПШХО, технологийн лиценз болон орчин үеийн дэд бүтэц гэсэн таван гол хүчин зүйлийн жишиг тогтоодог. Эдгээр бүтцийн хүчин зүйлийг (ялангуяа, ур чадвар, технологи, ПШХО-ыг) энэхүү тайланда авч үзэх болно. Энэхүү аргачлалд

тайлбарласнаар гол санаа нь үндэсний аж үйлдвэрийн үзүүлэлтийг бүрэн тооцоходоо биш харин аж үйлдвэрийн үзүүлэлтэд нөлөөлдөг голхучин зүйлийг тодорхойлж, бусад улс орнуудын хооронд харьцуулж болохуйц тоон баримт өгөгдөхүүнтэй болоход оршино.

Аж үйлдвэрийн болон технологийн чадавхийг жишиг нь

9. Юуны өмнө мэдлэг чадварын жишигээс эхлэе. Орчин үеийн технологийг үр дүнгэй ашиглахын тулд ялангуяа дээд түвшинд удирдлагын болон техникийн мэдлэг, ур чадвар шаардлагдана. Тийм учраас уг жишигийн нэг хэмжүүр нь сургуульд хамрагдлын нийт хувь байж болох юм. Үүнийг харуулах нэг үзүүлэлт нь техник (тухайлбал, шинжлэх ухаан, инженерийн ухаан, математик, компьютер)-ийн чиглэлээр дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдлын хувь юм.

10. Техникийн мэдлэг чадвар эрчимгэй эзэмшиж байгаа байдлаар нь (1000 хүнд ногдох дээд сургуульд хамрагдагсдын тоогоор хэмжсэн) авч үзвэл эхний таван байр эзэлсэн орнуудаас Солонгос (1000 хүнд 21.42 оюутан ногдох байна) тасархай тэргүүлж байгаа бөгөөд Финлянд (17.83), Тайвань (16.85), ОХУ (16.41), Сингапур (11.92) удаалж байна (хүснэгт 3.10). Дараагийн таван байранд өндөр хөгжилтэй аж үйлдвэржсэн орнууд орж байна. «Азийн жинхэнэ дөрвөн бар» (Гонконг, Солонгос, Сингапур, Тайвань) мөн хоёр шинэ «Азийн бар» (Малайз, Тайланд) жагсаалтын эхний 20 байранд явж байна. Сүүлийн 30 байрыг ихэвчлэн Өмнөд Азийн болон Өвөр Сахарын бусэд оршид Африкийн орнууд эзэлж байгаа бөгөөд хамгийн буурай хөгжилтэй орнуудын ихэнх нь хүснэгтийн доод талд бөөтнөрч байна. Дунд талд байгаа бүлэгт 33-р байранд байгаа Шинэ Зеланд (6.68)-аас 74-р байранд байгаа Коста Рика (2.05)-гийн хооронд байрлах орнууд орно. Монгол Улс (4.04) энэ бүлгийн 60-р байранд явж байна.

11. Дээд сургуульд суралцаж буй оюутнуудын тоог холбогдох наслы

булэглэлд харьцуулахад Монгол Улсын үзүүлэлт нь харьцаангуй сайн байгаа юм (Өндөр орлоготой орнуудын дундаж 61% дундаас дээш орлоготой орнуудын дундаж 33% тус тус байхад Монгол улсынх 35% байгаа юм). Бодлогынхэлэл шүүгчийнхувьд Монгол Улс сонирхол татах нэг жишээ болж байна. Монгол Улс аж үйлдвэрийн болон экспортын үзүүлэлтүүдээрээ шинэ «Азийн бар»-уудаас хоцорч байгаа мөрглөө боловсролын салбар дахь ололтуудаараа Малайз, Тайландын түвшинд байна.

12. Технологийн хүчин чармайтнын хувьд бус нутаг болон улс орнуудыг хооронд нь харьцуулж болох цорын ганц олдож байгаа тоо баримт нь албан ёсны судалгаа ба хөгжилд зарцуулсан зардал, патент хоёр юм (эхнийх нь бол судалгаа ба хөгжилд (СХ) хийсэн хөрөнгө оруулалт, хоёр дахь нь энэ ажлын бүтээгдэхүүн болно). Судалгаа ба хөгжлийн ажлын ихэнх хэсэг нь үйлдвэрийн ажилчдын талаар албан бус хүч чармайтг тавих болон бүтээгдэхүүний чанар, инженерийн шийдвэр, бэлтгэн нийлүүлэлт, хуваарилан түгээх үйл ажиллагааг дэмжих хэлбэрээр явагддаг учраас эдгээр үзүүлэлт нь хагас дутту байдаг. Хэдий тийм боловч судалгаа ба хөгжлийн ажил хөгжиж буй орнуудад шинэ нарийн технологийг нэвтрүүлэхэд ихээхэн чухал болж байгаа бөгөөд эдгээр үзүүлэлт нь технологийн үйл ажиллагааны талаар шинэ сэргэг ойлголт өгдөг.

13. Технологийн жишигийг тогтоох өөр нэг арга бол судалгаа ба хөгжлийн ажлыг олон улсын хэмжээ (энэ тохиолдолд АНУ)-нд гаргасан патентуудтай уялдуулах арга юм. Лалт (2003 он) өөрийн боловсруулсан үзүүлэлт (хүснэгт 3.12-т харуулсан технологийн хүчин чармайтнын индекс)-ийг санал болгож байгаа юм. Энэ үзүүлэлтээр улс орнуудыг харьцуулахдаа үйлдвэрийн санхүүжилтээр хийгдэж байгаа судалгаа ба хөгжлийн ажил ба патент хоёрьн үндсэн дээр жагсаалгаар эрэмбэлдэг (жагсаалтын төгсгөлд байгаа орнууд аль ч хэмжүүрээр авч үзэхэд технологийн бодитой үр бүтээлтэй хүчин чармайт гаргаж чадаагүй учраас тэдгээрийг эрэмбэлэх боломжгүй юм).

14. Технологийн чадвхийг хэмжих бас нэгүүлэг болт Дэлхийн Банкнаас шинээр гаргасан «Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн индекс» (<http://info.worldbank.org/etools/kam2005> сайтаас авч болно) юм. Энэ индекс нь Дэлхийн банкны «мэдлэгийг үнэлэх аргачлал» (MYA)-д тулгуурладаг. (Дэлхийн банкны үзэж байгаагаар) Бизнес эрхлэлт, шинэчлэл, хөгжлийн судалгааны ажил, программ хангамж, зохиомж зэрэг салбарт, түүнчлэн (хүмүүсийн) боловсрол, туршилага чадварын түвшинд хэрэглэгдэж байгаа мэдлэг нь дэлхий дахинь эдийн засгийн есөлтийн гол эх үүсвэрийн нэг гэдгийг Дэлхийн Банк хүлээн зөвшөөрч байна. Мэдлэг бий болгох, түүнийг хүртэх, ашиглах замаар улс орны чадвхийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн стратегийг хэрэгжүүлэвт харьцангуй богино хугацаанд нилээд их ахиц гаргах боломжтойг Солонгос, Малайз, Финлянд, Хятад, Коста Рика улсуудын жишгэнээс харж болно.

15. Аль нэг улс мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн нөхцөлд өрсөлдөхөд бэлэн байгаа эсэхийг хэмжих зорилгоор энэ аргачлалыг гаргасан. Мэдлэгт тулгуурласан нийгмийг хөгжүүлэх дараахь дервэн тулгуурчилгэлээр урсны үзүүлэлтүүдийг хэмжихийн тулд энэ аргачлалд 80 гаруй бүтцийн болон чанарын хувьсах хэмжигдэхүүн ашиглагддаг. Үүнд: (а) эдийн засгийн хөшүүрэг ба байгууллагын тогтолцоо; (б) боловсрол; (в) шинэчлэл; (г) мэдрэлэл, холбооны технологийн дэд бүтэц зэрэг болно. Хувьсах хэмжигдэхүүн бүрийг 0-ээс 10 хүргэл хэлбэлзэх оноогоор илэрхийлж статистикийн тохируулга хийсэн. Харьцуулалтын бүлэгт 128 орон орсон юм. MYA-ыг ашиглан улс орны Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн нийт индекс ба Мэдлэгийн индексийг гаргаж болох юм. Мэдлэгийн индекс нь боловсрол, шинэчлэл, мэдрэлэл, холбооны технологийн дэд бүтцийн үзүүлэлтүүдийн дундаж юм (эдийн засгийн хөшүүрэг ба байгууллагын тогтолцоо ордогтуй). Тийм болохоор энэ индекс нь өмнөх бүлгүүдэд судалсан хүчин зүйлийн хослуу болж байгаа юм. Дээр нь мэдрэлэл, холбооны

технологийн дэд бүтцийн хувьсах хэмжигдэхүүн нэмэгдэж байгаа.

16. Зураг 3.1 ба 3.2-т Зүүн Ази болон Ази, Латин Америкийн далаид гаргүй орнуудын Мэдлэгийн индексийн оноог 1995 он бамацэлэл байгаахамгийн суулийн оны байдлаар харуулсан бөгөөд энэ оноо нь 0-ээс 10-ын хооронд хэлбэлзэнэ. Хамгийн хөгжлигэй дервэн «Азийн бар» бусад Азийн орнуудаас тасархай түрүүлж байна. Монгол Улс 1995 онд Хятад, Индонезийн ард явснаа сүүлийн жилүүдэд тэлдээрийн урд орж харьцангуй сайн байранд явж байгаа. Монгол Улс Вьетнамын дараа, 1995 оноос хойши Мэдлэгийн индект хамгийн том ахиц гаргасан хоёр дахь орон болж байна. Далайд гаргүй, ялангуяа Төв Азийн далаид гаргүй шилжилтийн орнуудтай харьцуулбал Монгол Улс Казахстаны дараа хамгийн сайн үзүүлэлттэй орон юм.

17. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хувьд Монгол Улс гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтг (ПШХО) хийхэд дөнгөж саяхнаас л нээлттэй болж гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхол нэмэгдэх хандлагатай болоод байна. Сүүлийн арван жилийн хожуу үеэс тус улсад орж ирж буй ПШХО-ын урсгал тогтмол есч ирсэн. Монгол улсад орж ирж буй ПШХО 1998 онд 19 сая доллар байснаа 1999 онд 30 сая доллар, 2000 онд 54 сая доллар, 2002 онд 78 сая доллар, 2003 онд 132 сая доллар, 2004 онд 147 сая доллар болж тус нэмэгдсэн байна. Монгол Улс 2000 онд ПШХО-ын дэлхийн урсгалд шалжгүй хувь эзэлж байсан бол 2004 онд Монголын эзлэх хувь есч 0.02% болсон. Хөгжлийн бий орнуудад орж ирж байгаа ПШХО-нд Монгол Улсын эзлэх хувь мөн нилээд хэмжээгээр нэмэгдсэн (Хүснэгт 3.13-ыг хар).

18. НҮБ-ын Худалдаа, Хөгжлийн Бага Хурал (UNCTAD) 2004 оны Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайландаа аливаа улсад орж ирж байгаа ПШХО-ын хэмжээ, боломжийн жишиг тогтоох хоёр индекс гаргасан. ПШХО-ын индекс нь тухайн улсын хулээн авч байгаа ПШХО-ын цар хүрээний хэмжүүр бөгөөд энэ индексээр улс орнуудыг эдийн засгийнх нь хэмжээтэй

харьцуулт-бал тэдгээрийн хүлээн авсан ГШХО-ын хэмжээ буюу улс орны дэлхий дахинь ГШХО-ын ургалд залэх хувийг түүний дэлхийн ДНБ-нд залэх хувьтай харьцуулсан харьцаагаар эрэмбэлдэг. Энэ харьцаа нь нэгээс дээш байвал тухайн улс эдийн засгийн хэмжээгээ бодвол илүү их ГШХО тагаж, харин энэ харьцаа нэгээс бага байвал эдийн засгийн хэмжээтэй харьцуулбал бага ГШХО ирж байна гэсэн угтюм Гадаадхөрөнгө оруулагчид оруулсан хөрөнгөө буцаж татан авч байвал энэ харьцаа нь хасах утгатай байна гээн уг. Тийм болохоор өндөр харьцаа нь ГШХО-ыг татах шууд буюу шууд бус өрсөлдөөнд амжилттай оролцож байгааг харуулна. Энэ хэмжүүрээр Монгол Улс нь орж ирэх ГШХО (хүснэгт 3.14)-ыг татах өрсөлдөх чадвараараа эхний 20 орны тоонд багтаж байгаабогеедэнэ 20 орондотор Зхөгжилгээний орон, Азиин шинээр аж үйлдвэржсан 2 орон, эдийн засгийн шилжилт хийж буй 6 орон, хөгжлийн буй 9 орон орсон байна. Хөгжлийн буй мөн шилжилгийн эдийн засгтай орнуудын дунд дээгүүр байранд орсон орнууд нь жийг боловч эдгээр орны байгалийн баялагийн салбарт эсвэл өмч хувьчлалд нилээд их ГШХО орж ирж байна.

19. Монгол Улсад хөрөнгө оруулах сонирхол тогтмол нэмэгдэж байгаагийн нэг голшалтгаан нь Монголын эдийн засаг, өрсөлдөх чадварын бодлого сайжирсан явдал юм. Монгол Улс худалдаа, ГШХО-ын талаар чөлөөтэй бодлого явуулж, макро эдийн засгийн бодлогоо сайжруулж, нийтгэм, улс төрийн илүү тогтвортой байдлыг ханганд байгаа. Үүнээс гадна 1990 оноос хойшиг Монголын хувийн салбар мөдөрдөхүйц өссөн. Өнөөдөр Монголын үйлдвэрүүдийн 90 гаруй хувь нь хувийн хэвшилийн номыг лөлдөй байна. Өмч хувьчлалын хөтөлбөрийг 15 жил хэрэгжүүлж, шинэ хувийн хөрөнгө оруулалт хийхэд таатай орчин бүрдүүлж ирсний үр дунд энэ амжилтганд хүрсэн байна. Удаа дараагийн засгийн газруудын нэн тэргүүнд чухалчлан авч үзэх асуудлууд ялгаатай байсан ч хувийн хэвшилийг тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлэх бодлого туушгай хэрэгжижирсэн. Энэ бодлого үргэлжилвэл

хөрөнгө оруулагчдын сонирхол цаашид нэмэгдэнэ.

Бизнесийн орчин

20. Монгол Улсад өрсөлдөх чадварыг боогдуулсан гол гол бэрхшээл бизнесийн орчинг догоолдуулсаар байна. АНУ-ын ОУХА-аас дотоодын *Hutton Fortis Co. Ltd.* гэдэг зөвлөгөө өгөх компанийгээ гэрээ байгуулан санхүүжүүлсэн Эдийн засгийн бодлогын шинэчилэл, өрсөлдөх чадвартөслийн хүрээнд 2005 оны 1 дүгээр сараас 3 дугаар сарын хооронд 105 бизнесийн нэгжийн захирлуудыг хамарсан үндэсний судалгаа явуулсан байна. Энэ судалгаагаар Монголд бизнес хийхэд саад учруулж буй дараах гол бэрхшээлүүдийг тодорхойлсон. (Хүснэгт 3.17-г хар). Монголын бизнес эрхлэгчдийн үзэж байгаагаар Засгийн газрын хүнд суртал, муу дэд бүтэц, татварын хувь хэмжээ, хээл хахууль, татварын хууль тогтоомж нь хамгийн их хүндэрэл учруулж байгаа таван гол хүчин зүйл болж байна.

Дүгнэхэд...

21. Судалгаанд тусгасанчлан, аж үйлдвэрийн үзүүлэлтүүдэд макро эдийн засгийн орчин, хөрөнгө оруулалтын ерөнхий уур амьсгал, бизнесийн орчин, Засгийн газрын бодлого, дүрэм журам, ГШХО, улс төр, нийгмийн тогтвортой байдал, дэмжлэг үзүүлдэг байгууллагууд, бизнесийн мөдлэг, ур чадвар, технологи, дэд бүтэц зэрэг хүчин зүйлс нөлөө үзүүлдэг. Энэ судалгааны хүрээнд улс орны аж үйлдвэр, технологийн чадавхийг хөгжүүлэхэд шууд нөлөөлөх гол бүтцийн хүчин зүйлсийг авч үзэн болно.

22. Дэлхий нийтийн туршлагаас үзэхэд технологийн чадавхийг хамгийн их шинэчилсэн, үйлдвэрүүдийн судалгаа ба хөгжил, зохиогчийн эрх ашигласны төлбөрт хамгийн их хөрөнгө зарцуулсан, хамгийн сайн орчин үсийн дэд бүтэц байгуулсан, хамгийн их хэмжээний ГШХО тагаж оруулсан, хамгийн сайн боловсролтой ажиллах хүч бий болгосон орнууд. Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексээр мөн сайн үнэлгээтэй байдаг

нь энэ судалгаагаар ноглогдсон. Тийм болохоор бага орлоготой, дэлгүй орны хувьд Монгол Улсын аж үйлдвэрийн болон экспортын үзүүлэлтүүд дээрх орнуудаас хоцорч байгаа нь ойлгомжтой юм. Гэхдээ энэ судалгаагаар Боловсролын салбар дахь ололтын хувьд Монгол Улсын үзүүлэлтүүд Малайз, Тайландын түвшинд байгаа. Тийм учраас энэ нь Монгол Улсад аж үйлдвэр, технологийн чадавхийг богино хугацаанд бий болгох боломжтойг харуулж байгаа бөгөөд Балба, Лаос шиг хөгжлийн цаганд байгаа бусад оронгой харытуулбал Монгол Улсад нийтээд хур боломж байна.

23. Энэдэвүүтгалаа ашиглан үйлдвэрлэл-ийн салбарыг хугацаа алдаалгүйгээр өндөр технологитой тодорхой хэдэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспортод чиглүүлэв Монгол Улсын нэчилэл, суралцах явдлыг эрчимжүүлэх, эдийн засгийн бусад салбарт таатай орчин бүрдүүлэх, ирээдүйд бэлтгэх боломжтой болно. Аж үйлдвэрийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд үндсэн түүхий эд, хямд ажиллах хүч зэрэг дотоодьин нөөц боломжийг ашиглах, үүний зэрэгцээ өндөр технологитой бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чадавхийг бий болгож, өргөжүүлэх шаардлагатай. Өмнө хийгдсэн олон судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарынхаа боломжийг ч бүрэн ашиглаж чадаагүй байна. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрүүдийг үнийн сүлжээнд оруулах шаардлагатай.

Салбарын өрсөлдөх чадварыг хэмжих нь

24. Өрсөлдөх чадвар өндөртгэй аж үйлдвэрийн салбарыг сонгох олон шалгуур үзүүлэлт байдал. Эдгээрийн хамгийн энгийн аргачлал бол зах зээл дээр зээлж буй байр суурьг дуншижилгээ хийх явдал юм. Ийм дун шинжилгээ нь дэлхийн зах зээл дээр борлуулалт нь зогсонги байгаа буюу эрчимтэй есч байгаа бутгээгдэхүүнд тухайн улсын экспортын зээлж буй хувь хэмжээний есөлг буюу бууралтын хандлага болон мөн дэлхийн зах зээл дээр тухайн улсын өрсөлдөх чадварын байр суурийн есөлг буюу бууралтын судалгаанд тулгуурладаг (Хайрцаг 4.1-ийг хар). Энэ тохиолдолд дараах асуултууд голюно.

Үүнд Тухайн улс орны экспортын сонирхол тагахуйц байдал болон экспорт нь есөлийн дэлхийн дундаж үзүүлэлтээс ихээр буюу бага хэмжээгээр есч байна уу? Тухайн улсын ийм төрлийн экспортын зах зээл дээр эзэлж буй хувь хэмжээ ямар байна, энэ хувь хэмжээ тодорхой хугацааны туршид есч байна уу, эсвэл буурч байна уу? Ийм дун шинжилгээг бид Монгол улс болон Малайзын жишээн дээр харуулж гэж бодож байна.

25. Зураг 4.1-д Монгол улсын тэргүүлэх 20 экспортын бүтээгдэхүүний зах зээлийн байр суурин дун шинжилгээг харуулав. Бөмбөлгийн хэмжээ нь экспортын бүтээгдэхүүний ангиллын үнийн дунгийн хэмжээг харуулж байгаа бол координат дахь байршил нь бүтээгдэхүүний эзлэх харьцангуй байр суурийг харуулна. Зураг дээр буй хөндлөн шугам нь дэлхийн экспортын дундажжөсөлтийг харуулж байгаа юм. Малайзийн үзүүлэлттэй харьцуулахад Монгол улсад «аварга» хэмээх ангилалд багтах цөөн хэдэн бүтээгдэхүүн байгаа. Эдгээрийн дунд ганц давамгайлалт байр суурьтай нь (технологид тулгуурласан үйлдвэрүэгчдийн ангиллыг эс оролцуулсан байгулаар) үнийн хэлбэрээл ихтэй зах зээл дээр арилжаалагддаг «мөнгөн хэлбэрт ороогүй алт» юм «Аваргын» тоонд орх дараах бүтээгдэхүүн нь (LT-ийн үйлдвэрүэгч хэмээн ангилагдсан) «арьс шир» болон (тусгай төрлийн арилжаанд орх) «амьд мал» юм «Аварга» болон «хоцрогчдын» хоорондын зааг дээр буй бусад таван төрлийн бүтээгдэхүүний бүлэглэлд «нэхмэл болон сёмог бэлэн хувьцас» (LT), «оловсруулсан түлш шатахуун» (RB), «нүүрс» (PP), «газрын тоо» (PP) болон «ээс» (PP) орно. Харин Малайзийн хувьд байдал нь эсрэгээр байгаа бөгөөд тус улсын хувьд «аваргын» ангилалд багтах олон бүтээгдэхүүн байхын зэрэгцээ тэдгээрийн дийлэнх нь дунд болон нарийн технологийн бүтээгдэхүүнүүд юм. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний хувьд ийм байгулаараа явбал Монгол улсын зах зээлийн байр суурь тийм ч их найдварт төрүүлэхээргүй байна.

НЭЭЛТТЭЙ НИЙГЭМ
ФОРУМ

ХУДАЛДАА АЖ
ҮЙЛДВЭРИЙН ТАНХИМ

МОНГОЛ УЛС

Аж үйлдвэрийн салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ

*Монгол Улсын Үйлдвэр, Худалдааны Яамнызахиалгаар Нэгдсэн Үндэстний
Байгууллагын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын бэлтгэв.*

Бэлтгэсэн: Хай Нгуен Тан, НҮБ-ын АҮХБ-ын зөвлөх

Хариуцаж хүлээн авсан: Диана Хаббард,
Аж үйлдвэрийн удирдлага, Статистикийн салбар

Орчуулсан:

Д.Цэцэн

Хянан тохиолдуулсан:

Ц.Гомбосүрэн

О.Батнасан (*Нэгдсэн бодлого, стратеги төлөвлөлийн
газрын дараа*)

Б.Мөнхсоёл (*Нээлттэй Нийгэм Форум*)

Вена хот
2006 оны 1 дүгээр сар

DDC
338'517
M-692

© 2007 Нээлттэй Нийгэм Форум

Жамъян гүний гудамж-5/1,
Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар-48,
Монгол улс

Утас: 976-11-313207
Факс: 976-11-324857
Вэб хуудас: <http://www.forum.mn>
И-мэйл:osf@forum.mn

Энэхүү судалгаагаар гаргасан дүгнэлт, саналууд нь
ННФ-ын байр суурийг илэрхийлэхгүй.

Судалгааны тайланг хэсэгчлэн болон бүтнээр нь
хэвлэхийг хүсвэл Нээлттэй Нийгэм Форумын хаягаар
хандан зохих зөвшөөрөл авна уу.

ISBN 978-99929-56-22-4

АГУУТА

Цацал уг	VII
Ерөнхий хураангуй	IX
1. Оршил	1
2. Монголын аж үйлдвэрийн салбарын тойм	3
2.1 Зах зээлийн эдийн засагт шилжих бүтцийн өөрчлөлт	3
2.2 Аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц	5
2.3 Сүүлийн үеийн өөрчлөлтүүд	7
3. Монголын аж үйлдвэрийн салбарын байдлыг харьцуулсан судалгаа	11
3.1 Монгол улс болон түүнийг харьцуулсан бусад улс	11
3.2 Боловсруулах аж үйлдвэрийн байдал	14
Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртгийн (MVA) дүн шинжилгээ	14
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар дахь бүтцийн өөрчлөлт	15
3.3 Экспортын байдал	17
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын экспортын байдал	17
Боловсруулах аж үйлдвэрийн экспортын технологийн бүтэц	18
Экспортын төвлөрөл болон экспортын төрлийг олшруулах	22
3.4 НҮБ-ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын аж үйлдвэрийн индекст Монголын эзлэх байр	23
Шинэ байдлын индекс	23
Аж үйлдвэрийн байдлыг жишиг нь	23
3.5 Өрсөлдөх чадварын бүтцийн хүчин зүйлүүд: технологи, мэдлэг чадвар ба ГШХО	25
Дун шинжилгээний суурь	25
Технологийн чадавхийг жишиг нь	26
Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ГШХО)	35
3.6 Бизнесийн орчин	40
3.7 Дүгнэлт	41
4. Салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ	43
Зах зээл дэх байр суурийн дүн шинжилгээ	43
5. Ноос ноолуурын салбарын өрсөлдөх чадвар	55
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	56
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	56
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	61
Дүгнэлт	67
6. Арьс ширний салбарын өрсөлдөх чадвар	69
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	70
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	70
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	70
Дүгнэлт	77
7. Махны салбарын өрсөлдөх чадвар	75
Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь	76
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага	76
Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр	77
Дүгнэлт	77

III

Ашигласан эх сурвалж.....	79
Уулзаж ярилцсан хүмүүс.....	81
Хайрцаг:	
Хайрцаг 4.1: Зах зээлд эзлэх байр суурийн ангилал.....	44
Хүснэгтүүд:	
Хүснэгт 2.1: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын байдал (1993-2004)	4
Хүснэгт 2.2: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц, 2001 оны үзүүлэлтүүдийг 1992 оны үзүүлэлттэй харьцуулсан байдал	6
Хүснэгт 2.3: ДНБ-ий бүтэц, хөдөлмөр эрхлэлт, 1980-2004.....	8
Хүснэгт 3.1: Харьцуулсан улс орнуудын үзүүлэлтүүд.....	12
Хүснэгт 3.2: Боловсруулах аж үйлдвэрийн үзүүлэлтүүд	14
Хүснэгт 3.3: ЮНӨ-ийн технологийн бүтэц (1990-ээд оны эхний үеийг 2000-аад оны эхний үетэй харьцуулах нь)	16
Хүснэгт 3.4: Экспортын байдлын үзүүлэлтүүд	17
Хүснэгт 3.5: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн ангилал	19
Хүснэгт 3.6: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн хуваарилалт (%)	21
Хүснэгт 3.7: Улс тус бурийн нийт экспортод эзлэх экспортын эхний 5 болон 10 бүтээгдэхүүний хувь хэмжээ	22
Хүснэгт 3.8: 155 улсын Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын (CIP) эрэмбэ, 2000 оны байдлаар.....	24
Хүснэгт 3.9: Дээд сургуулиудад техникийн болон бусад бүх чиглэлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо, 2000/2001	28
Хүснэгт 3.10: Техникийн мэргэжлээр дээд сургуулиудад суралцаагчдын тоо 2000/2001,.....	29
Хүснэгт 3.11: Гол гол булэглэлийн улс орнууд дахь судалгаа ба хөгжлийн ажил (R&D) болон хүний хүчин зүйлийн үзүүлэлтүүд (боломжтой хамгийн сүүлийн жилийн тоо баримт байгаа болно)	31
Хүснэгт 3.12: Технологийн хүчин чармайлтын индекс (1997/98)	32
Хүснэгт 3.13: ГШХО бүс нутаг болон улс орноор, 2000-2004	36
Хүснэгт 3.14: Орж ирж буй ГШХО-ын индексээр эрэмбэлэх нь, 2001-2003.....	37
Хүснэгт 3.15: ГШХО татах чадварын индексээр ангилсан эхний 25 улс, 1988-2002	38
Хүснэгт 3.16: ГШХО-ын чадвар болон матриц, 2000-2002	39
Хүснэгт 3.17: Монгол улсад бизнес эрхлэхэд хамгийн бэрхшвэлтэй асуудлууд.....	40
Хүснэгт 4.1: Монгол улсын экспортын өрсөлдөх чадварын байдал, 2003 оны үзүүлэлтийг 1996 оны үзүүлэлттэй харьцуулсан байдлаар.....	46
Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй Монголынхыг харьцуулсан үзүүлэлт	48

Зураг :

Зураг 3.1:	Дээд боловсролд хамрагдагсдын нийт тооны харьцаа (холбогдох насын бүлгийн хувиар)	30
Зураг 3.2:	Мэдлэгийн индекс - Зүүн Ази.....	34
Зураг 3.3:	Мэдлэгийн индекс - Далайд гарцгүй орнууд.....	35
Зураг 4.1:	Монголын боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортын зах зээлийн байр суурь (1996-2003)	52
Зураг 4.2:	Малайзийн боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортын зах зээлийн байр суурь (1995-2004)	53
Зураг 5.1:	Дэлхийн ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.2:	Австралийн ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.3:	Шинэ Зеландын ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	57
Зураг 5.4:	Аргентины ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	58
Зураг 5.5:	БНХАУ-ын ОУХСА (SITC) 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004.....	58
Зураг 5.6:	Монголын ОУХСА (SITC)-ын 268 бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2003.....	58
Зураг 5.7:	Унгас болон малын бусад ноос хялгасны (SITC 268) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	59
Зураг 5.8:	Хонины уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2681/2682) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	59
Зураг 5.9:	Малын самнаагүй нарийн ноосны (SITC 2683) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	60
Зураг 5.10:	Уртын ноос, ахар, хурганы ноос болон малын бусад ноосны (SITC 2687) экспортын чиг хандлага, 1995-2004.....	60
Зураг 5.11:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Унгас болон малын бусад ноос үсний (SITC 268) дэд салбар, 1995-2004	62
Зураг 5.12:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Угаагаагүй уртын болон ахар хурганы ноосны (SITC 2681) дэд салбар, 1995-2004	63
Зураг 5.13:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Угаасан уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2682) дэд салбар.....	64
Зураг 5.14:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Малын самнаагүй нарийн ноосны (SITC 2683) дэд салбар, 1995-2004	65
Зураг 5.15:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Уртын ноос, ахар, хурганы ноос болон малын бусад ноосны (SITC 2687) дэд салбар, 1995-2004.....	66
Зураг 6.1:	Арьс ширний (SITC 811) экспортын дэлхийн чиг хандлага, 1995-2004	71
Зураг 6.2:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Арьс ширний (SITC 611) салбар, 1995-2004.....	72
Зураг 7.1:	Махны экспортын (SITC 011) дэлхийн чиг хандлага, 1995-2004	76
Зураг 7.2:	Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь, Арьс ширний (SITC 611) салбар, 1995-2004.....	78

ТОВЧЛОЛ

АХБ (ADB)	Азийн Хөгжлийн Банк
АУӨЧИ (CIP)	Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индекс (Index)
ТУХН (CIS)	Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөл
ЭӨЯБС (EGPRS)	Эдийн засгийн өсөлт ба ядуурлыг бууруулах стратеги
НТ (HT)	Нарийн технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ПШХО (FDI)	Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт
ДНБ (GDP)	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ҮНО (GNI)	Үндэсний нийт орлого
ХХИ (HDI)	Хүний хөгжлийн индекс
МХТ (ICT)	Мэдээлэл, холбооны технологи
АҮСОУА (ISIC)	Аж үйлдвэрийн стандартын олон улсын ангилал
АҮХХБТ (ITDP)	Аж үйлдвэр, худалдаа хөгжүүлэх бодлогын тайлан
МТЭЗИ (KEI)	Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн индекс
МИ (KI)	Мэдлэгийн индекс
ЛАКБ (LAC)	Латин Америк, Карибын бүс
НБХУ (LDC)	Нэн буурай хөгжилтэй улсууд
ТТ (LT)	Төсөр технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ЗЗХ (MS)	Зах зээлийн хувь (хэмжээ)
ДТ (MT)	Дундаж технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ДНТ (MHT)	Дундаж ба нарийн технологи (-ийн бүтээгдэхүүн)
ҮХЯ (MIT)	Үйлдвэр, Худалдааны яам
ҮДК (MNCs)	Үндэстэн дамнасан корпораци
ҮНӨ (MVA)	Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг
ОДХА (MENA)	Ойрхи Дорнод ба Хойд Африк
ШАУЭЗ (NIEs)	Шинээр аж үйлдвэржсэн эдийн засаг
АБ (PP)	Анхдагч бүтээгдэхүүн
ТЭГ (RB)	Түүхий эдээс гаралтай (бүтээгдэхүүн)
CX (R&D)	Судалгаа ба хөгжил
ОУХСА (SITC)	Олон улсын худалдааны стандартын ангилал
ӨСА (SSA)	Өвөр Сахарын Африк
НҮБ-ын ХХБХ (UNCTAD)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Худалдаа, Хөгжлийн Бага хурал
НҮБХХ (UNDP)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр
НҮББЕЦСБ (UNESCO)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын байгууллага
НҮБ-ын АҮХБ (UNIDO)	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллага
ДБ (WB)	Дэлхийн Банк
ДХБ (WTO)	Дэлхийн худалдааны байгууллага

Монгол Улсын Үйлдвэр, худалдааны яам, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ажүйлдвэрийн хөгжлийн байгууллага (UNIDO)-тай хамтран «Монгол Улсын аж үйлдвэрийн салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээ»-г 2005 оны байдлаар гаргасан бөгөөд Нээлтгэй Нийгэм Форумын илрэвх, санаачлага санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр хэвлүүлэн та бүхэнд өргөн барьж байна.

Энэхүү судалгааны гол зорилго нь Монгол Улсын аж үйлдвэрийн салбар, дэд салбарын урьдчилсан үнэлгээг гаргах, улмаар Үйлдвэр худалдааны яамнаас аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад шаардлагатай мэдээлгээр хангах явдал юм. Судалгаанд Монгол Улсынаж үйлдвэрийн салбарын үндсэн үзүүлэлтүүдийг ижил төстэй эдийн засаг бүхий улс орнууд, мөн хөгжингүй улс орнуудын үзүүлэлтэй харьцуулах замаар «Монгол улсын аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар»-ыг тодорхойлохыг зорьсон бөгөөд чингэхдээ аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын гол үзүүлэлт болохажилчдын мэргэжлийн ур чадвар, технологийн түвшин, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, салбарын хэмжээнд олгосон патент, тусгай зөвшөөрлийн тоо хэмжээ болон дэд бүтцийн хөгжил гэсэн хүчин зүйлсийг жишиг тогтоосон. Аливаа орны аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадвар нь дээрх хүчин зүйлсээс ихээхэн хамааралтай бөгөөд салбарын хөгжилд тэдгээрийн үзүүлэх нелөөлийг үнэлэн тогтоосны үндсэн дээр аж үйлдвэрийн хөгжлийн бодлогыг боловсруулдаг байна. Энэ жишгийн дагуу Монгол улсын аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад, энэхүү үнэлгээ судалгааны ажил нь онцгой ач холбогдолюу өгч байгаа юм.

Ингээд энэхүү бүтгээлийг аж үйлдвэрийн хөгжлийн чиглэлээр судалгаа хийж буй бүтгээлч эрдэмтэн судлаачид та бүхний судалгааны сан хөмрөгт нэмэр болгон хүргэхийн ялдамд Та бүхний ажил үйлс үргэлж өөдрөг, хөгжин дэвшиж байх болтугай хэмээн ерөө.

Үйлдвэр худалдааны дэд сайд

Я. Содбаатар

1. Энэхүү судалгаа нь Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар, дэд салбарын урьдчилсан үнэлгээг гаргаж, Монгол улсын Үйлдвэр, Худалдааны Яамыг аж үйлдвэрийн хөгжлийн дунд хугацааны болон хэтийн стратегийг боловсруулахад нь шаардлагатай мэдээллийр хангах зорилготой юм. Энэ судалгааг НҮБ-ын Аж Үйлдвэрийн Хөгжлийн Байгууллагын 2002/2004 оны Аж Үйлдвэрийн Хөгжлийн Тайланд боловсруулсан аргачлалын дагуу хийсэн бөгөөд тэрхүү аргачлалаар аж үйлдвэрийн стратегийг тодорхойлоход анхны алхам болгож Үндэсний Аж Үйлдвэрийнүүзүүлэлтийнжишигтогтоохыг санал болгосон юм.

2. Монгол улс нь шилжилгийн эдийн засаг бүхий Төв Азиин улс орнуудтай олон үзүүлэлтээрээ адил юм. Тэдгээр нь байгалийн нөөцийн баян, газар тариаланд ашиглах болох өргөн уудам нутагтай, ихэнхдээ далаид гарцууй орнууд юм. Өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улсад эдийн застийн бүтцийн томоохон өөрчлөлт гарсан. 1990 оноос өмнө эдгээр улс нь нэг хүн амд ногдох орлогоор адил хэмжээний улс орнуудтай харьцуулбал аж үйлдвэрийн салбар нь том, үйлчилгээний салбар нь бага байсан. Харин тэр үеэс хойш эдгээр улс орны аж үйлдвэрийн салбар нь багасч улмаар нийт эдийн засаг нь зөвхөн цөөн тооны бараа бүтээгдэхүүнээс хамааралтай болсон төдийгүй үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх зайлшигүй шаардлагатай тулгараад байгаа болно.

Аж үйлдвэрийн байдлыг жишиг нь

3. 1990 оноос 2002 оны хооронд Монгол болон шилжилгийн эдийн засаг бүхий Төв Азиин улс орнуудын ДНБ-д ногдох үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг мөн тэрхүү нэмүү өртгийн нэгхүндногдох хувь хэмжээ ихээхэн буурсан нь өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улс орны эдийн засагт гарсан бүтцийн өөрчлөлтийн үр дагавар юм. Мөн энэ хугацаанд Аж Үйлдвэрийн Салбарын бүтцэд гарсан өөрчлөлт нь Монгол түүхий эдэд тулгуурласан болон

болхи технологи бүхий үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа өнөө хүргэл хамгийн том байр суурьтай байгааг харуулж байгаа ч энэ салбарын эзлэх хувь онгөрсөн арван жилийн хугацаанд буурсан байна.

4. Аж үйлдвэрийн салбарын экспортын хувьд Монгол болон Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнуудын боловсруулах үйлдвэрлэлийн хэмжээ бага, байгалийн нөөц баялаг ихтэй, экспортыг цөөн тооны бүтээгдэхүүн бүрдүүлдэг шийж нь хэвээрээ байна. Экспортод гаргадаг гол түүхий, боловсруулсан бүтээгдэхүүн нь үндсэндээ уламжлалт болон нэмүү өртөг багатай бүтээгдэхүүн байдаг. Боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортод нарийн технологиоруйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь очижжэн бага юм.

5. Дэлхийн 155 улсын Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексээс өнөөгийн техникийн түргэн өөрчлөлт, эдийн засгийн либералчлал, даяаршлын шинэ орчин бүрдүүлэхэд аж үйлдвэрийн гүйцэтгэх үүргийн тухайд олон шинэ зүйл харагддаг. Ерөнхийдөө ихэнх аж үйлдвэржсэн улс энэхүү индекс шинээржирсэн улсуудад урьд өмнөх эрэмбээ алдсан. Тухайлбал, Сингапур 1990, 2000 онд дэлхийд хамгийн сайн үзүүлэлтэй орон байсан. Ирланд 1980 онд 19-р байранд, 1990 онд 9-р байранд тус тус байснаа 2000 онд 2-р байранд орж удаалсан. Сингапур, Ирланд хоёр ижил төстэй стратеги хэрэгжүүлж ирсэн нь сонирхолтой юм. Энэ хоёр орон дэлхий нийтийн нарийн технологийн нүүлэлтэйн сүлжээнд орж, хүний нөөц ба дэд бүтцийг дээд зэргээр хөгжүүлсэн байна. 2000 онд дараагийн долоон байранд нөхрхөгжилгэй аж үйлдвэрийн орнууд орж байсан бөгөөд тэдгээрийг Швейцарь (мөн 1980 онд тэргүүлж байсан) тэргүүлсэн байна. Дараа нь (10-р, 11-р байранд) эрчимтэй хөгжлийн буй Тайвань, Омнөд Солонгос орж байна. Тайвань, Омнөд Солонгос хоёр Сингапураас эрс веер стратеги хэрэглэж дотоодынхоо чадавхийг бүрдүүлэхдээ ПШХО их хэмжээгээр оруулахын оронд түншүүлгэйгээ зохих хэмжээнд зайд барьж харилцах замаар гадаадын шууд хөрөнгө

оруулалт болон дэлхий дахини үнийн сүлжээний нөлөөллийг хязгаарлах болдого хэрэгжүүлсэн байна.

6. Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексийн мэдрэллийн санд шинээр нэмэгдэж бүртгэгдсэн орнуудын дотроос шилжилтийн эдийн засгтай 22 орон мөн Овр Сахарын бусэд оршидог 21 Африкийн орон онцгой анхаарал татаж байгаа юм. АУӨЧ-ын индекст эзлэх байрны хувьд шилжилтийн эдийн засгтай орнууд их янз бүр байна. Тухайлбал, Унгар Улс 22-р байранд байхад Киргизстан 121-р байр эзэлж байх жишээтэй. Овр Сахарын бусэд оршидог Африкийн орнууд АУӨЧ-ын индексийн жагсаалтын сүлл хэсэгт бөөгнөрч сүүлийн 30 байрны 19-ыг нь эзэлж байна. Монгол Улс мөн жагсаалтын доод биеэр буюу 148-р байранд Ботсвана, Этиоп, Бурунди, Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс, Тонга, Коморын арлууд, Мали улсуудын өмнө орж байна.

7. НҮБ-ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын мэдрэлтээр хөгжлийн буй орнуудын тогтвортой амжилтанд нөлөөлж буй олон хүчин зүйлийн нэг бол дэлхий дахини үнийн сүлжээнд холбогдох замаар экспортын салбарыг хөгжүүлэх мэдлэг чадвар юм. Энэ зорилгод хүрэх хоёр арга зам байдаг. Нэгдүгээр арга нь дотоодын үйлдвэрүүдийн хүчин чадал, чадавхийг сайн хөгжүүлэх, хоёрдугаар арга нь экспортод чиглэсэн ПШХО-ыг татах явдал юм. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Тайван хоёр эхээд дотоодын чадавхи, хүчин чадал бий болгох замыг сонгосон бол Малайз ПШХО татах замыг сонгосон. Гэхдээ цаг хугацааны явцад энэ хоёр арга харилцаан нэвчийж хослоо хандлагатай болж байна.

8. Үнээс гадна НҮБ-ын АУХБ-ын аргачлал нь аж үйлдвэрийн өрсөлдөх үзүүлэлтэд нийтэд их нөлөө үзүүлдэг ур чадвар, технологийн хүчин чармайлт, орж ирж буй ПШХО, технологийн лиценз болон орчин үеийн дэд бүтэц гэсэн таван гол хүчин зүйлийн жишиг тогтоодог. Эдгээр бүтцийн хүчин зүйлийг (ялангуяа, ур чадвар, технологи, ПШХО-ыг) энэхүү тайланда авч үзэх болно. Энэхүү аргачлалд

тайлбарласнаар гол санаа нь үндэсний аж үйлдвэрийн үзүүлэлтийг бүрэн тооцоходоо биш харин аж үйлдвэрийн үзүүлэлтэд нөлөөлдөг голхучин зүйлийг тодорхойлж, бусад улс орнуудын хооронд харьцуулж болохуйц тоон баримт өгөгдөхүүнтэй болоход оршино.

Аж үйлдвэрийн болон технологийн чадавхийг жишиг нь

9. Юуны өмнө мэдлэг чадварын жишигээс эхлэе. Орчин үеийн технологийг үр дүнгэй ашиглахын тулд ялангуяа дээд түвшинд удирдлагын болон техникийн мэдлэг, ур чадвар шаардлагдана. Тийм учраас уг жишигийн нэг хэмжүүр нь сургуульд хамрагдлын нийт хувь байж болох юм. Үүнийг харуулах нэг үзүүлэлт нь техник (тухайлбал, шинжлэх ухаан, инженерийн ухаан, математик, компьютер)-ийн чиглэлээр дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдлын хувь юм.

10. Техникийн мэдлэг чадвар эрчимгэй эзэмшиж байгаа байдлаар нь (1000 хүнд ногдох дээд сургуульд хамрагдагсдын тоогоор хэмжсэн) авч үзвэл эхний таван байр эзэлсэн орнуудаас Солонгос (1000 хүнд 21.42 оюутан ногдох байна) тасархай тэргүүлж байгаа бөгөөд Финлянд (17.83), Тайвань (16.85), ОХУ (16.41), Сингапур (11.92) удаалж байна (хүснэгт 3.10). Дараагийн таван байранд өндөр хөгжилтэй аж үйлдвэржсэн орнууд орж байна. «Азийн жинхэнэ дөрвөн бар» (Гонконг, Солонгос, Сингапур, Тайвань) мөн хоёр шинэ «Азийн бар» (Малайз, Тайланд) жагсаалтын эхний 20 байранд явж байна. Сүүлийн 30 байрыг ихэвчлэн Өмнөд Азийн болон Өвөр Сахарын бусэд оршид Африкийн орнууд эзэлж байгаа бөгөөд хамгийн буурай хөгжилтэй орнуудын ихэнх нь хүснэгтийн доод талд бөөтнөрч байна. Дунд талд байгаа бүлэгт 33-р байранд байгаа Шинэ Зеланд (6.68)-аас 74-р байранд байгаа Коста Рика (2.05)-гийн хооронд байрлах орнууд орно. Монгол Улс (4.04) энэ бүлгийн 60-р байранд явж байна.

11. Дээд сургуульд суралцаж буй оюутнуудын тоог холбогдох наслы

булэглэлд харьцуулахад Монгол Улсын үзүүлэлт нь харьцаангуй сайн байгаа юм (Өндөр орлоготой орнуудын дундаж 61% дундаас дээш орлоготой орнуудын дундаж 33% тус тус байхад Монгол улсынх 35% байгаа юм). Бодлогынхэлэл шүүгчийнхувьд Монгол Улс сонирхол татах нэг жишээ болж байна. Монгол Улс аж үйлдвэрийн болон экспортын үзүүлэлтүүдээрээ шинэ «Азийн бар»-уудаас хоцорч байгаа мөрглөө боловсролын салбар дахь ололтуудаараа Малайз, Тайландын түвшинд байна.

12. Технологийн хүчин чармайгтын хувьд бус нутаг болон улс орнуудыг хооронд нь харьцуулж болох цорын ганц олдож байгаа тоо баримт нь албан ёсны судалгаа ба хөгжилд зарцуулсан зардал, патент хоёр юм (эхнийх нь бол судалгаа ба хөгжилд (СХ) хийсэн хөрөнгө оруулалт, хоёр дахь нь энэ ажлын бүтээгдэхүүн болно). Судалгаа ба хөгжлийн ажлын ихэнх хэсэг нь үйлдвэрийн ажилчдын талаар албан бус хүч чармайгт тавих болон бүтээгдэхүүний чанар, инженерийн шийдвэр, бэлтгэн нийлүүлэлт, хуваарилан түгээх үйл ажиллагааг дэмжих хэлбэрээр явагддаг учраас эдгээр үзүүлэлт нь хагас дутту байдаг. Хэдий тийм боловч судалгаа ба хөгжлийн ажил хөгжиж буй орнуудад шинэ нарийн технологийг нэвтрүүлэхэд ихээхэн чухал болж байгаа бөгөөд эдгээр үзүүлэлт нь технологийн үйл ажиллагааны талаар шинэ сэргэг ойлголт өгдөг.

13. Технологийн жишигийг тогтоох өөр нэг арга бол судалгаа ба хөгжлийн ажлыг олон улсын хэмжээ (энэ тохиолдолд АНУ)-нд гаргасан патентуудтай уялдуулах арга юм. Лалт (2003 он) өөрийн боловсруулсан үзүүлэлт (хүснэгт 3.12-т харуулсан технологийн хүчин чармайгтын индекс)-ийг санал болгож байгаа юм. Энэ үзүүлэлтээр улс орнуудыг харьцуулахдаа үйлдвэрийн санхүүжилтээр хийгдэж байгаа судалгаа ба хөгжлийн ажил ба патент хоёрьн үндсэн дээр жагсаалгаар эрэмбэлдэг (жагсаалтын төгсгөлд байгаа орнууд аль ч хэмжүүрээр авч үзэхэд технологийн бодитой үр бүтээлтэй хүчин чармайг гаргаж чадаагүй учраас тэдгээрийг эрэмбэлэх боломжгүй юм).

14. Технологийн чадвхийг хэмжих бас нэгүүлэг болт Дэлхийн Банкнаас шинээр гаргасан «Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн индекс» (<http://info.worldbank.org/etools/kam2005> сайтаас авч болно) юм. Энэ индекс нь Дэлхийн банкны «мэдлэгийг үнэлэх аргачлал» (MYA)-д тулгуурладаг. (Дэлхийн банкны үзэж байгаагаар) Бизнес эрхлэлт, шинэчлэл, хөгжлийн судалгааны ажил, программ хангамж, зохиомж зэрэг салбарт, түүнчлэн (хүмүүсийн) боловсрол, туршилага чадварын түвшинд хэрэглэгдэж байгаа мэдлэг нь дэлхий дахинь эдийн засгийн есөлтийн гол эх үүсвэрийн нэг гэдгийг Дэлхийн Банк хүлээн зөвшөөрч байна. Мэдлэг бий болгох, түүнийг хүртэх, ашиглах замаар улс орны чадвхийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн стратегийг хэрэгжүүлэвт харьцангуй богино хугацаанд нилээд их ахиц гаргах боломжтойг Солонгос, Малайз, Финлянд, Хятад, Коста Рика улсуудын жишгэнээс харж болно.

15. Аль нэг улс мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн нөхцөлд өрсөлдөхөд бэлэн байгаа эсэхийг хэмжих зорилгоор энэ аргачлалыг гаргасан. Мэдлэгт тулгуурласан нийгмийг хөгжүүлэх дараахь дервэн тулгуурчилгэлээр урсны үзүүлэлтүүдийг хэмжихийн тулд энэ аргачлалд 80 гаруй бүтцийн болон чанарын хувьсах хэмжигдэхүүн ашиглагддаг. Үүнд: (а) эдийн засгийн хөшүүрэг ба байгууллагын тогтолцоо; (б) боловсрол; (в) шинэчлэл; (г) мэдрэлэл, холбооны технологийн дэд бүтэц зэрэг болно. Хувьсах хэмжигдэхүүн бүрийг 0-ээс 10 хүргэл хэлбэлзэх оноогоор илэрхийлж статистикийн тохируулга хийсэн. Харьцуулалтын бүлэгт 128 орон орсон юм. MYA-ыг ашиглан улс орны Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн нийт индекс ба Мэдлэгийн индексийг гаргаж болох юм. Мэдлэгийн индекс нь боловсрол, шинэчлэл, мэдрэлэл, холбооны технологийн дэд бүтцийн үзүүлэлтүүдийн дундаж юм (эдийн засгийн хөшүүрэг ба байгууллагын тогтолцоо ордогтуй). Тийм болохоор энэ индекс нь өмнөх бүлгүүдэд судалсан хүчин зүйлийн хослуу болж байгаа юм. Дээр нь мэдрэлэл, холбооны

технологийн дэд бүтцийн хувьсах хэмжигдэхүүн нэмэгдэж байгаа.

16. Зураг 3.1 ба 3.2-т Зүүн Ази болон Ази, Латин Америкийн далаид гаргүй орнуудын Мэдлэгийн индексийн оноог 1995 он бамацэлэл байгаахамгийн суулийн оны байдлаар харуулсан бөгөөд энэ оноо нь 0-ээс 10-ын хооронд хэлбэлзэнэ. Хамгийн хөгжлигэй дервэн «Азийн бар» бусад Азийн орнуудаас тасархай түрүүлж байна. Монгол Улс 1995 онд Хятад, Индонезийн ард явснаа сүүлийн жилүүдэд тэлдээрийн урд орж харьцангуй сайн байранд явж байгаа. Монгол Улс Вьетнамын дараа, 1995 оноос хойши Мэдлэгийн индект хамгийн том ахиц гаргасан хоёр дахь орон болж байна. Далайд гаргүй, ялангуяа Төв Азийн далаид гаргүй шилжилтийн орнуудтай харьцуулбал Монгол Улс Казахстаны дараа хамгийн сайн үзүүлэлттэй орон юм.

17. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын хувьд Монгол Улс гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтг (ПШХО) хийхэд дөнгөж саяхнаас л нээлттэй болж гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхол нэмэгдэх хандлагатай болоод байна. Сүүлийн арван жилийн хожуу үеэс тус улсад орж ирж буй ПШХО-ын урсгал тогтмол есч ирсэн. Монгол улсад орж ирж буй ПШХО 1998 онд 19 сая доллар байснаа 1999 онд 30 сая доллар, 2000 онд 54 сая доллар, 2002 онд 78 сая доллар, 2003 онд 132 сая доллар, 2004 онд 147 сая доллар болж тус нэмэгдсэн байна. Монгол Улс 2000 онд ПШХО-ын дэлхийн урсгалд шалжгүй хувь эзэлж байсан бол 2004 онд Монголын эзлэх хувь есч 0.02% болсон. Хөгжлийн бий орнуудад орж ирж байгаа ПШХО-нд Монгол Улсын эзлэх хувь мөн нилээд хэмжээгээр нэмэгдсэн (Хүснэгт 3.13-ыг хар).

18. НҮБ-ын Худалдаа, Хөгжлийн Бага Хурал (UNCTAD) 2004 оны Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайландаа аливаа улсад орж ирж байгаа ПШХО-ын хэмжээ, боломжийн жишиг тогтоох хоёр индекс гаргасан. ПШХО-ын индекс нь тухайн улсын хулээн авч байгаа ПШХО-ын цар хүрээний хэмжүүр бөгөөд энэ индексээр улс орнуудыг эдийн засгийнх нь хэмжээтэй

харыцуул-бал тэдгээрийн хүлээн авсан ГШХО-ын хэмжээ буюу улс орны дэлхий дахинь ГШХО-ын ургалд залэх хувийг түүний дэлхийн ДНБ-нд залэх хувьтай харыцуулсан харыцаагаар эрэмбэлдэг. Энэ харыцаа нь нэгээс дээш байвал тухайн улс эдийн засгийн хэмжээгээ бодвол илүү их ГШХО тагаж, харин энэ харыцаа нэгээс бага байвал эдийн засгийн хэмжээтэй харыцуулбал бага ГШХО ирж байна гэсэн угтум Гадаадхөрөнгө оруулагчид оруулсан хөрөнгөө буцаж татан авч байвал энэ харыцаа нь хасах утгатай байна гээн уг. Тийм болохоор өндөр харыцаа нь ГШХО-ыг татах шууд буюу шууд бус өрсөлдөөнд амжилттай оролцож байгааг харуулна. Энэ хэмжүүрээр Монгол Улс нь орж ирэх ГШХО (хүснэгт 3.14)-ыг татах өрсөлдөх чадвараараа эхний 20 орны тоонд багтаж байгаабогеедэнэ 20 орондотор Зхөгжилгээний орон, Азиин шинээр аж үйлдвэржсан 2 орон, эдийн засгийн шилжилт хийж буй 6 орон, хөгжлийн буй 9 орон орсон байна. Хөгжлийн буй мөн шилжилгийн эдийн засгтай орнуудын дунд дээгүүр байранд орсон орнууд нь жийг боловч эдгээр орны байгалийн баялагийн салбарг эсвэл өмч хувьчлалд нилээд их ГШХО орж ирж байна.

19. Монгол Улсад хөрөнгө оруулах сонирхол тогтмол нэмэгдэж байгаагийн нэг голшалгааны Монголын эдийн засаг, өрсөлдөх чадварын бодлого сайжирсан явдал юм. Монгол Улс худалдаа, ГШХО-ын талаар чөлөөтэй бодлого явуулж, макро эдийн засгийн бодлогоо сайжруулж, нийтгэм, улс төрийн илүү тогтвортой байдлыг ханганд байгаа. Үүнээс гадна 1990 оноос хойшиг Монголын хувийн салбар мөдөрдөхүйц өссөн. Өнөөдөр Монголын үйлдвэрүүдийн 90 гаруй хувь нь хувийн хэвшилийн номыг лөлдөй байна. Өмч хувьчлалын хөгжлийг 15 жил хэрэгжүүлж, шинэ хувийн хөрөнгө оруулалт хийхэд таатай орчин бүрдүүлж ирсний үр дунд энэ амжилтганд хүрсэн байна. Удаа дараагийн засгийн газруудын нэн тэргүүнд чухалчлан авч үзэх асуудлууд ялгаатай байсан ч хувийн хэвшилийг тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлэх бодлого туушгай хэрэгжижирсэн. Энэ бодлого үргэлжилвэл

хөрөнгө оруулагчдын сонирхол цаашид нэмэгдэнэ.

Бизнесийн орчин

20. Монгол Улсад өрсөлдөх чадварыг боогдуулсан гол гол бэрхшээл бизнесийн орчинг догоолдуулсаар байна. АНУ-ын ОУХА-аас дотоодын *Hutton Fortis Co. Ltd.* гэдэг зөвлөгөө өгөх компанийгээ гэрээ байгуулан санхүүжүүлсэн Эдийн засгийн бодлогын шинэчилэл, өрсөлдөх чадвартөслийн хүрээнд 2005 оны 1 дүгээр сараас 3 дугаар сарын хооронд 105 бизнесийн нэгжийн захирлуудыг хамарсан үндэсний судалгаа явуулсан байна. Энэ судалгаагаар Монголд бизнес хийхэд саад учруулж буй дараах гол бэрхшээлүүдийг тодорхойлсон. (Хүснэгт 3.17-г хар). Монголын бизнес эрхлэгчдийн үзэж байгаагаар Засгийн газрын хүнд суртал, муу дэд бүтэц, татварын хувь хэмжээ, хээл хахууль, татварын хууль тогтоомж нь хамгийн их хүндэрэл учруулж байгаа таван гол хүчин зүйл болж байна.

Дүгнэхэд...

21. Судалгаанд тусгасанчлан, аж үйлдвэрийн үзүүлэлтүүдэд макро эдийн засгийн орчин, хөрөнгө оруулалтын ерөнхий уур амьсгал, бизнесийн орчин, Засгийн газрын бодлого, дүрэм журам, ГШХО, улс төр, нийгмийн тогтвортой байдал, дэмжлэг үзүүлдэг байгууллагууд, бизнесийн мөдлэг, ур чадвар, технологи, дэд бүтэц зэрэг хүчин зүйлс нөлөө үзүүлдэг. Энэ судалгааны хүрээнд улс орны аж үйлдвэр, технологийн чадавхийг хөгжүүлэхэд шууд нөлөөлөх гол бүтцийн хүчин зүйлсийг авч үзэн болно.

22. Дэлхий нийтийн түршлагаас үзэхэд технологийн чадавхийг хамгийн их шинэчилсэн, үйлдвэрүүдийн судалгаа ба хөгжил, зохиогчийн эрх ашигласны төлбөрт хамгийн их хөрөнгө зарцуулсан, хамгийн сайн орчин үсийн дэд бүтэц байгуулсан, хамгийн их хэмжээний ГШХО тагаж оруулсан, хамгийн сайн боловсролтой ажиллах хүч бий болгосон орнууд. Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексээр мөн сайн үнэлгээтэй байдаг

нь энэ судалгаагаар ноглогдсон. Тийм болохоор бага орлоготой, дэлгүй орны хувьд Монгол Улсын аж үйлдвэрийн болон экспортын үзүүлэлтүүд дээрх орнуудаас хоцорч байгаа нь ойлгомжтой юм. Гэхдээ энэ судалгаагаар Боловсролын салбар дахь ололтын хувьд Монгол Улсын үзүүлэлтүүд Малайз, Тайландын түвшинд байгаа. Тийм учраас энэ нь Монгол Улсад аж үйлдвэр, технологийн чадавхийг богино хугацаанд бий болгох боломжтойг харуулж байгаа бөгөөд Балба, Лаос шиг хөгжлийн цаганд байгаа бусад оронгой харытуулбал Монгол Улсад нийтээд хур боломж байна.

23. Энэдэвүүтгалаа ашиглан үйлдвэрлэл-ийн салбарыг хугацаа алдаалгүйгээр өндөр технологитой тодорхой хэдэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспортод чиглүүлэв Монгол Улсын нэчилэл, суралцах явдлыг эрчимжүүлэх, эдийн засгийн бусад салбарт таатай орчин бүрдүүлэх, ирээдүйд бэлтгэх боломжтой болно. Аж үйлдвэрийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд үндсэн түүхий эд, хямд ажиллах хүч зэрэг дотоодьин нөөц боломжийг ашиглах, үүний зэрэгцээ өндөр технологитой бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чадавхийг бий болгож, өргөжүүлэх шаардлагатай. Өмнө хийгдсэн олон судалгаанаас үзэхэд Монгол Улсын хөдөө аж ахуйн салбарынхаа боломжийг ч бүрэн ашиглаж чадаагүй байна. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрүүдийг үнийн сүлжээнд оруулах шаардлагатай.

Салбарын өрсөлдөх чадварыг хэмжих нь

24. Өрсөлдөх чадвар өндөртгэй аж үйлдвэрийн салбарыг сонгох олон шалгуур үзүүлэлт байдал. Эдгээрийн хамгийн энгийн аргачлал бол зах зээл дээр зээлж буй байр суурьг дуншижилгээ хийх явдал юм. Ийм дун шинжилгээ нь дэлхийн зах зээл дээр борлуулалт нь зогсонги байгаа буюу эрчимтэй есч байгаа бутгээгдэхүүнд тухайн улсын экспортын зээлж буй хувь хэмжээний есөлг буюу бууралтын хандлага болон мөн дэлхийн зах зээл дээр тухайн улсын өрсөлдөх чадварын байр суурийн есөлг буюу бууралтын судалгаанд тулгуурладаг (Хайрцаг 4.1-ийг хар). Энэ тохиолдолд дараах асуултууд голюно.

Үүнд Тухайн улс орны экспортын сонирхол тагахуйц байдал болон экспорт нь есөлийн дэлхийн дундаж үзүүлэлтээс ихээр буюу бага хэмжээгээр есч байна уу? Тухайн улсын ийм төрлийн экспортын зах зээл дээр эзэлж буй хувь хэмжээ ямар байна, энэ хувь хэмжээ тодорхой хугацааны туршид есч байна уу, эсвэл буурч байна уу? Ийм дун шинжилгээг бид Монгол улс болон Малайзын жишээн дээр харуулж гэж бодож байна.

25. Зураг 4.1-д Монгол улсын тэргүүлэх 20 экспортын бүтээгдэхүүний зах зээлийн байр суурин дун шинжилгээг харуулав. Бөмбөлгийн хэмжээ нь экспортын бүтээгдэхүүний ангиллын үнийн дунгийн хэмжээг харуулж байгаа бол координат дахь байршил нь бүтээгдэхүүний эзлэх харьцангуй байр суурийг харуулна. Зураг дээр буй хөндлөн шугам нь дэлхийн экспортын дундажжөсөлтийг харуулж байгаа юм. Малайзийн үзүүлэлттэй харьцуулахад Монгол улсад «аварга» хэмээх ангилалд багтах цөөн хэдэн бүтээгдэхүүн байгаа. Эдгээрийн дунд ганц давамгайлалт байр суурьтай нь (технологид тулгуурласан үйлдвэрүэгчдийн ангиллыг эс оролцуулсан байдлаар) үнийн хэлбэрэл ихтэй зах зээл дээр арилжаалагддаг «мөнгөн хэлбэрт ороогүй алт» юм «Аваргын» тоонд орх дараах бүтээгдэхүүн нь (LT-ийн үйлдвэрүэгч хэмээн ангилагдсан) «арьс шир» болон (тусгай төрлийн арилжаанд орх) «амьд мал» юм «Аварга» болон «хоцрогчдын» хоорондын зааг дээр буй бусад таван төрлийн бүтээгдэхүүний бүлэглэлд «нэхмэл болон сёмог бэлэн хувьцас» (LT), «оловсруулсан түлш шатахуун» (RB), «нүүрс» (PP), «газрын тоо» (PP) болон «ээс» (PP) орно. Харин Малайзийн хувьд байдал нь эсрэгээр байгаа бөгөөд тус улсын хувьд «аваргын» ангилалд багтах олон бүтээгдэхүүн байхын зэрэгцээ тэдгээрийн дийлэнх нь дунд болон нарийн технологийн бүтээгдэхүүнүүд юм. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний хувьд ийм байдлаараа явбал Монгол улсын зах зээлийн байр суурь тийм ч их найдварт төрүүлэхээргүй байна.

1 ОРЧИЛ

1990-ээд оны эхнээс төвлөрсөн эдийн засгийн тогтолцоноос зах зээлийн эдийн засагт шилжих үйл явц өрнөхийн өмнө Монгол улсын аж үйлдвэр нь ихээхэн хэмжээний ажлын байр бий болгодог, харыцангуй том, зохион байгуулалттай салбар байсан. Харин өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд хувьчлагдсан төрийн өмчилт үйлдвэрийн газрууд нь дамжуурсны улмаас нийт эдийн засагт зэлж аж үйлдвэрийн салбарынхувьхэмжээ 1990 онд ДНБ-ий 36 хувьтай тэнцэж байсан бол 2000 онгэхэд 20 орчимхувьхүргэлбүурсан. 1995 онд боловсруулах үйлдвэрийн салбарын хувь хэмжээ ДНБ-ий 12 хувьтай тэнцэж байсан бол 2000 он гэхэд 6 хувьд хурч, 2004 он гэхэд 5 хувьтай болтол буурсан. Үүний зэрэгцээ боловсруулах үйлдвэрийн чиглэл, үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний нэртөрөл ихээхэн цөөрч, технологийн хувьд нийтээд хоцрогдсон төдийгүй химийн, металл боловсруулалтын, тээврийн болон эрчим хүчний салбарын үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагаа нь хумигдаж гол төлөв хүнс, нэхмэл болон оёдлын үйлдвэрүүдийн ач холбогдол ёсч тэдгээр нь нийт эдийн засагт давамгайлах байр суурьтай болов. Аж үйлдвэрийн салбар дахь төрийн өмчилөл өндөр хэвээр байгаа¹ бөгөөд урьд өмнө эдийн засгийн есөлтийн гол хөдөлгүүр болж байсан боловсруулах үйлдвэрийн салбарын ямарг төндөр байсан хөдөлмөрийн бүтээмж нь өнөөгийн байдлаар нийт эдийн засгийн дундаж үзүүлэлтэй адил хэмжээнд байна. Ойн болтгээгдэхүүний хувьд Монгол улсын томоохон зах зээл болох АНУ нь Монгол улсад олгож байсан ойн болтгээгдэхүүний импортын квотыг 2005 онд хүчингүй болгосон нь оёдлын үйлдвэрлэлийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байсан гадаадын хөрөнгө оруулалт бүхий аж ахуйн байгууллагауд үйл ажиллагаагаа зогсоож, гарч явах аюулыг бий болгоод байгаа.

1 Хувьчилбал зохих 80 үйлдвэрийн газар одоо хүргэл төрийн өмчийнх хэвээр байгаа. Төрийн эрх бүхий байгууллагуудын мэдэгдэж буйгаар 2000 оны байдлаар нийт эдийн засгийн салбар тус бүрт хувийн хэвшилийн эзлэх хувь хэмжээ нь хөдөө аж ахуйн салбарт 98 хувь, худалдааны салбарт 90 хувь, аж үйлдвэрийн салбарт 49 хувь, тээврийн салбарт 17 хувь, харилцаа холбоонд 5 хувь, харин эрчим хүчний салбарт 0 хувь байжээ (Худалдааны бодлогын талаарх судалгаа – Монгол улс, ДХБ, Нарийн бичгийн дарга гарын газраас боловсруулсан тайлан, WT/TPR/S/145, 2005 оны хоёр дугаар сарын 15).

Газар зүйн хувьд далайд гарцгүй, ердөө 2.6 саяар тоологдох цөөн хүн амтай (тэдгээрийн тэн хагас нь нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлдэг), иргэдийн худалдан авах чадвар дорой, хөгжлийн шаардлагад огт нийцэгүй дэд бүтэцгэй, уулархаг нутаг дэвсгэртэй, мөн хөрш зэргэлдээ ОХУ болон БНХАУ-ын зүгээс өрсөлдөөн эрчимтэй өсч байгаа гэх зэрэг шалтгааны улмаас бизнесийн орчин таатай бус байдаг тул Монгол улсын боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарыг хөрөнгө оруулалт хийхэд ихээхэн бэрхшээлтэй юм. Зах зээлийн эдийн засагт эрчимтэй шилжих үйл явцас улбаатай шийдвэгдээгүй байгаа эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлтийн багц асуудлууд нь дээрх (Монгол улсын хувьд ойрын хугацаанд шийдвэрлэх боломжтүй) хүндрэлүүдийг улам бэрхшээлтэй болгодог. Тухайлбал, оршин тогтоно чадвартай байсан олон тэрийн өмийн үйлдвэрийн газрууд алдаа мадагтай хувьчлалын улмаас дамжуурсан явдал, бэлтгэн нийлүүлэлтийн тогтолцоо устсан явдал, хувьчлагсан аж ахуйн байгууллагууд хуучин социалист орнуудын зах зээлээс өөр зах зээлд нэвтэрч чадахгүй явдал, түүхий эдийн чанарын доройтол, дотоодын болон гурав дахь зах зээлийн өрсөлдөөн нэмэгдэж буй явдал, бодит шаардлагад огт нийцэгүй үр ашигтүй тэрийн үйлчилгээ болон таатай бус бизнесийн орчин гэх зэрэг болно. Энэ бүгд нь ажүйлдвэрийн салбарыг эрчимтэй хөгжүүлэхэд ноцтой саад тогтор болж байна.

Нөгөө талаас Монгол улс нь БНХАУ, Өмнөд Солонгос болон Зүүн Өмнөд Ази гэх зэрэг эрчимтэй хөгжлийн буй эдийн засаг, мөн томоохонд тооцогдох ОХУ-ын зах зээлд хялбархан нэвтрэх бүрэн бололцоотой. Үүний зэрэгцээ Монгол улс нь боловсруулах үйлдвэрийн чиглэлээр бэлтгэгдсэн бэлэн боловсон хүчинтэй, орчин үеийн боловсруулах үйлдвэрийн салбарыг ажиллах, салбарыг удирдан зохицуулах ихээхэнхэмжээний туршилагыг урьд өмнө хуримтуулж чадсан зэрэг нь хөгжлийн буй улс орны хувьд ихээхэн ховор үзэгдэл юм. Иймээс хэрэв шилжилтийн үйл явцын хэтийн адараатай асуудлуудыг шийдвэрлэх, энэ зорилгоор өнөөгийн

бизнесийн орчин болон тэрийн үйлчилгээг сайжруулах, өнөөгийн байдлаар экспортолж буй түүхий эдээс гадна илүү нэмүү өргөг бүхий буюу гунболовсруулаалт бүхий бүтээгдэхүүн борлуулах өөрийн өвөрмөц арга замыг шинэ зах зээл дээр хайж олох талаар Монгол улсын Засгийн газар зоримог алхам хийсэн нөхцөлд Монгол улсын боловсруулах үйлдвэрийн салбарыг дэхин сэргээн босгох бүрэн бололцоотой юм. Монгол улс нь өөрийн байгалийн сүл талуудыг даван туулахад чиглэгдсэн хөгжлийн стратегид ашиглаж болох өрсөлдөх чадварын олон узүүлэлтэй болно. Үүнд: жуулчин, оновчтой фермерийн аж ахуй, мал аж ахуйтай холбоотой хөдөө аж ахуйн боловсруулах үйлдвэрлэл, хөнгөн үйлдвэр, бизнесийн үйлчилгээ, нийгмийн үйлчилгээний байгууллага болон технологит үндэслэсэн ажүйлдвэр.

Энэхүү судалгаа нь Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын дунд болон хэтийн хөгжлийн стратегийг тодорхойлоход шаардлагатай мэдээллийг Монгол улсын Үйлдвэр, худалдааны яаманд олгох зорилгоор тус улсын аж үйлдвэрийн салбар болон боловсруулах дэд салбарын өрсөлдөх чадварын үнэлгээг хийж гүйцэтгэхэд чиглэгдсэн болно. Судалгааг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагаас (UNIDO) боловсруулсан 2002/2004 оны Аж үйлдвэрийн хөгжлийн тайландаа тусгасан аргачлалын дагуу хийж гүйцэтгэсэн бөгөөд тэрхүү аргачлалын дагуу аж үйлдвэрийн хөгжлийн стратегийг тодорхойлох явцын эхний шат болгон үндэсний ажүйлдвэрийн салбарын үзүүлэлтийг жишиг болгон ашигладаг болно.

МОНГОЛЬН АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРЫН ТОЙМ

2.1 Зах зээлийн эдийн засагт шилжих бүтцийн өөрчлөлт

1990 оноос өмнө Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар² нь үндэсний нийт орлогын гуравны нэгийг бүрдүүлэхийн зэрэгцээжлынбайрбий болгогчтогоо хон салбарын нэг байв. Хуучин ЗХУ-ын аж үйлдвэрийн салбарын загварыг үндэслэсэн Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар нь 100 хувь төрийн өмчид байсан төдийгүй голтөлөв ЭЗХТЗ-ийн (СЭВ-ийн) орнуудын зах зээл дээр бүтээгдэхүүнээ борлуулдаг байсан. Өнөөгийн аж үйлдвэрийн салбартай харыгуулахад харьцаангуй өргөн чиглэлийн үйл ажиллагаатай (олон нэр төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг) дэд салбар тус бүр дээр наад зах нь нэгээс хоёр орчин үеийн томоохон хэмжээний төрийн өмчийн үйлдвэрүүдгэй байсан болно. Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар нь 1980-аад оны турши харьцаангуй эрчимтэй өсчбайсан бөгөөд 80-аад онь тарванжилийн эхний хагаст жилд дундажаар 9% өсч байсан бол сүүлийн хагаст нь жилд 5%-аар өсөх болсон байна.

Төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засаг руу шилжих үйл явц өрнөж эхэлснээс хойшхи хугацаанд аж үйлдвэрийн салбарын төрийн өмчийн үйлдвэрүүдийн байдал түргэн хурдацтай доройлож эхэлсэн. Үнээс уршиглан нийт эдийн засагт аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь хэмжээ 1990 онд ДНБ-ий 36 хувьтай тэнцэж байсан бол 2000 онтгээд 20 хувь хүргэл буурч тэр дундажаа боловсруулах үйлдвэрийн салбарын хувь хэмжээ 1995 онд ДНБ-ий 12 хувьтай тэнцэж байсан бол 2000 он гэхэд 6 хувь хүргэл буурч, цаашлан 2004 он гэхэд 5 хувьтай болсон байна (Хүснэгт 2.3-ыг хар). Үнэн хэрэгтээ ашигт малтмалын үйлдвэрүүлээс (зэс болон алг олборлолгоос) бусад ихэнх боловсруулах үйлдвэрийн үйлдвэрүүлийн хэмжээ ихээхэн буурч ирсэн (Хүснэгт 2.1-ийг хар). Үүний зэрэгцээ аж үйлдвэрийн салбар дахь нийт ажлын байрныг тоо нэгэн адил цөөрсөн болно. (Хүснэгт 2.3-ыг хар).

² Энэ тайланд «аж үйлдвэрийн салбар» гэсэн нэр томъёонд зөвхөн уул уурхай, боловсруулах үйлдвэр, эрчим хүчиний салбар болон нийтийн ахуйн үйлчилгээний газруудын үйл ажиллагааг хамруулсан болно. 1995 оноос өмнөх боловсруулах үйлдвэрийн статистикийн тоо баримтыг бие даасан хэлбэрээр харуулаагүй болно.

Хүснэгт 2.1: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын гүйцэтгэл (1993-2004)

Бүтээгдэхүүн (Өвөөр тодорхойлоогүй бол 000 тонн,)	1993	1995	1996	1998	2001	2002	2004
Зэсийн баяжмал	334	346	351	358	381	376	371
Алт (кг)	1,117	4,504	6,976	9,531	13,675	12,097	19,417
Тоосго (сая)	33	22	25	19	21	13	12
Цемент	82	109	106	109	68	148	62
Шахой	51	51	55	56	30	42	30
Зусмэл мод (000 м3)	85	61	70	36	21	10	18
Самнасан ноос	4	1	1	1	2	1	2
Эсгий (000 метр)	241	77	96	103	110	113	68
Ноосон даавуу (000 метр)	290	71	45	5	38	32	59
Хүрэм (000)	1	0	0	0
Бэлэн хувцас (000)	3	1	1	2
Савхин гутал (000 хос)	1,031	246	87	33	17	9	3
Савхин дээл (000)	9	13	5	0	0	0	0
Нэхий бүтээгдэхүүн (000)	87	17	15	1	2	2	4
Мах, гахайн махыг эс оролцуулсан байдлаар	17	11	9	7	12	7	4
Гурил	176	159	92	66	38	50	58
Гурлан бүтээгдэхүүн	46	37	30	19	8	6	7
Сүүн бүтээгдэхүүн (литр)	13	2	2	3	1	3	6
Саван	171	263	268
Хивс (000 м2)	1,000	596	666	588	615	534	690

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн газар

Дотоодын хөрөнгө оруулалт, түүхий эд болон шинэ технологийн дутмаг байдлын улмаас аж үйлдвэрийн салбарыг сэргээх явц нь удаашрагтай хэвээр байгаа. Аж ахуйн нэгжийн өндөр татвар болон зээлийн өндөр хүү зэрэг нь аж үйлдвэрийн салбарын хөгжилд нэгэн адил саад болсоор байгаа юм.

2002 оны сүүлээр «Монгол улсын аж үйлдвэр болон худалдааны хөгжлийн бодлого» (UNDP/UNIDO, 2002) гэсэн сэдвээр бэлтгэсэн тайланд шийдвэргээгүй хэвээр буйшигилгийн үеийн тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлсон байна. Үүнт:

1. Оршин тогтнож чадахуйц байсан төрийн өмчийн үйлдвэрийн газруудыг алдартай хувьчилсны улмаас тэдгээрийн дийлэнх нь дампуурсан явдал;

2. Үрд өмнө байсан түүхий эдийн бэлтгэлийн тогтолцоо нүрж үүний дотор ялангуяа малажахуй болон хөдөө аж ахуйн салбарын түүхий эд бэлтгэх тогтолцоо устсан явдал;

3. Савхин гутал болон бусад савхин эдүүлэл зэрэг Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүн борлуулж байсан хуучин социалист орнуудын зах зээл устсаны дараагаар төрийн өмчиг үйлдвэрийн газрууд нь шинэ зах зээл олж тогтоож чадаагүй явдал;

4. Үрд өмнө харыцангуй өргөн тархалттай байсан мал өмнөлгийн сүржээ үгүй болсноор малын өвчлөл хяналтиас гарч ихэссэн явдал.

Аж үйлдвэр, худалдааны хөгжлийн бодлогын талаарх тайланд дурьдсанаар мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарыг сэргээх, ялангуяа малэмнэлэг болон мальн үүлдэр угсаа, үржлийн ажлыг сайжруулах, түүхий эдийн чанарын хяналт тогтоох, зэрэглэн ангилах, агуулах болон түүхий эд бөлтгэн нийтүүлэх тогтолцоог урьдчилан сэргээлгүйгээражкуйлдвэрэлийн салбарыг бүрэн дүүрэн сэргээх нь бэрхшээлтэй юм. Төрийн өмчийн үйлдвэрийн газруудын удирдлагын тогтолцоог өөрчлөн зохион байгуулж сайжруулах, цаашид хувьчлахаар төлөвлөсөн аж ахуйн нэгжүүдийн хувьчлалыг болгоомжтой хийх чиглэлээр тодорхой ажиллах шаардлагатай байна.

2.2 Аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц

1990 оноос хойшхи хугацаанд Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар нь бүтцийн томпоохон өөрчлөлтөнд өргөн байна. Үрд өмнө төрөөс ихээхэн хамааралтай байсан аж үйлдвэрийн ихэнх салбаруудын (тухайлбал машин тоног төхөөрөмжийн, химийн, металлургийн, тээврийн болон цахилгаан хэрэгслэлийн үйлдвэрүүд) төрөөс хамааралт байдал нь бағассан. Аж үйлдвэрийн ихэнх гол салбарууд нь хөдөлмөрийн хүч ихээр шаардсан, мөн хүнс, ундаа, савхин эдлэл, нэхмэл, оёдол болон гутлын үйлдвэрүүдийн дэд салбарууд нь үндсэндээ мал аж ахуйн салбарт тулгуурлаж байсан. Эдээр дэд салбарууд нь үйлдвэрэлийн нэмүү өргөг болон аж үйлдвэрийн салбар дахь ажлын байрны дийлэнх хэсгийг бий болгодог байсан төдийгүй улс орны аж үйлдвэрийн чиглэлийн экспортын ихэнхийг бүрдүүлдэг байсан.

Хүнс болонундааны үйлдвэрэлийн салбар нь Монголуулсын үйлдвэрэлийн тэргүүлэх дэд салбар болох нь маргаангүй юм. 2001 онд энэ дэд салбар нь нийт УНӨ-ийн 46%-ийг бий болгож, нийт аж үйлдвэрийн салбарын хөдөлмөр эрхлэлтийн 24%-ийг бүрдүүлж байв. Салбарын энэ байдал нь ерөнхий эдийн засгийн дүртөрхтэй ихээхэн холбоотой байхын зэрэгцээ импортоос

бага хамааралтай юм. Мах болон махан бүтээгдэхүүн нь одоо экспортын чиглэлийн цорын ганц бүтээгдэхүүн төдийгүй экспортын чиглэлээр цаашид хөгжих боломжтой цорын ганц бүтээгдэхүүний нэг юм. Хүнсийн бусад бүтээгдэхүүн болон ундааны төрлийн бүтээгдэхүүнийг зөвхөн дотоодын зах зээлд нийтүүлдэг.

Нэхмэл эдлэл ба бэлэн хувцасны (оёдлын) үйлдвэрлэл Монгол улсын удаах томоохон аж үйлдвэрийн дэд салбар бөгөөд 2001 оны байдлаар энэ дэд салбар нь аж үйлдвэрийн салбарт бий болгосон нийт УНӨ-ийн 35%-ийг, нийт ажлын байрны 55%-ийг тус тус бүрдүүлж байжээ. Энэ дэд салбарт бүртгэгдсэн нийт есөлийн дийлэнхийг нь экспортын баримкаатай үйлдвэрүүд бүрдүүлж байсан бөгөөд үүний дотор нэхмэл бүтээгдэхүүний (ихэнхдээ ноолуур давамгайлсан) экспортын есөлт 1992 болон 2001 оны хооронд 54%-иас 75% хүргэл түргэн хурдацтай ессеен байна. Гэсэн хэдий ч Монголуулсын бэлэн хувцасны томоохон зах зээл болох АНУ нь Монгол улсад олгож байсан экспортын квотыг 2005 онд дуусгавар болгосноор гадаадын хөрөнгө оруулалттай хамгарсан үйлдвэрүүд нь үйл ажиллагаагаа зогсоож, зах зээлээс гарах тохиолддод Монгол улсын оёдлын үйлдвэрлэлд ихээхэн хүндрэл учрах юм.

**Хүснэгт 2.2: Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын бүтэц, 2001 оны
үзүүлэлтгүүдийг 1992 оны үзүүлэлттэй харьцуулсан байдал**

ISIC	Аж үйлдвэрийн дэд салбарууд	Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөгт эзлэх хувь хэмжээ (%)		Хадгалмалт эрхтэлтгэдэд эзлэх хувь хэмжээ (%)		Экспортод эзлэх хувь хэмжээ (%)	
		1992	2001	1992	2001	1992	2001
15	Хүнс болон ундаа	38.5	45.7	18.0	23.5	3.3	0.2
17/18	Нэхмэл, бэлэн хувцас	34.4	34.6	33.9	54.5	53.6	71.5
19	Савхин эдлэл, гутал	8.3	0.3	14.7	1.4	22.3	21.7
20	Мод болон модон бүтээгдэхүүн	2.5	0.8	12.3	3.2	8.5	...
21	Цаас болон цаасан бүтээгдэхүүн	0.0	0.0	0.0	0.1	0.3	...
22	Хэвлэмэл бүтээгдэхүүн	1.0	1.0	1.8	2.7
24	Химийн бодис	1.0	0.8	1.7	2.2	1.8	1.6
25	Резин ба хуванцар бүтээгдэхүүн	0.0	0.6	0.0	0.0	0.3	0.2
26	Металл бус эрдсийн бүтээгдэхүүн	2.7	3.2	8.5	6.4	1.0	...
27	Өнгөт металл	0.0	1.0	0.2	2.3	7.7	2.4
28	Боловсруулсан металл эдлэл	0.1	0.1	0.7	0.8	0.2	0.8
29	Машин, механизмын төхөөрөмж	0.1	0.0	0.1	0.9
31	Цахилгаан тоног төхөөрөмж	0.2	0.0	0.4	0.3
32	Цахим бүтээгдэхүүн	0.4	0.0	0.1	0.1
33	Нарийн төхөөрөмж	0.1	0.1	0.3	0.3
34	Тээврийн хэрэгслэл, чиргүүл	0.7	0.0	0.9	0.1
35	Тээврийн бусад хэрэгсэл	0.1	0.1	0.2	0.0	0.5	0.8
36	Гэрийн тавилга, бусад бүтээгдэхүүн	9.8	11.6	6.1	1.2	0.5	0.8
	Нийт	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Эх сурвалж: UNIDO database/YCT

Монгол улсын аж үйлдвэрийн гурав дахь бөгөөд сүүлийн томоохон дэд салбар нь арьс шир, савхин эдлэлийн салбар юм. Энэхүү дэд салбарт томоохон бүтцийн өөрчлөлт явагдсан бөгөөд үүний үр дүнд Монгол улсын ихэнх арьс шир нь түүхий эд хэлбэрээр буюу анхан шатны боловсруулалтг хийгдсэн вэл блю (wet blue) хэлбэрээр хягадын зах зээл рүү экспортлогдох байгаа. Харин савхин хүрэм, гутал болон арьс ширэн бусад

бүтээгдэхүүний дотоодын эрэлт хэрэгцээг Солонгос, Турк улсаас импортолсон бүтээгдэхүүнээр хангах болсон. Монгол улсын аж үйлдвэрийн арьс ширний салбарыншиг үйлдвэрийн түргэн уналт хаана чиймитэхий гарч байгаагүй билээ. 1990 оноос 1995 оны хооронд багасгасан арьс, ширэн бүтээгдэхүүн, савхин гутал, савхин болон нэхий дээлний үйлдвэрлэл 90 гаруй хувийн буурсан бөгөөд 2000 оны үеднийг үйлдвэрлэл нь бүрөчүүхэн болсон

байна. 2001 оноос хойшхи хугацаанд хонь, ямааны арьс боловсруулалт болон савхин гутлын үйлдвэрэлийн чиглэлээр бага зэргийн ахиц гарсан бол арьс ширний бусад салбарууд нь уналтын байдлаатгай хэвээр үлдсэн. Үүний үр дагавар гэвэл 1992 онд энд салбар нь аж үйлдвэрийн салбарын бүхэлдээ бий болгож буй УНӨ-ийн 8 хувийг, аж үйлдвэрийн салбарын нийг ажлын байрны 15 хувийг тус тус бүрдүүлж байсан бол, хэдийгээр нийт улсын экспортод аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хувь хэмжээ (2001 онд ойролцоогоор 22 хувь) тогтвортой байсан ч дээрх үзүүлэлтүүд 2001 он гэхэд (арьс ширний салбар дахь УНӨ) 0 хувь, (ажлын байр) 1 хувь хүртэл унасан болно.

Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын нарийвчилсан дун шинжилгээг «Үйлдвэр болон худалдааны хөгжлийн бодлого»-ын (УХХБ) талаарх тайландаа дэлгэрэнгүй хийж гүйцэтгэсэн. Энэхүү тайландаа мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдээд тулгуурласан багц үйлдвэрүүд нь Монгол улсын аж үйлдвэрэлийн салбарын үндсэн дүр төрхийг бий болгож байгаа хэмээн тодорхойлсон юм. Үүнд мах боловсруулах, сүү болон сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэртэл, арьс шир боловсруулах, савхин гутал, савхин бүтээгдэхүүн, үслэг эдлэлийн үйлдвэртэл, ноолуур боловсруулалт, бэлэн хувцасны үйлдвэрлэл, тэмээний ноос боловсруулалт, хивс, ноосон хөнжил, эсийг тутал болон бусад эсийг бүтээгдэхүүн үйлдвэртэл гэх мэтийн салбарууд багтана. Хэдийгээр эдгээр бүтээгдэхүүнийн үйлдвэрэлийн хэмжээ нь шинжилгийн өмнөх үеийн хэмжээнээс ихээхэн бага байгаа боловч (ноолуурын үйлдвэрэлээс бусад), мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдээд тулгуурласан аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх боломж өндөр хэвээр байгаа. Ихэнх тохиолдолд шинэ тоног төхөөрөмж худалдан авах хэлбэрээр багахан хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийснээр маш хурдан сэргэн босох өргөн боломж Монгол улсын аж үйлдвэрийн бараг ихэнх дэд салбаруудад байгаа юм. Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар хурдаатгай хөгжлийн бий Хягад, Солонгос, Зүүн Өмнөд Азийн зах зээл мөн ОХУ-ын томоохон зах

зээлд нэвтрэх бүрэн бололцоотой. Мөн үүнээс гадна Монгол улсад өндөр хөгжсөн үйлдвэрэлийн мэдлэг чадвар, орчин үеийн аж үйлдвэрийн салбарыг эрхлэн явуулах урьд өмнө хуримтуулсан ихээхэн туршилагатай хөдөлмөрийн хүч бэлэн байгаа юм. «Үйлдвэр болон худалдааны хөгжлийн бодлого»-ын талаарх тайлангийн дагуу Монгол улс дахь хөдөлмөрийн хөлс нь Хягад, Индонезии, Энэтхэг зэрэг улс орнуудын үзүүлэлтээс бага байгаа нь үйлдвэрэлийн өргтийн хувьд томоохон давуу талыг бий болгож байгаа юм. Эдгээр бүх хүчин зүйлс аж үйлдвэрийн салбарыг эдийн застийн хөгжлийн гол хөдөлгүүр болгож чадахын зэрэгцээ ажлын байрны түр бүтээлтэй эх сурвалж болгох бололцоотой юм.

2.3 Сүүлийн үеийн өөрчлөлтүүд

Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбар нь сэргэн босох адarmaатай үе шигандaa явж байна. 2001 онд эдийн застийн бодит өсөлтийн нэгдсэн дун нь шинжилгийн өмнөх үеийн өсөлтийн хэмжээнд хүрч чадсан ч ДНБ-д ногдох аж үйлдвэрийн салбарын хувь хэмжээнд тэр үес хойш ямарч сайжирсан өөрчлөлт гаралтай хэвээр байгаа. Өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд ДНБ-д бүтцийн өөрчлөлт гарсны үр дүнд үйлчилгээний салбар нь 2004 он гэхэд ДНБ-ий 53 хувийг бүрдүүлдэг болж (1995 онд 38 хувь байсан бол) хөдөө аж ахуйн салбарын тэргүүлж байсан байр суурийг булаажавсан; харин хөдөө аж ахуйн салбарын тэргүүлж байсан бол 20 хувь хүргэл буурсан, мөн аж үйлдвэрийн салбарын үзүүлэлт нь 12 хувьас 5 хүргэл буурчээ.

Үйлчилгээний салбар нь хамгийн их ажлын байр бий болгож байгаа бөгөөд (2004 оны байдаар нийг ажлын байрны тэн хагас хувь) дараагаар хөдөө аж ахуйн (40% орчим) болон аж үйлдвэрийн салбарууд (12%) тус тус орж байна. Боловсруулах үйлдвэрийн салбар дахь ажлын байрны тоог нийг ажлын байрны тоонд харьцуулахад ойролцоогоор 3-аас 4 хувь байна.(Хүснэгт 2.3-ыг хар).

Хүснэгт 2.3: ДНБ-ий бүтэц, хөдөлмөр эрхлэлт, 1980-2004

ДНБ-д салбар тус бүрийн эзлэх хувь хэмжээ (%-иар)								
	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
ДНБ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Хөдөө аж ахуй	14.0	15.2	38.0	29.1	24.9	20.7	20.1	21.3
Аж үйлдвэр	29.0	35.6	25.8	20.0	20.0	20.2	22.3	25.6
Уул уурхай			12.0	11.5	9.0	10.1	12.7	17.3
Боловсруулах үйлдвэр			12.1	6.1	8.1	6.3	6.2	5.3
Цахилгаан, хий болон ус			1.7	2.4	2.9	3.8	3.4	3.0
Үйлчилгээ	57.0	49.2	36.2	50.9	55.1	59.1	57.6	53.1
Барилга			1.7	1.9	2.0	2.3	3.1	2.6
Худалдаа			17.0	24.0	26.7	27.7	26.5	24.6
Тээвэр ба холбоо			6.4	11.0	13.0	14.7	13.9	12.7
Санхүүгийн зуучал			1.2	2.5	3.1	3.2	3.8	4.6
Бусад үйлчилгээ			9.9	11.4	10.3	11.1	10.4	8.6
Хөдөлмөр эрхлэлт салбар тус бүрээр (%-иар)								
Нийт хөдөлмөр эрхлэлт	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Хөдөө аж ахуй	46.1	48.6	48.3	44.9	41.8	40.2		
Аж үйлдвэр	14.1	11.2	11.2	11.4	11.7	12.0		
Уул уурхай
Боловсруулах үйлдвэр	5.9	4.7	5.1	*4.0	*4.0	*3.7		
Цахилгаан, хий болон ус
Үйлчилгээ	39.8	40.2	40.5	43.7	46.5	47.8		
Ажиллах хүч (000 хүн)								
Ажиллах хүч	812.7	847.6	872.6	901.7	959.8	986.1		
Хөдөлмөр эрхлэлт	767.6	809.0	832.3	870.8	926.5	950.5		
Ажилгүйдэл	45.1	38.6	40.3	30.9	33.3	35.6		

Эх сурвалж: ДНБ-ий талаарх мэдээлэл нь АХБ-аас; Хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх мэдээлэл нь УСГ болон СЭЗЯ-аас

* Багцаалсан тоо

Макро эдийн засгийн тогтвортой болон үргэлжилж буй бүтцийн өөрчлөлт нь эдийн засгийн сэргэлгэд хувь нэмэр оруулсаар байна. Эдгээр шинэчлэлийн зорилтуудыг Засгийн газрын 2000-2004 онуудад баримгях үндсэн чиглэлд тодорхой тусгасан төдийгүй 2003 оны долдугаар сард баталсан Эдийн засгийн өсөлт ба ядуурлыг бууруулах стратегийн төлөвлөгөөнд (ЭЗӨЯБСТ буюу EGPRS) дахин тодотгосон болно. Засгийн газрын Эдийн засгийн өсөлт баяжуулж бууруулах стратегийн төлөвлөгөөний үндсэн зорилго

нь эдийн засгийн жилийн бодит өсөлтийг 5.5-6 хувьд хүргэж явдал юм. 2003 онд эдийн засгийн өсөлт 5.6 хувьд хүрч, 2004 онд 10.6 хувьд хурсэнээр эдгээр зорилт нь төлөвлөснөөсөө даван билсэн юм. Сүүлийн 2 жилийн хугацаанд ДНБессэн нь хөдөө аж ахуйн салбарт нааштай өөрчлөлт гарсан болон өсч буй үйлчилгээний салбарын гүйцэтгэлгэй холбоотой. 2004 оны ДНБ-ий өсөлт эрс нэмэгдсэн нь хөдөө аж ахуйн салбарын гүйцэтгэл эерэг байсан, уул уурхайн салбарын үйлдвэрлэл нэмэгдсэн, мөн дэлхийн зах зээл дэх алт

болон зэсийн үнэ өндөр байсны үр дагавар юм. Харин дээрх өсөлтийг бий болгоход боловсруулах үйлдвэрийн салбараас оруулсан хувь нэмэр маш бага байв.

Хэдийгээр Монголульсын боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарг томоохон хэмжээний бүтцийн өөрчлөлт хэрэгжсэн боловч тус салбарын ерөнхий дүр зураг тийм ч өөдрөг бус хэвээр байгаа юм. Өнөөгийн байдлаар Монгол улсын боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар нь 10 жилийн турш үргэлжилсэн шилжилтийн үеэс улбаатай, шийдвэл зохих тулгамдсан олон асуудал хэвээрээ байна. Нөгөө талаар Монгол улсад АНУ-аас олгож буй бэлэн хувцасны импортын квотыг хүчингүй болговол түүнд ихээхэн муу нөлөөтэй. Хэдийгээр АНУ уг асуудлаар хоёр талын худалдааны шинэ гэрээ байгуулсан тохиолдолд салбарын ирээдүй арай өөдрөг байх боловч хэрэв оёдлын салбарыг шинэчилж илүү нэмүү өртөг бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх замаар олон улсын зах зээл дээр өрсөлдөж чадахгүй бол оёдлын салбар дахь ажлын байр ихээхэн хэмжээгээр хорогдох эрдэлтэй.

Аж үйлдвэрийн салбарын хөгжлийг хязгаарлаж буй бас нэгэн зүйт бол улс орны аж үйлдвэрийн томоохон салбарууд нь эрчим хүчний хэрэглээнээс ихээхэн хамааралтай байгаа явдал бөгөөд энэ байдал нь салбарын цаашдын тогтвортой хөгжилд эрдэл учруулж байгаа юм. Үүний уршигаар бий болж буй агаарын бохирдол, газар, усны доройтол нь ирээдүйн хөгжилд саад учруулж болзошгүй. Үүнээс гадна тээврийн ондөрөртэг, шаардлагахангахгүй дэд бүтэц болон зээл авах боломжхомс буй зөрөг нь Монгол улсын өрсөлдөх чадварт ихээхэн сөргөөр нөлөөльж байна (АХБ, 2005).

Хэдийгээр хувийн хэвшлийн салбарын нийт эдийн засагт эзлэх хувь хэмжээ нь 85 хувь хүргэл өссөн ч бэрхшвэлүүд их хэвээр байгаа. Хувийн хэвшлийн хөгжлийн орчинг сайркуулах зорилгоор багц хууль баталж байгаа ч гаргасан хууль, түүний хэрэгжилг хоёр нь ихээхэн зөрүүгэй хэвээр

байна. Зээлийн хүү өндөр хэвээр байгаа, мөн зээлийн хугацаа богино байгаа нь томоохон зээлдэгчдийн хөрөнгө оруулагт хийх боломжийг хязгаарлах төдийгүй зээл авах этгээдийн хүрээг ихээхэн хумиж байгаа нь жижиг дунд үйлдвэртэлийн хөгжилд саад болж байна. Хөрөнгө оруулагт их байгаа ч хадгаламж ашиглалт нь төдийлөн сайжрахгүй, ДНБ-д ногдох хадгаламжийн хэмжээ буурсаар байна. Хадгаламж болон хөрөнгө оруулах эрэлт хэрэгцээний хоорондох зөрүүг гадаадын хөрөнгө оруулалтаар нөхөх шаардлагатай болдог (АХБ, 2005).

Өнөөгийн макроэдийн застийн тогтвортод болон дэлхийн зах зээлд бүрэннэгдэх замаар эдийн застийн суулийн үеийн ололт ажилтыг баталгах шаардлага нь дараагийн хорин жил буюу тиймэрхүү хугацаанд аж үйлдвэрийн салбарыг хаана хүргэх талаар нэгдсэн төсөөллийг боловсруулах, саналойт голгнэгдмэл болох үүднээс төр ба хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг тунгааж үзэх баг бэх суурийг бүрдүүлж байна. Хэдийгээр шилжилтийн өмнөх үетэй харьцуулахад өнөөгийн боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарын чиглэл нь цөөн бөгөөд технологийн дэвшилийн хувь дхонгрогдсон байгаачэдийн застийн хөгжлийг урагшуулах үүднээс Застийн газар болон хувийн хэвшлийн салбар гар нийтиж хамгран ажиллах тухайд нэгдсэн ойлголтыг бий болгох нь ямар нэгэн зардал шаардахгүй юм.

МОНГОЛ УЛСЫН АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРЫН БАЙДЛЬГ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛТАА

Энэхүү бүлэгт Монгол улсын аж үйлдвэрлийн салбарын байдлыг орц, гарц гэсэн хоёр бапц үзүүлэлтээр хийж гүйцэтгэсэн судалгааг тусгасан болно. Гарцын үзүүлэлт нь Монгол улсын өрсөлдөх чадварын байдлыг илэрхийлсэн үзүүлэлтүүд бөгөөд тэдгээрт үйлдвэрлэлийн нэмүү өргөг (ҮНӨ), боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, улс орны экспорт болон үйлдвэрлэлийн технологийн бүтэц, экспортын төвлөрөл болон экспортын бүтээгдэхүүний нэр төрлийн тоо зэрэг үзүүлэлт багтана. Нөгөө талаас орц, гэдэг үзүүлэлтүүд нь аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварыг тодорхойлох хүчин зүйлийг хэмжих оролцного бөгөөд үүнд ажилчдын ур чадвар, технологийн хөгжлийн түвшин, хөрөнгө оруулалтын байдал, дэд бүтэц болон бизнесийн орчин зэрэг багтана. Монгол улсын аж үйлдвэрийн салбарын байдлыг юуны өмнө эдийн застийн хөгжлийн ойролцоо нөхцөл байдал бухий шилжилтийн болон хөгжлийн буй эдийн засаг бухий улс орнуудтай жишиг (Үүнд: Азербайжан, Казахстан, Киргизстан, Тажикстан, Туркменстан болон Непал), хоёрдугаарт, Монголуудад шилжилтийн бий болгож буй улс орнуудтай харьцуулах, гуравдугаарт, загвар хэлбэрээр ашиглаж болох Зүүн Өмнөд Азийн бусад эдийн застийн системүүдтэй жишин харьцуулах байдалар судалгааг хийж гүйцэтгэсэн болно.

3.1 Монгол улс болон түүнийг харьцуулсан бусад улс

Монгол улс нь шилжилтийн эдийн засаг бухий Төв Азийн улс орнуудтай олон үзүүлэлтээрээ адил юм. Тэдээрийн ихэнх нь далайд гарцгүй, байгалийн нөөцийн баян, газар тариалангийн зориулалгаар ашиглаж болох өргөн уудам нутагтай гэх зэрэг. Өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улс оронд эдийн застийн ихээхэн хэмжээний бүтцийн өөрчлөлт явагдсан.

1990 оноос өмнө эдгээр улс нь нэг хүн амд ногдох орлогоор адил хэмжээний улс орнуудтай харьцуулвал түүхийн хэмжээний аж үйлдвэрийн салбартай харин багавтар үйлчилгээний салбартай байсан.

Хүснэгт 3.1: Харьцуулсан улс орнуудын үзүүлэлтүүд

Нэг хүн амд ногдох УНО (\$)	ДНБ (\$ тэрбум)	ДНБ-ий дундаж өсөлт (% р.а.)			ХХИ-ээрх эрэмбэлэл (нийт 177 улс)
		2004	2004	1980-90 1990-00 2000-04	
Азербайжан	950	3.3	...	-0.3 10.7	69-рт
Казахстан	2,260	40.7	...	-4.1 10.3	80-рт
Киргизстан	400	2.2	...	-4.1 4.5	109-рт
Тажикстан	280	2.1	...	-10.4 9.9	122-рт
Туркменстан	1,340	6.1	...	-4.8 18.5	97-рт
Монгол улс	590	1.5	5.4	1.0 5.2	114-рт
Непал	260	6.7	4.6	4.9 2.6	136-рт
БНХАУ	1,290	1,649.3	10.3	10.0 8.7	85-рт
Малайз	4,650	117.8	5.3	7.0 4.3	61-рт
Тайланд	2,540	163.5	7.6	4.2 5.3	73-рт
БНСолонгос улс	13,980	679.7	9.0	5.8 4.7	28-рт
Сингапур	24,220	106.8	6.7	7.9 2.8	25-рт

Эх сурвалж: Дэлхийн Хөгжлийн Үзүүлэлтүүд 2005 (WB), Хүний хөгжлийн тайлан 2005 (UNDP)

Харин тэр үеэс хойши эдгээр улс орны аж үйлдвэрийн салбар нь багасг улмаар нийт эдийн засаг нь зөвхөн цөн тооны бараа бүтээгдэхүүнээс хамааралтай болсон төдийгүй үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай тулгарад байгаа болно.

Киргизстан, Тажикстан хоёр нь Монгол улсын адил боловсруулах үйлдвэрлэл баатай, байгалийн гай гамшиг болон гадаад зах зээл дэх үнийн хэлбэлзгээс ихээхэн хамааралтай бага орлого бүхий улсууд юм. Азербайжан, Туркменстан, Казахстан турав нь газрын тосоор баян, дундажас доогуур орлого бүхий улсууд болно. Хэдийгээр өнгөрсөн таван жилийн хугацаанд Азербайжан улс нь гол төлөв газрын тос болон байгалийн хий их хэмжээгээр олборлосны улмаас эдийн засаг нь гайхалтай хурдацтай өсч ДНБ нь хоёр оронтой тоо бүхий хувиар есөн боловч газрын тосны үйлдвэрлэлээс бусад салбарын тоог нэмэгдүүлэх нь ажлын байр болон ург удаан хугацааны эдийн засгийн өсөлтийг бий болгоход чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Туркменстан улс нь байгалийн

хийн батлагдсан нөөцийнрөө дэлхийн эхний аравт багтах тул үндсэндээ баян улсын тоонд багтах бүрэн бололцотой. Үүний зэрэгцээ Туркменстан улс нь ихээхэн хэмжээний газрын тосны нөөцийг төдийгүй томоохон хэмжээний усалгаат газар тариалантай болно. Иймээс тус улс нь өөрийгөө эрчим хүчээр бүрэн хангасан төдийгүй байгалийн хий, газрын тос болон эрчим хүчиний томоохон экспортлогч улс болно. Казахстан улс нь Төв Азийн бус нутаг дахь хамгийн том эдийн засагтай улс төдийгүй хүн амын нягтралын хувьд дэлхийн хамгийн бага нягтралтай улсын тоонд ордог. 2004 оны байдлаар газрын тосны олборлуулт, газрын тосийн холбоостой өрнөж буй барилгын салбар, тээвэр болон газрын тосны боловсруулалт нь ДНБ-ий 16 хувьтай тэнцэж байсан бол, тул囊 шигахуун, газрын тосноос боловсруулсан бусад бүтээгдэхүүн нь тус улсын нийт экспортын 63 хувийг бүрдүүлж байжээ. Үүний зэрэгцээ хар төмөрлөгийн болон өнгөт металлын үйлдвэрлэлт, үр тарианы үйлдвэрлэлт нь нэгэн адил тус улсын экспортын чухалчилгэл болдог. Хэрэв 2004 онд уул уурхайн бус буюу олборлуултын

бус бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ ихээхэн нэмэгдсэн бол энэ хугацаанд нийт экспортод эзлэх боловсруулах үйлдвэрийн хувьхэмжээ 1999 оны түвшний тэнхагастай тэнцэх хэмжээнд хүртэл буурсан байна. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр (UNDP) нь өөрийн 2005 оны Хүний хөгжлийн тайландаа³ дундаж наслалт, боловсролын түвшин болон бодилгорлогогэх зэрэг хүний хөгжлийн үзүүлэлтээр Монгол улс болон Төв Азийн шилжилтийн улс орнуудыг (дээрээсээ 58-аас 145-ын хооронд буюу) хөгжлийн дундаж түвшний улс орнуудын булэглэлд багтаасан байна.

Далайд гарцгүй дэлхийн нэн буурай хөгжилгэй эдийн засгийн жишээ болгон Непал улсыг энэхүү тайланд тусгасан бөгөөд тус улсын эдийн засгийн хөгжлийн түвшин болон нөхцөл байдал нь Монгол улсынхтай ихээхэн төстэй юм. Нэг талаас Непал улс нь Монгол улсын нэгэн адил өөрийн уламжлалт экспортын бараагаа борлуулдаг гадаадын гол зах зээлүүд дээр байнганэмэгдэж буйширүүнөрсөлдөөнтэй тулгарч байгаа бол нөгөө талаас тус улсын боловсруулах үйлдвэрийн салбар нь ург удаан хугацаанд сүл дорийн хэвээр байгаа төдийгүй хөрөнгө оруулалтын болон бизнесийн таатай бус орчин, хөгжлийн шаардлагад нийцэгүй дэд бүтэц болон хоцрогдсон «инфратехнологи» зэрэг нь хэвээр хадгалаагсаар байна. Хэдийгээр Непал улс нь дэлхийн хамгийн ядуу улс орны тоог нэмэгдүүлэх, эрүүл мэндийн салбарыг хөгжүүлэх, хүн амьтдаа ерөнхий боловсрол олгох чиглэлээр мэдэгдэхүйц ахиц гаргажээ.

Монгол улстай харьцуулбал өрсөлдөх чадвар өндөр болон хурдацгай хөгжлийбүй Хятад, Малайз болон Тайландын эдийн засаг нхөгжлийн хувьгүйдээгүүр түвшинд байгаа болно. Эдгээр улс нь дундаж орлогууд бүхий улс орны тоонд орох төдийгүй хүний хөгжлийн үзүүлэлтээрээ ч хавьгүй өндөр ангилаалд багтдаг (1990 оноос хойш Хятад улсын хүний хөгжлийн үзүүлэлтүүд нь ойролцоогоор 20 хувиар нэмэгдсэн). Хятад улсын эдийн засгийн хөгжлийн жишээ сонирхол татах нь гарцаагүй. Юуны өмнө тус улс нь аж үйлдвэрийн хувьд хөгжлийк буй өртөнцийн тэргүүлэх гүрэн болохын зэрэгцээ технологийн бүх үзүүлэлтээр бусад улс оронд ч ширүүн өрсөлдөөнийг үүсгэж байна. Хэдийгээр Малайз, Тайланд хоёр аж үйлдвэрийн томоохон түрний тоонд ороогүйч энэ хоёр улсын аж үйлдвэрийн хөгжлийн түршлага нь ихээхэн сонирхолтой юм. Яагаад гэвэл эдгээр улс нь түргэн хурдацгай хэрэгжлийк буй технологийн өөрчлөлт, либерализаци болон даяаршилтын үйл явц шинээр өрнөсөн газар бөгөөд дэлхийн үнийн сүлжээнд орж өөрсдийн экспортыг оновчтой хөгжүүлэх чадвартай учраас амжилт нь тогтвортой байгаа билээ.

Энэст нь БНСУ, Сингапур хоёрыг үлгэр жишээ болгон ашиглах зорилгоор харьцуулан жишгих улсын тоонд багтааж энэхүү тайланд ашигласан болно. Сингапур улс нь дэлхий дэхинь нарийн технологийн үнэлээмжийн сүлжээнд орсноороо, хүний чадавхи болон дэд бүтцийг сайтар хөгжүүлснээрээ дэлхийн хэмжэөний гарамгай амжилт гаргаж буй улс хэмээн нийтэд түгээмэл хулзэн зөвшөөрөгдсөн болно. Нөгөө талаар

³ 2005 оны Хүний хөгжлийн тайлангаар тогтоосны дагуу нийт 460 сая хүн ам бүхий дэлхийн хамгийн ядуу буурайд тооцогдох 18 улс орон нь хүний хөгжлийн гол үзүүлэлтээрээ 1990 оны байдлаасаа улам доройтсон болох нь тогтоогдсон байна. Эдгээр 18 улс орны 12 нь Африкийн Өвөр Сахарын бусийн улс орнууд юм. 1990 оноос хойш хүний хөгжлийн үзүүлэлтээр доошилсон бусад 6 улс нь хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан буюу онөөгийн ТУХН-ийн улсууд болно. 1990 оноос хойшши хугацаанд хүний хөгжлийн үзүүлэлтээр Тажикстан улс 21-ээр доошилсон бол, Украина 17-гоор, ОХУ 15-аар тус тус буурсан байна. Уг тайланд дүгнэж буйгаар хуучин ЗХУ задарсны дараагаар бий болсон эдийн засгийн эмх замбараагүй байдал нь хүн амын наасжилт багассангтай хослосны улмаас ийм үр дүн гарсан хэмээн тайлбарлаж байна.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс нь эрсөөр стратеги баримталаж, дотоодын чадавхийг бүрдүүлэхдээ гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтад их хэмжээгээр найдахын оронд түншүүдгэйгээ зохих хэмжээнд зайд барьж харилцах замаар улс оронд орж ирэх гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын болон дэлхий дахинь үнийн сүлжээний нөлөөллийг хязгаарлах болдого хэрэгжүүлсэн байна. Өнөөгийн байдлаар Сингапур болон БНСУ нь маш өндөр чадавхи бүхий ажүйлдээрийн баазтай, мөн «сурагчах» чадвар бүхий аж үйлдвэржсан улс орны бүлэглэлд багтаж байгаа болно.

3.2 Боловсруулах үйлдвэрлэлийн байдал

Үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн (МВА) дун шинжилгээ

1990 оноос 2002 оны хоорондох хугацаанд Монгол улсын болон шилжилтийн эдийн засаг бүхий Төв Азийн улс орнуудын ДНБ-д ногдох боловсруулах

үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн хувь хэмжээ, мөн түүний (боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн) нэг хүнд ногдох үзүүлэлт нь ихээхэн хэмжээгээр буурсан нь өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр улс орны эдийн засагт тохиосон бүтцийн өөрчлөлтийн үр дагавар юм. Гэтэл дэлхийн нэн буурай хөгжилтэй, далаид гаригүй улс болох Непал нь боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн ДНБ-д эзлэх болон нэг хүн амд ногдох үзүүлэлтийн хувь хэмжээг төсөөлөхийн аргагүй нэмэгдүүлж чадсан байна. Зүүн болон Зүүн Өмнөд Азид Хятад, Малайз, Тайланд нь боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн ДНБ-дээлэх болон нэг хүн амд ногдох үзүүлэлтийн хувь хэмжээг хурдацтай нэмэгдүүлж чадсаар байгаа бол БНСУ болон Сингапур улсын боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмүү өртийн (ҮНЮ) ДНБ-д эзлэх үзүүлэлт нь тогтвортжуулж эхэлснээр энэ хоёр улсын хөгжилд төлөвшүүлжээ эдийн засгийн анхны шинжктэмдгүүд ажиглагдах болсон байна.

Хүснэгт 3.2: Боловсруулах үйлдвэрийн үзүүлэлтүүд

	ҮНӨ-ийн ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ (%)			Нэг хүн ам ногдох ҮНӨ (\$)			Нэг ажилчинд ногдох цалин (\$)	Нэг ажилчинд ногдох ҮНӨ (\$)
	1980	1990	2002	1980	1990	2002		
Азербайжан	18.6	17.0	6.8	226	230	18
Казахстан	26.3	20.3	20.3	383	481	214
Киргизстан	25.0	23.2	8.7	119	156	35
Тажикстан	16.0	14.8	13.3	130	130	64
Туркменстан	13.0	9.9	10.4	190	396	244
Монгол улс	26.6	29.0	5.4	174	77	66	579	1,778
Непал	5.0	5.8	8.6	8	11	23	455	2,398
БНХАУ	33.0	33.1	35.4	55	101	359
Малайз	19.4	26.5	35.0	338	757	1,516	4,545	18,014
Тайланд	22.6	27.2	33.6	197	521	1,000	2,759	8,276
БН Солонгос улс	22.8	28.8	33.9	658	2,238	4,859	14,780	71,242
Сингапур	29.7	28.6	28.2	2,277	4,410	6,582	20,570	58,009

Боловсруулах үйлдвэртэлийн нэмүү өртийн ДНБ-дээлэххувьхэмжээ болон нэг хүн амд ногдох үзүүлэлтээр аливаа улсын аж үйлдвэржилтийн түвшинг хэмжих тохиолдолд Зүүн болон Зүүн Өмнөд Азийн улс орнуудын эдийн засийн хөгжлийн өнөөгийн байдлын дур зураг нь ихээхэн өөр болохыг тэмдэглэх нь сонирхолтой юм. Эхний үзүүлэлтийн дагуу Хягад улс өөрийн ангилалдаа төдийгүй дэлхийн хэмжээнд хамгийн аж үйлдвэржсэн улс гэж харагддаг бол удаах үзүүлэлтийн дагуу Сингапур 18 дахин, БНСУ 14 дахин Хягад улсаас илүү аж үйлдвэржсэн байдалтай харагдана.

Нэг ажилчинд ногдох үйлдвэртэлийн нэмүү өртийн дундаж үзүүлэлтгүй (*M/Aper worker*) тухайн улсын аж үйлдвэртэлийн бүтэц, ашиглах буй технологи, үйлдвэртэлийн үр ашиг, үйлдвэрлэлд байгаа илүүдэл хүчин чадал, илүүдэл ажиллах хүч байгулах албадлага зэрэг олон хүчин зүйлсийн нийтмэл нелөөллийг харуулна. Хэдий тийм боловчэнэ үзүүлэлтийг аж үйлдвэртэлийн нарийн төвөгтэй байдал, хөрөнгө оруулалт их шаардах байдал болон хөдөлмөрийн бүтээмжийн байдалыг харуулсан баримжаа үзүүлэлт хэлбэрээр ашиглах болох юм. Энэ үзүүлэлтийн дагуу хамгийн өндөр хөгжсөн бөгөөд хамгийн их хөрөнгө оруулалттай аж үйлдвэртэлийн эдийн засаг нь гарцаагүй БНСУ Сингапур хоёр юм. Ийм байх нь чаргагүй, яагаад гэвэл энэ хоёр улс өрсөлдөх давуу талаа, нэн ялангуяа нарийн технологийн үйлдвэрүүдийг хөгжүүлэх тухайд ихээхэн амжилт олсон юм. Малайз болон Тайландын аж үйлдвэртэлийн салбар (Хягад улсын энэ чиглэлийн тоо баримт байгаагүй) нь илэрхий хөнгөвтөр, хөдөлмөр илүү шаардсан үйл тажиллагаатай байдаг. Монгол болон Непал улсын аж үйлдвэртэлийн салбарт хөнгөн үйл ажиллагаа их мэтээс буюу магадгүй, үйлдвэртэлийн илүүдэл хүчин чадал их байдгаас, түүнчлэн аж үйлдвэрхөөрдмөл бүтэцгэйн улмаас энэ хоёр улс дээрх үзүүлэлтийн дагуу хамгийн суурд байрлах байна.

Нэг ажилчинд ногдох дундаж цалингийн үзүүлэлт нь аж үйлдвэртэлийн салбарт ажиллах буй ажилчдын ур

чадварын түвшинг илэрхийлэн харуулна. Энэ үзүүлэлт нь аж үйлдвэртэлийн салбарын технологийн бүтцийн талаарх нэмэлт мэдээлэл олгодог учир өмнөх үзүүлэлтийн (нэг ажилчинд оногдох УНЮ-ийн) салшгүй хэсэг юм. Дээрх жижигийн нэгэн адил энэ үзүүлэлтийн дагуу Сингапур, БНСУ хоёр нь нарийн технологийн чиглэлийн үйл ажиллагаа давамгайлсан өндөр цалинтай ажилчидтай аж үйлдвэртэлийн бүтэц бүхий эдийн засагтай тэргүүлэх улс орон болох нь тогтоогдож байна. Нөгөө талаас Монгол болон Непал улсын аж үйлдвэртэлийн салбар нь цалин багатай, хөдөлмөрийн ур чадвар доогуур, хөдөлмөр ихээр шаардсан байгаа нь тодорхой юм. Хэдийгээр Малайз болон Тайландын аж үйлдвэртэлийн салбар нь хөдөлмөр их шаардсан хөнгөвтөр үйл ажиллагаа ихтэй боловч эдгээр хоёр улс нь хөрөнгө оруулалт их шаардах аж үйлдвэр давамгайлах чиг рүү явж байх шиг байна.

Боловсруулах аж үйлдвэртэлийн салбар дахь бүтцийн өөрчлөлт

Энэхүү тайлангийн зорилгоор сонгон авсан улс орнуудын аж үйлдвэртэлийн салбарын өнөөгийн бодит байдлыг харуулах, мөн эдгээр улс орны аж үйлдвэртэлийн салбарын хөгжлийн явцад хялбар, төсөр технологи болон бага нэмүү өртөг бүхий үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанаас ангижирахад чиглэгдсэн бүтцийн өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхэд гарсан амжилтыг харуулах зорилгоор үйлдвэртэлийн нэмүү өртийн цаг хугацааны хүрээнд хуваарилагдсан байдлыг Хүснэгт 3.3-аар харуулав. Ихэнх хөгжлийн буй улс орнууд хүнс, ундаа, тамхи, нэхмэл, оёмол гэх мэгийн түүхий эдэд тулгуурласан аж үйлдвэртэлийн хялбар салбарыг хөгжүүлэх замаар аж үйлдвэржилтийн үйл явцыг эхлүүлсэн байдаг (түүхий эд болон хялбар технологид тулгуурласан аж үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг дор харуулсан хүснэгтийн эхний дөрвөн баганад тусгасан болно). Монгол, Непал улсын энэ үзүүлэлт нь хамгийн өндөр байх нь тодорхой бөгөөд өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд эдгээр салбарын хувийн жин нь багасч ирсэн болно. Түүхий эдэд тулгуурласан

болон хялбар технологи ашигласан аж үйлдвэрийн үйл ажиллагааг өнгөрсөн арванжилийнхугацаандорвигийнбагасгаж чадсан Казахстанаас бусад Төв Азийн улс орнуудын жишээнээс ижил тестэй дур зургийг нэгэн адил ажиглаж болох юм. Харин Сингапур, Өмнөд Солонгос хоёр нь ийм төрлийн аж үйлдвэрийн салбараас ихээхэн ангийкирч чадсан юм. Зүүн болон Зүүн Өмнөд Азийн булэглэлд буй бусад улс орон нь энэ чиглэлээр их бага янз бүрийн хэмжээний ахиц гаргаж ирсэн бол өнгөрсөн арванжилийнхугацаанд Тайланд улс нь аж үйлдвэрийн салбараа болон өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлэх чиглэлээр (дунд болон нарийн технологийн үйл ажиллагаагаа бараг гурав дахин өстгөсөн) онцгой амжилт гаргаж чадсан нь харагдаж байна.

Хүснэгт 3.3-т тусгасан үзүүлэлт нь өнгөрсөн хугацаанд явагдсан бүтцийн өөрчлөлтийн төрөл болон хүрээг тодорхой

харуулж байгаа юм. Эдгээр үзүүлэлтийн дагуу Хятад, Малайз, Тайланд улсууд нь бүтцийн гүнзгий өөрчлөлтийг богино хугацаанд хийж чадсан болох нь тодорхой байгаа бол Сингапур, БНСУ-ын хувьд (ялимгүй бага хэмжээгээр) ийм өөрчлөлт нь аль хэдийнээ явагдаж дууссан төдийгүй бүтцийн өөрчлөлтийн дараах байдал нь өнөөг хүргэл тогтвортой хадгалагдаж ирсэн болно. Хэдийгээр Азербайжан, Туркменстан болон Непал улс нь бүтцийн өөрчлөлт хийх чиглэлээр ахиц гаргаж байгаа боловч эдгээр улс нь хөгжлийнхөө эхний үе шиганд байгаа юм. Харин Тажикстан, Киргизстан болон Монгол улс нь өмнө дурдсан улс орнуудаас ч доогуур түвшинд байна. 1990-ээд оны эхний үед шилжилтийн улс орнуудын дунд хөгжлийн үзүүлэлтээр хамгийн дээгүүр байсан Казахстан уналтанд орж, зогсонги байдалтай буйин шинж тэмдэг харагдаж байна.

**Хүснэгт 3.3: УНӨ-ийн технологийн бүтэц
(1990-ээд оны эхний үеийг 2000-аад оны эхний үетэй харьцуулвал)**

	Түүхий эдэд тулгуурласан (RB), %		Хялбар технологи (LT), %		Дунд болон нарийн технологи (МНТ), %		(Эхний, төгсгөлийн он)
	1990-ээд оны эх	2000-аад оны эх	1990-ээд оны эх	2000-ээд оны эх	1990-ээд оны эх	2000-ээд оны эх	
Азербайжан	28.3	35.7	(1990; 2000)
Казахстан	43.5	27.4	(1990; 2000)
Киргизстан	4.7	5.8	(1990; 2000)
Тажикстан	4.7	5.8	(1990; 2000)
Туркменстан	28.3	35.7	(1990; 2000)
Монгол улс	61.2	54.1	37.2	39.8	1.6	6.1	(1990; 2000)
Непал	53.0	55.8	37.0	28.1	10.0	16.1	(1990; 2002)
БНХАУ	51.6	57.3	(1990; 2000)
Малайз	32.4	21.4	16.0	15.3	51.6	63.3	(1990; 2001)
Тайланд	38.2	24.3	42.6	23.1	19.2	52.6	(1990; 2000)
БН Солонгос улс	21.0	15.3	23.8	17.3	55.2	67.4	(1990; 2001)
Сингапур	8.0	4.5	14.1	10.4	77.9	85.1	(1990; 2002)

Эх сурвалж: INDSTAT 2005, UNIDO

3.3 Экспортын байдал

Аж үйлдвэрийн салбарын экспортын байдлыг авч үзэхдээ юуны өмнө өнгөрсөн хугацаанд тухайн орон анхдагч бүтээгдэхүүний буюу түүхий эдийн экспортыг халах чиглэлээр экспортын бүтцийг хэрхэн өөрчилж чадсаныг харгалзан үзвэл зохино.

Боловсруулах үйлдвэрийн салбарын экспортын байдал

Хүснэгт 3.4-т харуулснаар Монгол улс болон Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнуудын боловсруулах үйлдвэрийн бааз бага, байгалийн нөөц баялаг их бөгөөд цөөн тооны бүтээгдэхүүн экспортынх нь үндэс болдог шинж төрх одоо хүргэл хэвээр байна.

Экспортуюч анхдагч бүтээгдэхүүн болон боловсруулах үйлдвэрээс гарсан экспортын бүтээгдэхүүн нь голчлон уламжлалт хийгээд үйлдвэрлэлийн нэмүү өртөг багатай бараанаас бүрэлддэг. Нарийн технологиор үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн аж үйлдвэрийн салбарын нийг экспортын дотор одоо ч өчүүхэн бага хувийг эзэлсэн хэвээр байна.

Нэгөө талаар Хүснэгт 3.4-т харуулснаар Зүүн болон Зүүн Өмнөд Азийн улс орнууд нь (тус бүр өөр өөрийн хэмжээнд) өөрсдийн экспортын бүтцийг амжилттай өөрчилж экспортын бүтээгдэхүүний тоог нэмэгдүүльж чадсаны зэрэгцээ нийг экспортод залэх аж үйлдвэрийн салбарын хувь хэмжээг ихэхэн хэмжээгээр нэмэгдүүльж чаджээ.

Хүснэгт 3.4: Экспортын байдлын үзүүлэлтүүд

Нэг хүнд ногдох аж үйлдвэрийн салбарын экспорт (\$)	Аж үйлдвэрийн салбарын экспорт (нийт экспортод эзлэх %)			Бараа болон үйлчилгээний экспорт (ДНБ-д эзлэх %)			Нарийн технологийн экспорт (нийт аж үйлдвэрийн салбарын экспортод эзлэх %)			
	1980	1990	2002	1980	1990	2002	1980	2003	1990	2003
Азербайжан	76	35	...	43	...	5
Казахстан	112	20	...	50	...	9
Киргизстан	22	24	...	38	...	2
Тажикстан	15	13	...	60
Туркменстан	147	11	...	41
Монгол улс	56	26	19	68	...	0
Непал	1	9	22	23	85	72	12	17
БНХАУ	...	42	235	32	76	92	6	34	...	27
Малайз	413	1,286	4,120	48	78	93	58	114	38	58
Тайланд	101	339	870	68	81	87	24	66	21	30
БН Солонгос улс	519	1,455	3,591	93	96	98	34	38	18	32
Сингапур	6,971	16,266	33,106	80	93	97	207	174	40	59

Эх сурвалж:: UNIDO data base + WB data

Аливаа улсын ДНБ-д залэх (бараа болон үйлчилгээний) экспортын хувь хэмжээний сөнг нь тухайн улс орны экспортын зах зээл дээрх тогтвортой эрчимг байдлын хэмжүүр юм. 1990 оноос хойш ихугацаанд Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнуудын ДНБ-д ногдох нийт экспортын хувь хэмжээний талаарх үзүүлэлтүүд байгаагүй учраас энэ тухай үнэлэх боломж байхгүй, харин 1990 оноос 2003 онхүртэлх хугацаанд экспортыг ДНБ-тэй харьцуулсан үзүүлэлт нь ямагт тогтвортой өндөр байсан Сингапур улсаас бусад бүх улс орны ДНБ-д ногдох нийт экспортын хувь хэмжээ өнгөрсөн хорин жилийн хугацаанд ихээхэн хэмжээгээр нэмэгдэж ирсэн байна.

Нарийн технологийн (*high-tech*) бүтээгдэхүүний экспорт нь ажүйлдвэрийн салбарын байдал болон түүний өрсөлдөх чадварын яах аргагүй хамгийн чухал үзүүлэлт юм. Нарийн технологийн бүтээгдэхүүн гэж дэвшилгэй, түргэн хурдацтай өөрчлөгдөж буй технологиор бүтсэн, судалгаа хөгжлийн их хэмжээний хөрөнгө оруулалт шаардсан эмийн үйлдвэрлэл, сансар судлаал, оптикаийн болон нарийн хэмжилтийн багаж, мөдээлэл боловсруулалт, цахилгаан холбооны тоног төхөөрөмж зэргийг хэлнэ. Монгол, Непал болон Төв Азийн шилжилтийн улс орнууд нь ажүйлдвэрийн болон технологийн хувьд хязгаарлагдмал чадавхитай байгаа тул эдгээр урсны экспортын бүтээгдэхүүний жагсаалганд дээрх төрлийн бүтээгдэхүүн байхгүй байгаа явдалд гайхах зүйлгүй юм. Харин Сингапур болон Малайз улсын нийт экспортын тэн хагасаас илүү хувийг дээрх төрлийн бүтээгдэхүүн бүрдүүлж байгаа бол Солонгос, Тайланд болон Хятад улсын аж үйлдвэрийн салбарын нийт экспортын гуравны нэг нь нарийн технологийн бүтээгдэхүүнээс бүрдэж байна.

Боловсруулах үйлдвэрийн экспортын технологийн бүтэц

Өнгөрсөн хугацааны экспортын байдлын дур зургийг шинжлэх хамгийн энгийн арга бол экспортод гаргасан

бараа бүтээгдэхүүнийг технологийн хувьд ангилах явдал юм. Энэ зорилгоор тухайн улсын экспортын чиглэлийн буюу барааны бүлэглэлийг үндэслэсэн дараах ангиллыг хөгжиж буй улс орнуудын хувьд ашиглахыг Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагаас (OECD) санал болгож байгаа юм (Хүснэгт 3.5-ыг хар).

Түхийн эдээд тулгуурласан (RB) бүтээгдэхүүн нь үндсэндээ хялбар болон боловсруулалтын хувьд хөдөлмөр ихээр шаардсан бүтээгдэхүүн (жишвэлбэл энгийн хүнс буюу арьс шир боловсруулах үйлдвэрүүд) байдал ч зарим тохиолдолд хөрөнгө шаардсан, хөдөлмөрийн бүтээмж өндөр байх буюу технологийн хувьд өндөр ур чадвар шаардсан (тухайлбал түшиг шатахуун боловсруулах буюу орчин үеийн хүнсийн үйлдвэрүүд) байх нь цөөнгүй тохиолдоно. Бүх тохиолдолд бус ч үндсэндээ ийм төрлийн бүтээгдэхүүний давуу тал болон өрсөлдөх чадвар нь тухайн улс оронд буй түүхий эдийн нөөц хүргэлгэй байгаатай холбоотой байдал тулд ийм төрлийн бүтээгдэхүүн нь өрсөлдөх чадвартай байх асуудал тэр болгон чухал байдалтүй байна.

Хялбар буюу болхи технологийн (IT) бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нь үндсэндээ тогтсон бөгөөд харьцангуй өргөн тархсан технологи шаардлаг. Ийм төрлийн технологи нь гол нь суурь тоног төхөөрөмжиндээ агуулагдсан байхын зэрэгцээ хөдөлмөрийн харьцангуй энгийн ур чадвар шаардлаг. Ийм технологийн дагуу үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн нь ихэнхдээ нэг нь нөгөөөсөө ялгагддагтүй хямд үнээр өрсөлддөг. Иймээс тухайн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэхэд ашигласан хөдөлмөрийн зардал нь бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварын гол хүчин зүйл болох хандлагатай байдал. Хөдөлмөрийн бүтээмж (буюу үйлдвэрийн орцыг нэмэгдүүлэх тутамолжбуй орлогын хэмжээ) болон ийм технологид тулгуурласан шинэ үйлдвэр барьж ашиглахганд оруулахад шаардлагдах зардал нь харьцангуй бага байдал.

Хүснэгт 3.5: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн ангилал

Ангилал	Жишээ
АНХДАГЧ БҮТЭЭГДЭХҮҮН	Боловсруулаагүй жимс, мах, цагаан будаа, какао, цай, кофе, мод, нүүрс, газрын тос, байгалийн хий
ҮЙЛДВЭРЛЭСЭН БҮТЭЭГДЭХҮҮН ТҮҮХИЙ ЭДЭД ТУЛГУУРЛАСАН БҮТЭЭГДЭХҮҮН (РВ)	
Хөдөө аж ахуй/мод боловсруулах үйлдвэрийн чиглэлийн бүтээгдэхүүн	Боловсруулсан мах/жимс, ундаа, модон бүтээгдэхүүн, урамлын тос
Түүхий эдэд тулгуурласан бусад бүтээгдэхүүн	Худрийн баяжмал, тулш шатахуун/резинэн бүтээгдэхүүн, цемент, зассан үнэт чулуу, шил
ХЯЛБАР ТЕХНОЛОГИЙН БҮТЭЭГДЭХҮҮН (LT)	
Нэхмэл/гоёлын бүтээгдэхүүн	Нэхмэл эдлэл, бэлэн хувцас, гутал, арьс ширэн болон савхийн эдлэл, аялалын бараа
Бусад хялбар технологийн бүтээгдэхүүн	Швазан, энгийн металл бэлдэц, гэрийн тавилга, гоёл чимэглэл, тоглоом, хуванцар бүтээгдэхүүн
ДҮНД БҮЮУ ХӨГЖИНГҮЙ ТЕХНОЛОГИ (MT)	
Машин, тээврийн хэрэгслэл	Хүн тээврийн хэрэгслэл/сэлбэг, үйлдвэрлэлийн зориулалт бүхий тээврийн хэрэгслэл, мотоцикл/сэлбэг
МТ боловсруулах үйлдвэр	Синтетик утас, химийн бодис болон будаг, бордоо, хуванцар, ган болон тэмэр эдлэл
МТ инженерийн үйлдвэрүүд	Хөдөлгүүр, төрөл бүрийн бусад мотор, үйлдвэрийн машин механизмын насос, усан онгоц цаг
НАРИЙН ТЕХНОЛОГИЙН БҮТЭЭГДЭХҮҮН (NT)	
Электрон/цахилгаан бараа	Оффисийн ажил/Мэдээлэл боловсруулалт/цахилгаан холбооны төнөг төхөөрөмж, зурагт, транзистор, түрбин
Бусад өндөр технологийн бараа	Эм болон эмийн бэлдэц, сансар судлал, оптикаийн/нарийн хэмжилтийн баагж
АРИЛЖААНЫ БУСАД ТӨРӨЛ	Цахилгаан эрчим хүч, кино урлагийн бүтээгдэхүүн, хэвлэлийн материал, тусгай зориулалтын алт, урлагийн бүтээгдэхүүн, зоос, гэрийн амьтан

Эх сурвалж: "The Technological Structure and Performance of Developing Country Manufactured Exports, 1985-1998", Sanjaya Lall, QEH Working Paper, 44 дугээр хуудас, 2000 оны 6 дугаар сар.

Төсөртэхнологиашиглан үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг хэрэглэх эцсийн зах зээлийн хөгжил нь удаашраалтай бол нөгөө талаар орлогын мэдрэмж (буюу бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх тутам олох орлогын хэмжээний харьцаа) нь нэгэн адил бага болно. Хэдийгээр ашиглаж буй технологийн түвшин нь өндөр зэрэглэлийн ангилалд багтаагүй ч барааны нэр, хөдөлмөрийн ур чадвар, бүтээгдэхүүний дизайн болон технологийн онцлог гэх зэрэг хүчин зүйлс онцгой чухал байдаг зарим нэг өндөр чанаарын

бүтээгдэхүүнийг төсөр технологи ашиглан үйлдвэрлэдэг.

Ялангуяа, нэхмэл болон оёдлын үйлдвэрийн салбарт байршилын хувьд өндөрхөгжилгэйулсорнуудаас ядуу буурай улс орнуудад шилжихүйн үйл явц явагдаж, үүний үр дүнд оёдлын үйлдвэрүүдийн оёх, нэхмэл үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа нь хөдөлмөрийн хөлс багатай улс орнуудад байршил болсон бол дизайн болон нарийн технологи боловсруулахтай холбоотой хэсэг нь өндөр хөгжилтэй улс орнуудын

талдхэвээрхадгалааны байна⁴. Хэдийгээр нэхмэл болон оёдлын бүтээгдэхүүний экспорт хийх байршилыг сонгох явдал нь (Нэхмэл сүлжмэлийн олон талт гэрээ - Multi-Fiber Agreement, мөн offshore бусд үйлдвэрлэл эрхлэн явуулах буюу NAFTA гэх бус нутгийн худалдааны гэрээний дагуу олгож байсан) худалдааны квот олгооос ихээхэн хамааралтай боловч байршил солигдсон явдал нь уг салбарын экспортын есөлгийн гол хөдөлгүүр болж ирсэн. Байршилын өөрчлөлтг идэвхихэй явагдсаны улмаас ашигтай үр дагавар гарсан экспортын бусад чиглэлийн хувьд гэвэл тоглоом, биелүүлэх тамир, аялал, жуулчлалын бүтээгдэхүүн болон гутлын үйлдвэрлэл юм.

Ихээхэн үр дүй агуулдаг, нарийн хэмжилгэй технологиор үйлдвэрлэсэн эд анти болон завсын бүтээгдэхүүнээс бүрдсэн дунд шатны буюу хөгжлийн технологийн (МГ) гэгдэх бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь хөгжлийн эдийн засийн үйлдвэрлэлийн гол үйл ажиллагаа юм. Ийм төрлийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь харьцангуй өндөр шатны судалгаа хөгжлийн хөдөлмөрийн өндөр үр чадвар болон суралцахад ург хугацаа шаардсан нарийн технологитой байх хандлагатай байдал. Эдгээр бүтээгдэхүүн нь инженерийн болон машин үйлдвэрлэлийн дэд салбаруудад салбар хоорондын уялдаа холбоо ихтэй байхын зэрэгцээ технологийн өндөр үзүүлэлт бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хамгийн сонгомол аргачлалыг бий болгоход аж ахуйн нэгж хоорондын хамтын ажиллагаа шаарддаг. Ийм салбарт нэвтрэн орох нь ихээхэн бэрхшээлгэй байх хандлагатай. Ажиллах хүч их шаардсан үйлдвэрүүдийг хямд төсөр ажиллах хүч ихтэй бус нутагт байршуулах

үйл явц явагдааж эхэлсэн байгаа ч тэр болгон өргөн хэмжээнд тархаагүй. Энэ төрлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд бэрх бөгөөд дэлхийн жишигт хүргэхийн тулд дэвшилгэй нарийн чадважи шаардлагатай.

Нарийн технологийн (НТ)

бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд ихээхэн хэмжээний судалгаа хөгжлийн ажил төдийгүй түргэн өөрчлөгддэг сүүлийн үеийн технологи ашиглах шаардлагатай бөгөөд гол анхаарлыг бүтээгдэхүүний ур зохиомжид төвлөрүүлэх шаардлагатай. Орчин үеийн дэвшилгэг технологи нь технологийн нарийн дэд бүтэц, технологийн нарийн мэргэшсэн өндөр үр чадвар мөн аж ахуйн нэгжүүдийн хооронд, түүнчлэн аж ахуйн нэгж болон их сургуулиуд буюу судалгаа шинжилгээний байгууллагуудын хоорондын нягт хамтын ажилгаа шаардана. Гэхдээ электрон бараа зэрэг зарим нэг бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь эцсийн утсрах шатандaa хөдөлмөр ихээр шаарддаг. Иймээс тэдгээрийн үнэ цэнийг үйлдвэрлэсэн хэмжээтэй харьцуусан үзүүлэлтийг үндэслэн ийм төрлийн бүтээгдэхүүний эцсийн утсрах үйлдвэрлэлийг хямдажиллах хувьд бус нутагт байршуулах нь эдийн засийн хувьд оновчтой байдал. УДК нь үйлдвэрлэлийн явцын хувьд хоорондоо ялгаатай үе шат тус бүрийг үйлдвэрлэлийн өргөгийн ялгааных нь дагуу салгах хэлбэрээр өөр өөр газарт байршуулж ирсэн тул ийм төрлийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь үйлдвэрлэлийн уялдаа холбоотой олон улсын шинэ системийг бий болгоход хүргэсэн. Электронбараанаас бусад нарийн технологийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл (нисэх онгоц, нарийн багажны болон эмийн үйлдвэрүүд гэх мэт) нь ажлын

⁴ Харин энэ байдал нь сүүлийн үед ихээхэн өөрчлөгджэх өндөр хөгжилтэй улс орнууд нь гол төлов хөрөнгө болон технологийн экспортгүоч, харин буурай хөгжилтэй улс орнууд нь голдуу импортгүоч гэх урьд өмнө байсан нутгийн ойлголт ажмаар өөрчлөгджүүлс хоорондын харилцаа илүү нарийн болох болсон. Дэлхийн зах зээл дээрх өрсөлдөөн нэмэгдэх хэрээр үндэстэн дамнасан корпорациуд (УДК) нь олон улс үндэстний төлөөлөлтэй болж (буюу интернационализм) эхэлсэн төдийгүй тэр бүү хэл судалгаа хөгжлийн ажил (R&D) шилг хамгийн ихээр мэдлэг шаардсан корпорациудын функцийг хүргэхэд олон улс үндэстний төлөөлөлтэй болоод байгаа. Саяхныг хүргэх хөгжлийн энэ чиг хандлага нь зөвхөн хөгжсөн улс орнуудаар хязгаарлагдаж байсан. Өнөөгийн байдлаар УДК нь машин, электрон бараа, биотехнологи болон эмийн үйлдвэрлэлийн салбаруудад өөрсдийн судалгаа хөгжлийн төвүүдийг зарим нэг хөгжлийн бий улс орнуудад байршуулах болсон. УДК-ийн хувьд ийм алхам хийх болсоны үндсэн шалтгаан нь өөрсдийн үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэх, хөгжлийн бий улс орнуудад олширч бий өндөр үр чадвартай эрдэмтэд болон инженерүүдийг дайчлах, тухайн зах зээлийн улам нарийн болж бий эрэлт хэрэгцээг хангахад оршино.

өндөр ур чадвар, технологи болон бэлтгэн нийтуүлэх суржээ бүхий улс орнуудад хэвээр хадгалагдаар байгаа. Эдгээр улс орны давуу талууд нь технологийн хүчин зүйлсээр тодорхойлогдсон хэвээр байгаа.

Энэхүү судалгааны зорилтын үүднээс түүхий эдийн гаралтай (ТЭГ) бүтээгдэхүүний бүлэг, тэсөр технологиор (ТТ) үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний бүлэг хоёрьг, хялбаршуулсан гэж буруушаагдах зарим эрдэлтэйгээр, «хялбар технологийн» хэмээн ангилахыг бил үүтээр санал болгож байгаа юм. Эхний төрлийн бүтээгдэхүүний хувьд өрсөлдөх чадварын гол хүчин зүйлс нь байгалийн неөц баялаг бол харин удаах бүтээгдэхүүний хувьд хямд тесөр ажиллах хүч байдаг. Мөн тийм зарчмын дагуу өндөр ур чадвар болон технологийн дэвшил шаардсан дунд (ДГ) болон нарийн технологийн (НГ) бүтээгдэхүүнийг «хүнд технологийн» хэмээн ангилахыг нэгэн ашиг санал болгож байна.

1990-ээд оны дунд үеэс 2000-аад оны дунд үе хүргэлх хугацааны дэлхийн болон энэ судалгааны зорилгоор сонгон авсан улс орнуудын технологийн дагуух

экспортын бүтцийн өөрчлөлтийн ерөнхий чиг хандлагатыг Хүснэгт 3.6-д харуулав. Үйлдвэрийн нэмүү өргийн хувьд хөгжлийн буй улс орнууд аж үйлдвэрийн экспортдоо технологийн шинэчлэл хийх чиг хандлагатай байгааг ажиглаж болох юм. Иймээс өнөөгийн байдлаар Солонгос болон Сингапур улсын нийт экспортын дөрөвний гурав нь, харин Хятад, Малайз болон Тайланд улсын нийт экспортын тэн хагасаас илүү хувь нь дунд болон нарийн технологийн бүтээгдэхүүнүүдээс бүрдэж байна. 1990-ээд оны дунд үеэс 2000-аад оны дунд үе хүргэлх хугацаанд Непал улс дунд болон нарийн технологийн бүтээгдэхүүний хувь хэмжэг нэмэгдүүлэх замаар өөрдлийн экспортын өрсөлдөх чадварыг дээшүүлэх чиглэлээр нийлээд амжилт гаргаж чадсан. Зөвхөн Монгол улс болон Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнуудын экспорт нь гол төлөв анхдагч бүтээгдэхүүнээс бүрдсэн бөгөөд үйлдвэрлэл болон экспортын бүтэц нь тесөр технологитой хэвээр байгаа болоцой. Иймээс эдгээр улсын аж үйлдвэрийн салбарт ашиглаж буй технологи болон аж үйлдвэрийн салбарын экспортыг сайжруулахад ихээхэн цаг хугацаа шаардлагатай юм.

Хүснэгт 3.6: Экспортын бүтээгдэхүүний технологийн хуваарилалт (%)

Улс орон	Эхлэлтийн он (1990-ээд оны дунд үе)			Төгсгөлийн он (2000-аад оны дунд үе)			(Эхлэлтийн болон төгсгөлийн он)
	ТЭГ	ТЭГ+ТТ	ДГ+НГ	ТЭГ	ТЭГ+ТТ	ДГ+НГ	
Азербайжан	10.1	76.4	13.5	68.3	24.7	7.0	(1996; 2004)
Казахстан	54.8	23.7	21.6	77.2	13.9	8.9	(1995; 2004)
Киргизстан	27.9	51.8	20.3	55.2	34.7	10.1	(1995; 2004)
Тажикстан	NA	NA	NA	73.2	17.6	9.2	(NA; 2000)
Туркменстан	54.3	45.3	0.4	70.7	28.5	0.8	(1997; 2000)
Монгол улс	32.8	64.0	3.2	40.8	57.4	1.9	(1996; 2003)
Непал	7.5	91.1	1.4	12.6	79.0	8.4	(1996; 2003)
Хятад улс	10.0	58.0	32.0	4.7	41.0	54.3	(1995; 2004)
Малайз	10.9	28.0	61.1	12.9	23.3	63.8	(1995; 2004)
Тайланд	17.0	42.0	41.0	13.3	33.4	53.3	(1995; 2003)
БН Солонгос улс	4.5	28.7	66.8	3.3	22.1	74.6	(1995; 2004)
Сингапур	4.4	20.8	74.8	2.5	24.7	72.8	(1995; 2004)
Дэлхий	15.6	33.7	50.7	12.0	31.2	55.8	(1990;2003)

Эх сурвалж: UN Comtrade

Экспортын төвлөрөл болон экспортын төрлийг олцуулах

Хүснэгт 3.7-д сонгон авсан тухайн улс бүрийн нийт экспортод ногдох буй эхний 5 болон 10 бүтээгдэхүүний эзлэх хувь хэмжээг харуулсан болно. Энэхүү үзүүлэлтийн дагуу экспортод гаргаж буй эхний 10 бүтээгдэхүүн нь нийт экспортын 36 хувийг эзэлж байгаагаараа Хягдад улс нь экспортынхамгийнолонтерэлзүйлгэйүүс болик байна. Малайз, Тайланд, Сингапур болон Омнөд Солонгос улсын экспортын бүтэц нь нэгэн адил олон төрөлтэй юм. Эдгээр улс нь олон чиглэлээр экспортын өрсөлдөх чадвартай тут аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний экспортогоороо хөгжлийг буй улс орнуудын дунд эхний аравт орох тэргүүлэх экспортлогч улсууд юм.

Харин Монгол улс, Непал болон Төв Азийн шилжилтийн эдийн засаг бүхий улс орнууд нь экспортын цөөхөн барааны нэр төрөл дээр ихээхэн төвлөрсөн экспортын бүтэцтэй хэвээр байгаа юм. Түүхий газрын тос болон байгалийн хий Азербайжан, Казахстан, болон Туркменстаны (71%, 50% болон 60% тус тус) нийт экспортын дийлэнх хэсгийг бурдүүлж байгаа бол Монгол улс, Тажикистан болон Киргизстан улсын экспортын гол бүтээгдэхүүнийг (буюу нийт экспортын гуравны нэгээс илүү хувийг) өнгөт металл, хөнгөн цагаан болон алт бурдуулсээр байна. Непал улсын хувьд давамгайлсан экспортын бүтээгдэхүүн байхгүй ч тус улсын экспорт нь хэдэн улсад борлуулагддаг цөөн тооны экспортын бүтээгдэхүүнээс (буюу гол төлөв хивс, нэхмэл эдлэл болон оёдлын бүтээгдэхүүнээс) бурддэг болно.

Хүснэгт 3.7: Улс тус бүрийн нийт экспортод эзлэх экспортын эхний 5 болон 10 бүтээгдэхүүний хувь хэмжээ

ОУХСА-ийн (SITC) бүлэг	Дүн (Сая ам доллар)	Хувь		
		Улсын нийт дунгээс	Хөгжлийг буй улс орнуудын нийт дунгээс	Дэлхийн нийт экспортын дунгээс
Азербайжан	2,241	100.00	1.31	0.04
Эхний 5	2,059	91.87		
Эхний 10	2,127	94.93		
Казахстан	9,164	100.00	5.35	0.15
Эхний 5	6,462	70.51		
Эхний 10	7,492	81.76		
Киргизстан	470	100.00	0.27	0.01
Эхний 5	291	61.97		
Эхний 10	355	75.50		
Тажикистан	705	100.00	0.41	0.01
Эхний 5	619	87.71		
Эхний 10	671	95.17		
Туркменстан	1,846	100.00	1.08	0.03
Эхний 5	1,689	91.48		
Эхний 10	1,776	96.20		
Монгол улс	464	100.00	0.02	0.01
Эхний 5	312	67.09		
Эхний 10	416	89.65		
Непал	723	100.00	0.04	0.01
Эхний 5	483	66.78		
Эхний 10	613	84.72		
Хягдад	295,847	100.00	15.25	4.81
Эхний 5	67,108	22.68		
Эхний 10	106,624	36.04		
Малайз	91,031	100.00	4.69	1.48
Эхний 5	43,608	47.90		
Эхний 10	56,452	62.01		
Тайланд	66,941	100.00	3.45	1.09
Эхний 5	17,352	25.93		
Эхний 10	25,426	37.98		
Солонгос улс	156,450	100.00	8.06	2.55
Эхний 5	60,224	38.50		
Эхний 10	84,511	54.02		
Сингапур	123,465	100.00	6.36	2.01
Эхний 5	68,596	55.56		
Эхний 10	82,896	67.14		

Эх сурвалж: International Trade Statistics Yearbook 2004

3.4 НҮБ-ЫН АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ИНДЕКСТ МОНГОЛЬН ЭЗЛЭХ БАЙР

НҮБ-ЫН АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН БАЙГУУЛЛАГА АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТАЙЛАНГИЙН 2002-2003 ОНЫ АНХНЫ ДУГААРГАА АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ХӨГЖЛИЙГ ҮНЭЛЭХ ОНООНЫ СИСТЕМИЙГ НЭВТРҮҮЛЖ, ЭНЭ СИСТЕМИЙГ АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН БОДЛУУ БОЛОВСРУУЛАХАД ХЭРХЭН АШИГЛАХ ТАЛААР САНАЛ ГАРГАСАН ЮМ. ЭНЭ АРГАЧЛАЛЫН ҮНДС СУУРЬ НЬ АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ЕРСӨЛДӨХ ЧАДВАРЫН ИНДЕКС БОЛЖ БАЙГАА БӨГӨӨД ЭНЭ ИНДЕКСЭЭР 87 ОРНЫГ 1985-1988 ОНЫ БАЙДЛААР ХАРЫЦУУЛСАН БАЙНА. ХӨГЖИК БУЙ ОРНУУДЫН МЭДЭЭЛЛИЙН ОЛДОЦ САЙЖИРЧ, 1990-ЭЭД ОНЫ ҮД ШИЛДЖИЛТИЙН ОЛОН ОРОН ТУСГААР ТОГТНОСОН УЛС БОЛСОНГОЙ ХОЛБОГДУУЛАН ЭНЭ ИНДЕКСИЙГ 2004 ОНЫ АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ХОЁРДУГААР ТАЙЛАНД ЦААШИД ӨРГЕЖКҮҮЛЭН ШИНЭЧИЛЖ, 2000 ОНД ОЛОН ШИНЭ ОРНЫГ БАГТААСАН ЮМ. ИНДЕКСИЙН АНХНЫ (93 ОРНЫ 1980, 1990, 2000 ОНЬГ БАГТААСАН МЭДЭЭЛЭЛГЭЙ) БУЛЭГТЭЙ ХАРЫЦУУЛБАЛ АУӨЧИИЙНШИНЭЖААЛГАНД ШИЛДЖИЛТИЙН 22 ОРОН, АФРИКИЙН 21 ОРОН, ЛАТИН АМЕРИК, КАРИБЫН БУСИЙН 6 ОРОН, ОЙРХИ ДОРНОД БОЛОН ХОЙГ АФРИКИЙН 5 ОРОН, ЗҮҮН БОЛОН ӨМНӨД АЗИ ТУС БУРЭЭС 2 ОРОН, НӨМХОН ДАЛАЙН БУСИЙН 3 ОРОН ТУС ТУС НЭМЭГДСЭН БАЙНА.

ГҮЙЦЭТГЭЛИЙН ШИНЭ ИНДЕКС

Анхны индексийг [1] үйлдвэртэлийн салбарт бий болж буй нэг хүнд ногдох нэмэгдсэн өртөг (ҮНӨ); [2] үйлдвэртэлийн салбарын нэг хүнд ногдох экспорт; [3] дунд ба нарийн технологитой бүтээгдэхүүний үйлдвэрийн нэмүү өртөг /ҮНӨ/-т эзлэх хувь; [4] дунд ба нарийн технологи /ДНП/-той бүтээгдэхүүний үйлдвэртэлийн салбарын экспортод эзлэх хувь зэрэг дөрвөн үзүүлэлтээс бүрдүүлсэн бөгөөд энэ үзүүлэлтийг өмнөх бүлгүүдэд авч үзсэн. Эхний хоёр үзүүлэлт нь аж үйлдвэрийн салбарын хүчин чадалтай холбоотой харин сүүлийн хоёр үзүүлэлт нь технологийн хөгжил ба аж үйлдвэрийн шинэчилэлийг тусгадаг. Индексийн хоёрдугаар тайландаа

өмнөх индексийн сүүлийн хоёр бүрэлдэхүүн хэсгийг аж үйлдвэржилгийн гүнзгийрэл (ҮНӨ-ийн ДНБ-д эзлэх хувь ба ДНП-ийн ҮНӨ-т эзлэх хувийн дундажаар хэмжигдэх) ба экспортын чанар (нийт экспортод үйлдвэрлэлийн салбарын экспортын эзлэх хувь ба үйлдвэртэлийн салбарын экспортод ДНП-той бүтээгдэхүүний эзлэх хувийн дундажаар хэмжигдэх) гэсэн хоёр хэсгийг хувааж улам боловсронгуй болгосон байна. Мэдээллийн олдоц тааруу тул бүтээмжийг АУӨЧИИ-т багтдаг (аж үйлдвэрийн салбарын онцлог бүхий) үзүүлэлтэд оруулаагүй болно.

АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТИЙН ЖИШИГ ТОГТООХ

Дэлхийн 155 улс орныг Аж үйлдвэрийн ерсөлдөх чадварын (СП) индексээр харьцуулж үзэхэд өнөөгийн техникийн өөрчлөлт, үнэ чөлөөлөлт, даяаршилын шинэ орчин дахь аж үйлдвэрийн үзүүлэлтүүдийн талаар хэрэгтэй зүйл харагдаж байна. Ерөнхийдөө ихэнх өндөр хөгжилтэй аж үйлдвэрийн орнууд энэхүү индекст шинээр орж ирсэн орнуудад урьд өмнөх эрэмблэлийн дагуу зээлж байсан байрь суурин алдсан. Тухайлбал, 1990 ба 2000 онд Сингапур дэлхийд хамгийн сайн үзүүлэлттэй орон байсан. Дараа нь Ирланд 1980 онд 19-р байранд, 1990 онд 9-р байранд байсан 2000 онд 2-рт орж гарч ирсэн. Сингапур, Ирланд хоёр ижил төстэй стратеги хэрэгжүүлсэн нь сонирхолтой юм. Энэ хоёр орон дэлхий нийтийн нарийн технологийн үнийн сүлжээнд орж, хүний неец ба дэд бүтцийг дээд зэргээр хөгжүүлсэн байна. 2000 онд дараагийн долоон байранд өндөр хөгжилтэй аж үйлдвэрийн орнууд орж байсан бөгөөд эдний дунд Швейцарь (мөн 1980 онд тэргүүлсэн) тэргүүлж байсан. Дараа нь (10-р, 11-р байранд) Тайвань, Өмнөд Солонгос эзэр эрчимгэй хөгжлийн буй орнууд орж байна. Энэ хоёр орон Сингапураас огт өөр стратеги хэрэглэсэн. Тухайлбал, ПШХОиххэмжээгээр оруулахын оронд зохих хэмжээний зай барьж харилцах замаар дотоодын чадавхийг бүрдүүлэх, улсдаа орж ирэх гадаадын шууд хөрөнгө оруулахыг болон дэлхий дахины үнийн сүлжээний нөлөөллийг хязгаарлах бодлого баримталсан.

Хүснэгт 3.8: 155 улсыг Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын (CIP) индексээр байршиулсан нь, 2000 оны байдлаар

Улс орон	АҮӨЧ-ЫН индексийн дагуух байршил	АҮӨЧ-ЫН индексийн үнэлгээ (index value)
2000		
Сингапур	1	0.833
Ирланд	2	0.738
Швейцарь	3	0.717
Финлянд	4	0.649
Швед	5	0.633
Япон	6	0.615
Герман	7	0.593
Люксембург	8	0.574
Бельги	9	0.567
Тайвань	10	0.549
БН Солонгос улс	11	0.537
Малайз	17	0.492
Унгар	22	0.459
БН Чех улс	26	0.406
Тайланда	27	0.386
Хятад	30	0.379
Индонези	49	0.292
Казахстан	79	0.202
Туркменстан	90	0.187
Тажикстан	99	0.167
Непал	101	0.161
Азербайжан	115	0.139
Киргизстан	121	0.132
Гвиней	147	0.071
Монгол	148	0.070
Ботсвани	149	0.058
Этиоп	150	0.050
Бурунди	151	0.047
Төв Африкийн БНУ	152	0.041
Тонга	153	0.041
Коморын арлууд	154	0.041
Мали	155	0.040

Эх сурвалж: UNIDO Industrial Development Report 2004

Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексийн мэдээллийн санд шинээр нэмэгдэж бүртгэгдсэн орнуудын дунд

шилжилтийн эдийн засагтай 22 орон мөн Овер Сахарын бусэд оршидог 21 Африкийн орон онцгой анхаарал татаж байгаа юм. АҮӨЧ-ЫН индексст зэлэх байрны хувьд шилжилтийн эдийн засагтай орнууд жагсаалтын энд тэнд байна. Тухайлбал, Унгар Улс 22-р байранд байхад Киргизстан 121-р байр эзэлж байх жишээтэй. Овер Сахарын бусэд оршидог Африкийн орнууд АҮӨЧХ-ын индексэргэрасан жагсаалтын доод талд бөөгнөрч, сүүлийн 30 байрны 19-ийг нь эзэлж байна. Монгол Улс мөн жагсаалтын доод хэсэгт, 148-р байранд Ботсвани, Эфиоп, Бурунди, Төв Африкийн Бүгд Найрамдах Улс, Тонга, Коморын арлууд болон Мали улсуудын өмнө орж байна.

НҮБ-ын Аж үйлдвэрийн хөгжлийн байгууллагын мэдээлгээр хөгжжүй буй орн уудын тогтвортой амжилтанд нөлөөлж буй олон хүчин зүйлийн нэг бол дэлхий нийтийн үнийн судцээнд холбогдох замаар экспортын салбарыг хөгжүүлэх үр чадвар юм. Энэ зорилгод хүрэх хоёр арга зам байдаг. Нэгдүгээр арга нь дотоодын үйлдвэрүүдийн хүчин чадал, чадавхийг сайн хөгжүүлэх, хоёрдугаар арга нь экспортод чиглэсэн ГШХО-ыг татах явдал юм. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Тайвань хоёрхэлээд дотоодын чадавхи, хүчинчадал бий болгох замыг сонгосон. Харин Малайз ГШХО-ыг сонгосон. Гэхдээ цаг хугацааны явцад энэ хоёр арга хоорондоо нэгдэж хослох хандлагатай болж байна.

Үүнээс гадна НҮБ-ын АҮХБ-ын аргачлал нь аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын үзүүлэлгэд нийээд их нөлөө үзүүлдэг үр чадвар, технологийн хүчин чармайлт, орж ирж буй ГШХО, технологийн лиценз болон орчин үеийн дэд бүтэц зэрэг таван гол хүчин зүйлийн жишиг тогтоодог. Эдгээр бүтцийн хүчин зүйлийг дараах бүлэгт цаашид судална. Энэхүү аргачлалд тайлбарласнаар гол санаа бол үндэсний аж үйлдвэрийн үзүүлэлтийг бүрэн тооцохдоо биш харин аж үйлдвэрийн үзүүлэлгэд нөлөөлдөг гол хүчин зүйлийг тодорхойлж, улс орнуудын хооронд харьцуулж болохуйц тоон баримт өгөгдөхүүнтэй болоход оршино.

3.5 Өрсөлдөх чадварын бүтцийн хүчин зүйлүүд: технологи, мэдлэг чадвар ба ПШХО

Дүн шинжилгээний суурь

Аж үйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын үзүүлэлгэд дотоодын технологийн хүчин чармайлт⁵ ба ПШХО нь хоёулаа чухал ач холбогдолтой бөгөөд хоёуланд нь мэдлэг чадварын сайн үндэс суурь шаардлагдана (Лалл, 2005 он). Шинэ технологийг үр ашигтай нэвтрүүлэхийн тулд хөгжлийн орнуудад үйлдвэрүүдийн өмчлөлөөс үл хамааран технологийн хүчин чармайлт тавих шаардлагатай бөгөөд ингэхдээ өндөр хөгжилгэй орнуудаас импортолсон технологид тулгуурулах нь зүйтгэй. Шинэ технологи шилжүүлж нэвтрүүлэх эсвэл экспортын өрсөлдөх чадвартай болоход ПШХО ямар нөлөө үзүүлдэг вэ?

Лалл (2005)-ын тайлбарлаж байгаагаар шинэ технологи нь дотроо шилжүүлэх (олон улсын компаниас салбар компаниудад) эсвэл гаднаас оруулах (бие даасан пүүсүүдийн хооронд) гэсэн хоёр түгээмэл хэлбэрээр шилжлийк ирдэг. Дотроо шилжүүлэх хэлбэрийн хувьд олон улсын компаниуд зайлшгүй шаардлагдана. Гаднаас оруулах хэлбэрээр шилжүүлэх тохиолдолд мөн технологи худалдааг олон улсын компаниуд (лицензтэй технологийн

хамгийн том худалдачид) оролцож болох юм. Үүнээс гадна гадаадлын хөрөнгө оруулалтгүй үндэсний үйлдвэрүүд зөвлөхүүд бүтээгдэхүүний эд анги үйлдвэрлэгчид, эрдэм шинжилгээний хүрээлэн буюу застийн газрын байгууллага зэрэг технологийн бусад эх үүсвэр байдаг. Технологийг тэнцүү хөрөнгө оруулалттай хамгарсан үйлдвэрбайгуулах, франчайзийн эрх олгох, тулхүүр гардуулах нөхцлиөр тесэлхэрэгжүүлэх, тоног төхөөрөмжэсвэл лиценз худалдах, техникийн туслацаа үзүүлэх, гэрээгээр ажил гүйцэтгүүлэх эсвэл тоног төхөөрөмж үйлдвэрлэх зэрэг янз бүрийн хэлбэрээр худалдааж болно. Технологийг дотроо шилжүүлбэл түүнийг нэвтрүүлэхэд шаардлагатай бусад туслацаа дэмжлэг дагалдан ирдэг. Гаднаас оруулах тохиолдолд технологи худалдач нэмэлт дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай болдог боловч энэ тохиолдолд хүлээн авагчаас илүү их суралцах хүчин чармайлт шаардлагдана.

Дэлхий дахинд ПШХО-ад ноёрхж буй олон улсын компаниуд нь аж үйлдвэрийн шинэчлэлийн гол эх үүсвэр болдог. Үнэндээ шинэчлэл бол эдгээр компанийг олон улсын болгож, олон улсын хэмжээнд үйт ажиллагаагаа үргэлжлүүлэхэд нь нөлөөлдөг гол хүчин зүйт юм. Нарийн технологитой шинэ компани олноор бий болж байгаа хэдий ч компаниуд судалгаа

⁵ «Технологи» нь зөвхөн хөгжилтэй орнуудад байдаг үйт ажиллагаа гэсэн ойлголт өргөн дэлгэрсэн байдаг. Хөгжлийн орнуудад хөгжилтэй орнуудад байдгаа мэдүүгийг машин, тоног төхөөрөмж, төлөвлөгөө, патент, зураг тесэл хэлбэрээр зөвхөн импортлох үргэлжтэй. Үр ашигтай зах зээлтэй хялбарчилсан загварын дагуу эдгээр орон зөвхөн эдийн засгаа чөлөөлөөд эдгээрийн түүхий эдийн баялагт тохирсон шинэ технологи орж ирэхийг хүзээх л хэрэгтэй байдаг. Технологийн хүчин чармайлт гаргах (өөрөөр хэлбэл «шинээр дутуй үйлдвэрлэх») шаардлагагүй бөгөөд харьцаангуй давуу талд өөрчлөлт гарахгүй мөн түүхий эдийн үнийн харьцааны өөрчлөгдөхөд худалдааны бүтэц тэр даруй өөрчлөгтийг тусгана. Ерөнхийдөө технологи нь хөгжлийн орнуудад их том бодлогын асуудал гаргадагтүй. Энэ ойлголт буруу юм. Шинэ бүтээдэхүүн эсвэл ажиллагаа бий болгох талаар хөгжлийн бий орнууд өрөнхийдөө шинэчлэл хийдэгтгүй. Гэхдээ тэд шинэ технологи оруулах, эсвэл байгаа технологийг сайнцуулах буюу боловсронгуй болгох зорилгоор технологийн хүчин чармайлт гаргахад хөрөнгө оруулалт хийх шаардлагатай. Заримдаа нийлэд их хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай байдаг. Хөгжилтэй орнуудтай харьцуулбал хөгжлийн орнууд илүү их хүчин чармайлт гаргах хэрэгтэй болдог. Учир нь тэдний шингээх чадвар доогуур байдаг. Технологийг шингээх нь тийм ч амар эсвэл зардалгүй ажил биш бөгөөд хэрхэн шингээснээс аж үйлдвэрийн салбарын амжилт шалтгаална. Бүх орон олон улсын техникийн мэдлэгээс хүргэж байгаа учраас аж үйлдвэрийн үзүүлэлтийг тодорхойлох гол хүчин зүйл бол суралцах чадвар юм. Энэ асуудлыг ойлгох нь маш чухал юм. (Санжаяа Лалл, «Африкийн аж үйлдвэр өрсөлдөх чадвартай юу?», Күнин Элизабет Хэвлэх Үйлдвэр, Оксфордын дээр сургууль, 2005 оны 1-р сар, – QEHWPS12).

хөгжлийн ажилд анхаарал тавьсан хэвээр байна⁶. Технологийн шинэчлэлийн гол эх үүсвэр болдогчуасолонулынкомпаниуд, мөн технологийг ГШХО-ын бус хэлбэрээр шилжүүлэх гол эх үүсвэр болж байгаа юм. Олон улсын компаниуд технологийн хөрөнгийнхөө үнийг аль болохоор өндөрт байгахын тулд хамгийн нэгтэй технологийг дотроо шилжүүлж, харин хуучин эсвэл ашиг багатайг нь зайдуухан худалдах зэргээр шилжүүлэх хэлбэрийг өөрдөө сонгодог (Лалт, 2005 он).

Хүлээн авагч орны боловсрол, ур чадварын бааз цаашид сайжрах, дотоодын бэлтгэн нийлуулэгчид чадавхи, хүчин чадлаа нэмэгдүүлэх, технологийн байгууллагууд илүү дэвшилтгэй үйлчилгээ үзүүлж эхлэх тохиолдод олон улсын компаниудыг дотоодын шинэчлэлийн чадавхийг хөгжүүлэхэд ашиглаж болох юм. Ингэхийн тулд застийн газраас идэвхтэй бодлого явуулах шаардлагатай. Үүнээс гадна олон улсын компаниудыг илүү дэвшилтгэй үйл ажиллагаанд оруулахын тулд тэдэнд шинэчлэлийн явцыг хурдаасах тусгай дэд бүтэц, ур чадварыг санал болгож урамшуулах хэрэгтэй. Идэвхигүй бодлого явуулбал олон улсын компаний экспорт нь технологийн дэвшилтгүй зогсонги байдалд байна. Тийм болохоор олон улсын компанияс хамааралтай экспортын стратегийн хувьд эрчимгэй өрсөлдөх чадвартай байхын тулд урьдчилан сэргийлэх суурь хэрэгтэй.

Гэхдээ дотоодын чадавхийг бөхжүүлэх асуудлыг ГШХО-аас хамаарах явдлаар солихгүй байх нь маш чухал юм. Олон улсын компанийн оролцогтуй олон салбар байна. Тухайлбал орон нутгийн зах зээлд чиглэсэн үйл ажиллагаа нь дотоодын ЖДУ-ийн салбар байдаг. Гэхдээ энэ үйлдвэрүүд зөвхөн импортлогдсон бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг угсралаас

гадна мөн өөр илүү өргөн хүрээтэй үйл ажиллагаа явуулах зорилготой байгаа бол энэ үйл ажиллагаанд үр ашигтай дотоодын бэлтгэн нийлуулэгчид шаардлагдана. Гадаад компанийн ашиг шимээс хүргэхийн тулд үр чадвартай дотоодын компаниуд байх шаардлагатай. Үндэсний үйлдвэрүүдийн бааз сайн байвал дотоодын чадавхийг илүү өргөн хүрээнд, илүү гүнзгий, илүү уян хатан хөгжүүлэх боломжтой. Дотоодын компанийг харьцуулбал технологи хөгжүүлэх явц гадаад компанийн салбаруудад илүү богино хугацаанд явагдах боломжтой. Салбар компани эх компанийн техникийн мэдээлэл, ур чадвар, технологийн дэвшилтийг авч байгаа учраас өөрийнхөө чадавхид, ялангуяа дэвшилтгэй инженерийн шийдэл, судалгаа хөгжлийн ажил зэрэгт хөрөнгө оруулалт хийх шаардлагатай байдаг. Учир нь олон улсын компаниуд эдгээр чиглэлийг аж үйлдвэрийн орнуудад төвлөрүүлдэг. Аж үйлдвэржих явцад хөгжлийн буй орнууд эдгээр чиглэлийг дотооддоо хөгжүүлж, ирээдүйд энэ талаар харьцангуй давуу талтай байх шаардлагатай юм⁷. Тийм зарим орон дотоодын компанийнад технологийн хөгжлийг хөхиуulen дэмжих замыг сонгодог.

Технологийн чадавхийн жишиг тогтоох

Юуны өмнө мэдүэг чадварын жишиг тогтоох нь зүйтэй. Орчин үеийн технологийг үр ашигтай ашиглахын тулд ялангуяа дээд түвшинд удирдлагын ба техникийн мэдүэг чадвар шаардлагдана. Тийм учраас мэдүэг чадварын жишигийг сургуульд хамрагдалтын нийт хувиар хэмжлийн болох юм. Нэг жишээ нь техник (тухайлбал шинжлэх ухаан, инженерийн ухаан, математик, компьютер)-ийн чиглэлээр дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдалтын хувь юм.

⁶ Тухайлбал, 1997 онд АНУ-д судалгаа хөгжлийн ажил явуулж байгаа үйлдвэрлэлийн (ажиллагчдын тоогоор) томоохон компаниудын 2 хувьд нь аж үйлдвэрийн салбарт хийгдэж буй бүх судалгаа хөгжлийн ажлын бараг 80 хувь нь ногдох байсан.

⁷ 4-р тайлбарыг харна уу.

Хүснэгт 3.9-д 2000-2001 онд дээд боловсролын сургуулиудад техник (шилжүүлэх ухаан, инженерийн ухаан, математик, компьютер)-ийн ба бусад бүх чиглэлээр суралцахаар элссэн оюутнуудын тоо, хувийг харуулав. Элсэлтийн мэдээ мэдүэг чадварыг хэмжихамгийнсайнарга болж чадахгүй ч гэсэн энэ нь одож байгаа цорын ганц харьцуулахуйц тоо баримт болохоос гадна боловсролын үндэсний баазыг харуулж чадах юм⁸. Мянган хүнд ногдох оюутнуудын тоогоор тооцвол Азийн шинээр аж үйлдвэржсан орнуудад техникийн чиглэлээр суралцахаар элсэж буй оюутнуудын тоохөгжлийг борнуудын дундаж тооноос 7 дахин (дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдалтын хамгийн бага хувьтай Овөр Сахарын бусэд оршид Африкийн орнуудас 31 дахин) их байна. Техникийн чиглэлээр дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдалтын хувьар харьцуулбал тэргүүлэх гурван орны тоонд Хятад (24%), Энэтхэг (16%) болон Өмнөд Солонгос (8%) багтдаг бөгөөд эдгээр оронд хөгжлийк буй орнуудын техникийн дээд сургуулиудад хамрагдалтын 48% ногдож байна. Эхний 10 байранд ордог орнуудад 77% ба эхний 20 байранд ордог орнуудад 93% тус тус ногдож байна.

Техникийн мэдүэг чадвар, боловсрол эзэмшиж байгаа байдлыг 1000 хүнд ногдох хамрагдалтын тоогоор буюу эрчимжүүлэлтээр авч үзвэл эхний таван байранд яваа орнуудас Өмнөд Солонгос (1000 хүнд 21.42 оюутан ногдож байна) тасархай тэргүүлж байгаа бөгөөд дараа нь Финлянд (17.83), Тайвань (16.85), ОХУ (16.41), Сингапур (11.92) тус тус орж байна (хүснэгт 3.10). Дараагийн таван байранд өндөр хөгжилгэй шинээр аж үйлдвэржсан орнууд орж байна. »Азийн бар« гэж нэрлэгддэг өндөр хөгжилгэй Азийн дөрвөн орон (Гонконг, Өмнөд Солонгос, Сингапур, Тайвань) мөн хоёр шинэ »Азийн бар« (Малайз, Тайланд) жагсаалтын эхний 20 байранд явж байна. Сүүлийн 30 байрьг ихэвчлэн Өмнөд Азийн болон Овөр Сахарын бусэд оршид Африкийн орнууд

эзэлж байгаа бөгөөд нэн буурай хөгжилгэй орнуудын ихэнх нь хүснэгтийн доод талд бөөгнөрч байна. Дунд талд байгаа бүлэгт 33-р байранд яваа Шинэ Зеланд (6.68)-аас 74-р байранд байгаа Коста Рика (2.05)-гийн хооронд байрлах орнууд орно. Монгол Улс (4.04) энэ бүлэгт 60-р байранд явж байна.

Зураг 3.1-д жишээ болгон сонгосон орнуудын дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдалтыг тухайн боловсролын түвшинд суралцах наслы нийт хүн амын тоонд харьцуулсан хувьар харуулав. Мөн боловсролын салбар дахь ололтуудаараа тэргүүлж байгаа орнуудыг харуулав. Өндөр орлоготой орнуудын дундаж 61%, дундаас дээш орлоготой орнуудын дундаж 33%-тай тус тус тэнцэж байна. Зураг 3.1-ээс үзэхэд тэргүүлж буй орнуудын ихэнх нь өндөр хувьтай байна, тухайлбал Финлянд 85%, Өмнөд Солонгос 82%, ОХУ 68%, Австрали 65%, Испани 57%, Казахстан 39%, Тайланд 37%, Монгол Улс 35%-тай (Дэлхийн Банкны 2004 оны дэлхийн хөгжлийн үзүүлэлтүүд) байна. Бодлогын хэлэлцүүлгийн хувьд Монгол Улс сонирхол татах нэг жишээ болж байна. Монгол Улс аж үйлдвэрийн ба экспортын үзүүлэлтүүдээрээ шинэ »Азийн бар«-уудын ард явж байгаа мөргөө боловсролын салбар дахь ололтуудаараа Малайз, Тайландын түвшинд байна. Балба бага орлоготой далаид гаригүй орон учраас үзүүлэлтүүд нь ойлгомжтой юм. Харин Хятадын хамрагдалтын хувь доогуур байгаа нь гайхмаар зүйл бөгөөд чухамдаа бараг хэвийн бус үзэгдэл юм. Хятадын дээд боловсрол олгох сургуулиудад хамрагдалтын үзүүлэлт нь түүний аж үйлдвэрийн ба экспортын үзүүлэлтүүдэй нийцэхгүй байна. Хятад Улс техникийн чиглэлээр суралцахаар дээд боловсролын сургуульд элссэн хамгийн олон оюутангтай боловч түүний эдийн засгийн хэмжээтэй харьцуулбал мэдүэг чадварын бааз нь сул байна. Тухайн бус нутагт тэргүүлэх аж үйлдвэрийн орнуудад хүрэхийн тулд нийтэд их зайл туулах хэрэгтэй болно.

⁸ Ажил дээрх сургалт, сургалтын бусад хэлбэр, олгосон боловсролын чанарын ялгаа зэргийг тооцдогтүй.

Хүснэгт 3.9: Дээд сургуулиудад техникийн болон бусад бүх чиглэлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо, 2000/2001

Дээд сургуулиудад суралцаж буй оюутнуудын тоо	Техникийн чиглэлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо
Бус нутаг/ Улс орнуудын бүлэглэл Дээд сургуулиудад суралцаж буй оюутнуудын тоо (мянга)	1000 хүн тутамд Дээд сургуулиудад математик, инженер болон компьютерийн чиглэлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо (мянга)
Хөгжлийн бүй улс орнууд	51,228.7
Зүүн Ази	22,253.8
4 Бар	4,224.8
4 шинэ Бар	8,094.8
Хятад	12,143.7
Өмнөд Ази	11,220.8
Латин Америк	10,271.3
Ойрхи Дорнод ба Хойд Африк (MENA)	5,920.7
Өвөр Сахарын Африк (SSA)	1,562.1
Шилжилтийн улс орнууд	14,222.2
Хөгжилтэй улс орнууд	37,938.7
Европ	13,247.5
Хойд Америк	14,807.8
Япон	3,972.5
Австрали + Шинэ Зеланд	1,017.1
	12.0
	12.6
	53.4
	21.8
	9.5
	8.4
	22.6
	22.6
	3.6
	40.6
	39.1
	34.2
	47.2
	31.4
	44.4
	11,184.1
	5,696.6
	1,481.9
	2,021.6
	2,980.4
	2,134.9
	2,126.4
	979.2
	247.0
	3,907.4
	6,410.8
	3,044.9
	1,869.6
	1,243.4
	252.9
	11.2
	6.6
	7.9
	6.0
	9.8
	11.0

Эх сурвалж: UNCTAD (2005), UNESCO болон Тайваний статистикийн мэдээлэл дээр тулгуурлав

Жич: 1997 оноос хойш дээд сургуульд чиглэл тус бүрээр суралцаж байсан оюутны тоо баримт байхгүй байсан. Иймээс дээд сургууль суралцаж буй нийт оюутнуудын тооноос техникийн мэргэжлээр суралцаж байсан оюутнуудын хувь хэмжээ нь 2000/01 онд 1997 оны үзүүлэлтэй адил хэмээн үзэв. Зүүн Өмнөд Европын зарим улс болон ТУХН-ийн улс орнуудын энэ талаарх тоо баримт огт байхгүй байсан. Энэ тохиолдолд дээд сургуульд суралцаж буй нийт оюутнуудын тоонд ногдох техникийн мэргэжлээр суралцаж байсан оюутнуудын хувь хэмжээ нь Зүүн Өмнөд Европын зарим улс болон ТУХН-ийн улс орнуудын урьд өмнө байсан ийм төрлийн үзүүлэлтэй адил хэмээн үзэв.

**Хүснэгт 3.10: Техникийн мэргэжлээр дээд сургуулиудад суралцагчдын тоо
2000/2001 (1,000 хүн ам тутамд ногдох оюутнуудын тоо)**

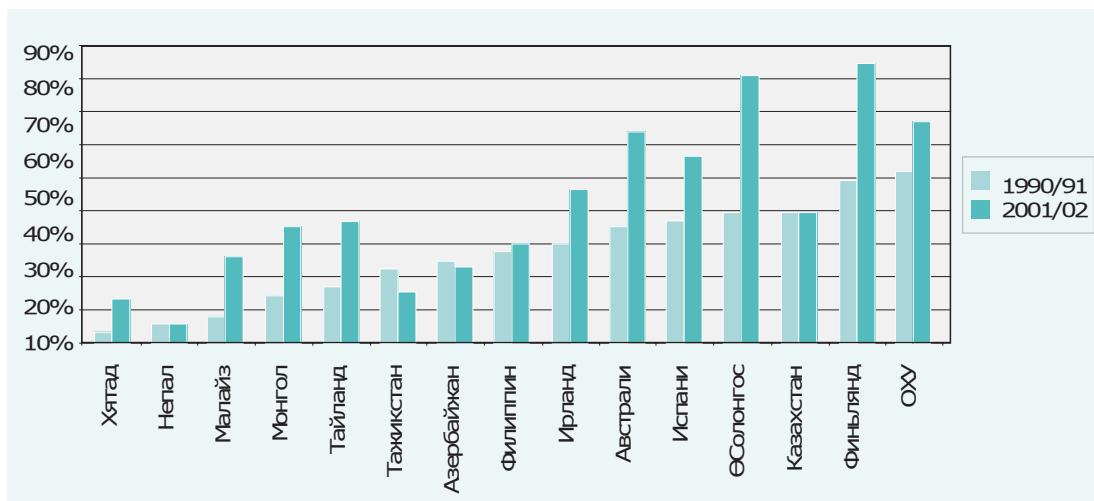
Эрэм- бийн №	Улс орон	(**)	Эрэм- бийн №	Улс орон	(**)	Эрэм- бийн №	Улс орон	(**)
1	БНСолонгос улс	21.42	36	Колумб	6.31	70	Гондурас	2.48
2	Финлянд	17.83	37	Австри	6.30	71	Сальвадор	2.38
3	Тайвань	16.85	38	Эстони	6.29	72	Морокко	2.36
4	ОХУ	16.41	39	Словени	6.20	73	Хятад	2.33
5	Сингапур	11.92	40	Болгар	6.16	74	КостаРика	2.05
6	Австрали	11.91	41	АНУ	6.07	75	Саудын Араб	1.93
7	Испани	11.63	42	Швейцари	5.93	76	Энэтхэг	1.89
8	Ирланд	11.55	43	Ливан	5.91	77	Никарагуа	1.78
9	Грек	11.42	44	Франц	5.85	78	Өмнөд Африк	1.74
10	Швед	10.61	45	Мексик	5.83	79	Албани	1.64
11	Гонконг	10.10	46	Йордан	5.49	80	Катар	1.50
12	Япон	9.81	47	Киргизстан	5.47	81	Камерун	1.16
13	Португал	9.44	48	Латви	5.38	82	Ботисван	1.13
14	БН Словак улс	9.26	49	Боливи	5.36	83	Оман	0.96
15	Малайз	8.92	50	Алжир	5.17	84	Бангладеш*	0.92
16	Украин	8.76	51	Нидерланд	5.16	85	Маврик	0.91
17	Тайланд	8.52	52	Канад	4.91	86	Зимбабве	0.83
18	Чили	8.36	53	Молдав	4.88	87	Шриланк	0.82
19	Англи	8.35	54	Бельги	4.76	88	Гана	0.72
20	Израиль	8.19	55	Иран	4.43	89	Непал*	0.68
21	Унгар	7.90	56	Египет	4.26	90	Сенегал*	0.57
22	БН Чех улс	7.84	57	Тунис	4.17	91	Йемен*	0.56
23	Герман	7.75	58	Перу	4.13	92	Нигери	0.55
24	Казахстан	7.73	59	Турк	4.08	93	Замби*	0.52
25	Белорус	7.64	60	Монгол	4.04	94	Кени	0.46
26	Венесуэль	7.63	61	Урагвай	4.00	95	Пакистан	0.45
27	Румын	7.59	62	Армени	3.92	96	Мадагскар*	0.42
28	Филиппин	7.48	63	Кипр	3.75	97	Эритрея*	0.30
29	Польш	7.47	64	Тажикистан	3.60	98	Этиоп*	0.28
30	Аргентин	7.25	65	Индонези	3.46	99	Мавритани*	0.26
31	Гүрж	7.11	66	Парагвай	3.07	100	Уганда*	0.25
32	Норвеги	7.09	67	Ямайка	2.88	101	Танзани*	0.18
33	Шинэ Зеланд	6.68	68	Бразил	2.75	102	Жибути*	0.17
34	Дани	6.67	69	Вьетнам	2.53	103	Малави*	0.03
35	Итали	6.43				104	Мозамбик*	0.01

29

Эх сурвалж:: UNCTAD (2005), UNESCO болон Тайваний статистикийн мэдээлэл дээр тулгуурлав
(*): Нэн буурай хөгжилтэй улс орнууд (LDCs).

(**): 1000 хүн тутамд оногдох техникийн мэргэжлээр суралцаж буй оюутнуудын тоо (шинэжилэх ухаан, инженер, дээд тоо, болон компьютер).

**Зураг 3.1: Дээд боловсролд хамрагдагсдын хувь
(% насыны бүлгээр эзлэх хувийн жин)**

Технологийн хүчин чармайлтын хувьд бус нутаг болон улс орнуудын хооронд харьцуулахуйц цорын ганц олдож байгаа тоо баримт нь судалгаа ба хөгжлийн ажилд зарцуулсан зардал ба патент юм (эхнийх нь бол судалгаа хөгжлийн ажилд хийсэн хөрөнгө оруулалт, хоёр дахь нь энэ ажлын бүтээгдэхүүн болно). Судалгаа хөгжлийн ажлын ихэнх хэсэг нь үйлдвэрийн ажилчлын талаар албан бус чармайлтгавих болон үйлдвэрэлийн чанар, инженерийн шийдвэр, бэлтгэн нийтийн талын үйл ажиллагааг шалгах дэмжих хэлбэрээр явагддаг учраас эдгээр үзүүлэлт нь хагас дутуу байдаг. Хэдий тийм боловч судалгаа ба хөгжлийн ажил хөгжлийн ажлыг олон улсын хөгжлийн ажлыг олон улсын хэмжээ (энэ тохиолдолд АНУ)-нд гаргасан патентуудтай уялдуулах арга юм. Лайл (2003 он) өөрийн боловсруулсан үзүүлэлт (хүснэгт 3.12-т харуулсан технологийн хүчин чармайлтын индекс)-ийг санал болгож байгаа юм. Энэ үзүүлэлтээр улс орнуудыг харьцуулахдаа үйлдвэрийнсан хүчин чармайлтын индексийн ажил ба патент хоёрын үндсэн дээр жагсаалт гаргадаг (жагсаалтын төгсгөлд байгаа орнуудаль ч хэмжүүрээр авч үзэхэд болитой хүчин чармайлт гаргаагүй учраас үнэлэх боломжгүй юм).

Үйлдвэрийн өөрийн санжүүржилтээр хийгдэж байгаа судалгаа хөгжлийн ажлын ДНБ-нд эзлэх хувь (технологийн ач холбогдолтой судалгаа хөгжлийн ажлын хамгийн гол үзүүлэлт) нь шинээр аж үйлдвэржсэн хөгжлийн орнуудад Овр Сахарын бус нутагт оршид Африкийн

орнууд (технологийн хувьд хамгийн болхи бус нутаг)-аас 400 дахин өндөр байдаг. Хөгжлийн байгаа орнуудыг авч үзвэл судалгаа хөгжлийн ажилтуудын 86% нь Азид, ойролцоогоор 10% Латин Америкт, дөнгөж 0.03% нь Овр Сахарын бусэд оршид Африкийн улс орнуудад тус тус ногдох байна. Улс орны нийт хөгжлийн судалгааны ажилд үйлдвэрийн зардааар хийгдэж байгаа ажлын эзлэх хувь хуучинаж үйлдвэржсэн улс орнуудад хамгийн өндөр байдаг. Дараа нь шинээр аж үйлдвэржсэн орнууд орно. Энэ хувь Африкт хамгийн бага байна.

Технологийн жишигийг тогтоох өөр нэг арга бол судалгаа хөгжлийн ажлыг олон улсын хэмжээ (энэ тохиолдолд АНУ)-нд гаргасан патентуудтай уялдуулах арга юм. Лайл (2003 он) өөрийн боловсруулсан үзүүлэлт (хүснэгт 3.12-т харуулсан технологийн хүчин чармайлтын индекс)-ийг санал болгож байгаа юм. Энэ үзүүлэлтээр улс орнуудыг харьцуулахдаа үйлдвэрийнсан хүчин чармайлтын индексийн ажил ба патент хоёрын үндсэн дээр жагсаалт гаргадаг (жагсаалтын төгсгөлд байгаа орнуудаль ч хэмжүүрээр авч үзэхэд болитой хүчин чармайлт гаргаагүй учраас үнэлэх боломжгүй юм).

Хүснэгт 3.11: Гол улс орнуудын судалгаа хөгжлийн ажил (R&D) болон хүний хүчин зүйлсийн үзүүлэлтүүд (хамгийн сүүлийн бололцроот жилийн тоо баримт байгаа болно)

Улс орон/ Бүс нутаг	СХ-ийн чиглэлээр ажиллаж буй судлаачид		Нийт СХ Тоо (000)	ДНБ-д эзлэх %	СХ-ийн бүрэлдэхүүн (%-иар)		СХ-ийн бүрэлдэхүүн хэсэг (ДНБ-ий % хэлбэрээр)	
	1 сая хүн ам тутамд	Үйлдвэрлэлийн салбарт зарцуулсан хэсэг			... болон хувийн компаниудын санхүүжлүүлж буй хэсэг	Үйлдвэрлэлийн салбарт зарцуулсан хэсэг		
Аж үйлдвэржсэн эдийн засаг [a]	2,704.2	1,102	1.94	53.7	53.5	1.043	1.037	
Хөгжик буй эдийн засаг [b]	1,034.3	514	0.39	13.7	10.5	0.054	0.041	
Өвөр Сахарын Африк	3.2	83	0.28	0.0	0.6	0.000	0.002	
Хойд Африк	29.7	423	0.40	n.a	n.a	n.a	n.a	
Латин Америк	107.5	339	0.45	18.2	9.0	0.082	0.041	
Ази (Японгүй)	894.0	783	0.72	32.1	33.9	0.231	0.244	
ШАУЭЗ	189.2	2,121	1.50	50.1	51.2	0.751	0.768	
ШАУБЭЗ	18.5	121	0.20	27.7	38.7	0.055	0.077	
Өмнөд Ази [c]	145.9	125	0.85	13.3	7.7	0.113	0.065	
Ойрхи Дорнод	50.5	296	0.47	9.7	11.0	0.045	0.051	
Хятад	422.7	350	0.50	31.9	n.a	n.a	n.a	
Шилжилтийн эдийн засаг [d]	946.2	1,857	0.77	35.7	37.3	0.275	0.288	
Дэлхий нийт (79-84 улс орон)	4,684.7	1,304	0.92	36.6	34.5	0.337	0.318	

Эх сурвалж: UNESCO-ийн мэдээллийг үндэслэж тооцлов

[a] АНУ, Канад, Баруун Европ, Япон, Австрали болон Шинэ Зеланд.

[b] Ойрхи Дорнодын газрын тосны улс орнууд, Турк, Израил, Өмнөд Африк, болон Азийн хуучин социалист эдийн засгийг оролцуулан.

[c] Энэтхэг, Пакистан, Бангладеш болон Непал.

[d] ОХУ-ыг оролцуулан.

Технологийнчадавхийгхэмжихэцсийн үзүүлэлт бол Дэлхийн банкнаас шинээр гаргасан »Мэдлэгт тулгуурласан эдийн засгийн индекс» (<http://info.worldbank.org/etools/kam2005> хаягтай вэб-сайтаас авч болно) юм. Энэ индекс нь Дэлхийн банкны »мэдлэг үнэлэх аргачлал» (MYA)-д тулгуурладаг. Дэлхийн банкны үзэж байгаагаар бизнес эрхлэлт, шинэчлэл, судалгаа хөгжлийн ажил, программ хангамж, зохиомж зэрэг салбарт мөн хүмүүсийн боловсрол, туршилага чадварын

түвшинд хэрэглэгдэж байгаа мэдлэг нь дэлхийдахинь эдийн засгийн нэсэлтийнгол эх үүсвэрүүдийн нэг гэдгийг өдгөө хүлээн зөвшөөрч байна. Мэдлэг бий болгох, түүнээс хүргэх, түүнийг ашиглах талаар улс орны чадавхийг бурдуулэхэд чиглэсэн стратеги хэрэгжүүлвэл харьцангуй болгино хугацаанд нийтийн хамгийн чиглэсэн стратеги хэрэгжүүлвэл харьцангуй боломжтой юм. Солонгос, Малайз, Финлянд, Хятад, Коста Рика зэрэг орон үүний жишээ болж байна.

Хүснэгт 3.12: Технологийн хүчин чармайлтын индекс (1997/98)

Хүн амд ногдох хувийн бизнесийн санхүүжилт бүхий ХС (\$-оор)	АНУ-ын патент (1,000хүн тутамд)	Технологийн хүчин чармайлтын индекс (ТХЧИ)	Технологийн булэглэл			
Швейцарь	859.9	АНУ	3.297	1	Япон	0.8649
Япон	858.4	Япон	2.412	2	Швейцарь	0.7858
Швейцарь	653.9	Швейцарь	1.884	3	АНУ	0.7709
АНУ	465.9	Тайвань	1.622	4	Швейцарь	0.5957
Герман	418.1	Швейцарь	1.421	5	Герман	0.4151
Финлянд	413.4	Израиль	1.275	6	Финлянд	0.4099
Дани	328.4	Герман	1.134	7	Дани	0.3434
Франц	297.6	Финлянд	1.118	8	Тайвань	0.3173
Норвеги	275.5	Канад	1.090	9	Нидерланд	0.2743
Бельги	272.7	Дани	1.005	10	Франц	0.2716
Нидерланд	258.8	Нидерланд	0.817	11	Израиль	0.2712
Австри	214.4	Бельги	0.699	12	Бельги	0.2645
БНСолонгосуулс	211.2	БНСолонгос	0.657	13	Канад	0.2488
Сингапур	198.4	Франц	0.650	14	Норвеги	0.2344
Их Британи	174.5	Их Британи	0.601	15	БНСолонгос	0.2225
Ирланд	152.8	Гонконг	0.540	16	Австри	0.2022
Австрали	148.0	Австри	0.511	17	Их Британи	0.1926
Канад	143.7	Норвеги	0.490	18	Сингапур	0.1738
Израиль	134.0	Австрали	0.404	19	Австрали	0.1470
Тайвань	122.5	Сингапур	0.386	20	Ирланд	0.1191
Итали	90.1	Шинэ Зеланд	0.356	21	Итали	0.0986
Словени	73.3	Итали	0.305	22	Шинэ Зеланд	0.0835
Испани	55.2	Ирланд	0.200	23	Гонконг	0.0829
Шинэ Зеланд	50.7	Словени	0.076	24	Словени	0.0541
БН Чех улс	32.3	Испани	0.072	25	Испани	0.0431
Португал	14.1	Унгар	0.045	26	БН Чех улс	0.0200
Бразил	13.7	Өмнөд Африк	0.030	27	Унгар	0.0135
Грек	13.5	Малайз	0.017	28	Өмнөд Африк	0.0121
Өмнөд Африк	12.8	Грек	0.016	29	Грек	0.0103
Унгар	11.3	Бахрейн	0.016	30	Португал	0.0096
Аргентин	8.5	Венесуэль	0.013	31	Бразил	0.0087
Польш	8.3	ОХУ	0.012	32	Аргентин	0.0067
ОХУ	7.5	Аргентин	0.011	33	Малайз	0.0065
Малайз	6.7	Чили	0.011	34	ОХУ	0.0062
Коста Рика	5.5	Уругвай	0.009	35	Польш	0.0055
Чили	5.3	Португал	0.009	36	Чили	0.0047
Турк	4.8	Мексик	0.009	37	Коста Рика	0.0041
Румын	2.5	БН Чех улс	0.008	38	Венесуэль	0.0033
Венесуэль	2.3	Саудын Араб	0.006	39	Турк	0.0029
Гонконг	1.8	Эквадор	0.006	40	Бахрейн	0.0024
Мексик	1.5	Коста Рика	0.006	41	Мексик	0.0022
Панама	1.4	Бразил	0.005	42	Уругвай	0.0020
Уругвай	1.1	Йордани	0.004	43	Румын	0.0015

Өндөр

Дунд

Хүснэгт 3.12: Технологийн хүчин чармайлтын индекс (1997/98) (Үргэлжлэл)

Хятад	0.9	Польш	0.004	44	Саудын Араб	0.0009
Индонези	0.8	Ямайка	0.004	45	Эквадор	0.0009
Энэтхэг	0.4	Филиппин	0.003	46	Панама	0.0008
Маврик	0.3	Тайланд	0.002	47	Йордан	0.0008
Тайланд	0.3	Гватемал	0.002	48	Хятад	0.0006
Египет	0.2	Колумб	0.002	49	Ямайка	0.0006
Колумб	0.2	Гондурас	0.002	50	Филиппин	0.0006
Йордан	0.2	Боливи	0.001	51	Индонези	0.0005
Гватемал	0.1	Тунис	0.001	52	Тайланд	0.0005
Алжир	0.1	Шри Ланк	0.001	53	Колумб	0.0004
Саудын Араб	0.1	Энэтхэг	0.001	54	Энэтхэг	0.0004
Перу	0.1	Морокко	0.001	55	Гватемал	0.0003
Морокко	0.1	Хятад	0.001	56	Гондурас	0.0003
Филиппин	0.1	Турк	0.000	57	Шри Ланк	0.0002
Гондурас	0.1	Индонези	0.000	58	Боливи	0.0002
Никарагуа	0.1	Перу	0.000	59	Маврик	0.0002
Шри Ланк	0.1	Кени	0.000	60	Морокко	0.0002
Йемен	0.0	Египет	0.000	61	Тунис	0.0002
Тунис	0.0	Нигери	0.000	62	Египт	0.0001
Малави	0.0	Пакистан	0.000	63	Перу	0.0001
Мадагскар	0.0	Албани	0.000	64	Алжир	0.0001
Кени	0.0	Алжир	0.000	65	Никарагуа	0.0001
Ямайка	0.0	Бангладеш	0.000	66	Кени	0.0001
Эквадор	0.0	Камерун	0.000	67	Нигери	0.0000
Албани	0.0	Төв Афр. БНУ	0.000	68	Пакистан	0.0000
Бахрейн	0.0	Сальвадор	0.000	69	Албани	0.0000
Бангладеш	0.0	Этиоп	0.000	70	Бангладеш	0.0000
Боливи	0.0	Гана	0.000	71	Камерун	0.0000
Камерун	0.0	Мадагскар	0.000	72	Төв Афр. БНУ	0.0000
Төв Афр. БНУ	0.0	Малави	0.000	73	Сальвадор	0.0000
Сальвадор	0.0	Маврик	0.000	74	Этиоп	0.0000
Этиоп	0.0	Мозамбик	0.000	75	Гана	0.0000
Гана	0.0	Непал	0.000	76	Мадагскар	0.0000
Мозамбек	0.0	Никарагуа	0.000	77	Малави	0.0000
Непал	0.0	Оман	0.000	78	Мозамбек	0.0000
Нигери	0.0	Панама	0.000	79	Непал	0.0000
Оман	0.0	Парагвай	0.000	80	Оман	0.0000
Пакистан	0.0	Румын	0.000	81	Парагвай	0.0000
Парагвай	0.0	Сенегал	0.000	82	Сенегал	0.0000
Сенегал	0.0	Танзани	0.000	83	Танзани	0.0000
Танзани	0.0	Уганда	0.000	84	Уганда	0.0000
Уганда	0.0	Йемен	0.000	85	Йемен	0.0000
Замби	0.0	Замби	0.000	86	Замби	0.0000
Зимбабве	0.0	Зимбабве	0.000	87	Зимбабве	0.0000

Бүхэлдээ

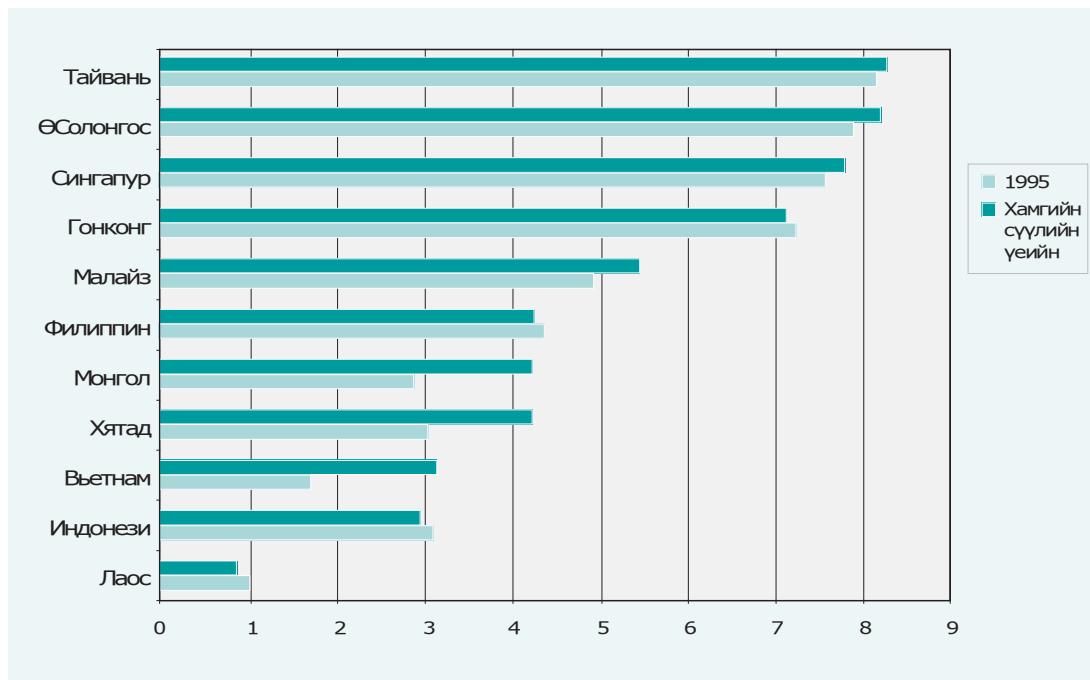
33

Аль нэгүлс мэдлэгт тулгуурласанэдийн застийн нөхцөлд өрсөлдөхөд бэлэн байгаа эсэхийг хэмжих зорилгоор энэ аргачлалыг гаргасан. Мэдлэгт тулгуурласан нийтмийг хөгжүүлэхдараах дөрвөнтулгуурчиглэлээр улс орны үзүүлэлтгүүдийг хэмжихийн тулд энэ аргачлалд 80 гаруй бүтцийн ба чанарын хувьсах хэмжигдэхүүн ашиглагддаг. Үүнд: (а) эдийнзастийнхөшүүрэг байгууллагын тогтолцоо; (б) боловсрол; (в) шинэчлэл; (г) мэдээлэл холбооны технологийн дэд бүтэц зэрэг болно. Хувьсах хэмжигдэхүүн бүрийг 0-ээс 10 хүргэл хэлбэлзэх оноогоор илэрхийлж статистикийн тохируулга хийсэн. Харьцуулалтын бүлэгт 128 орон орсон юм. МУА-ыг ашиглан улс орны Мэдлэгт тулгуурласан эдийн застийн нийт индекс ба Мэдлэгийн индексийг гаргаж болох юм. Мэдлэгийн индекс нь боловсрол, шинэчлэл, мэдээлэл, холбооны технологийн дэд бүтцийн үзүүлэлтгүүдийн дундаж юм (эдийн застийн хөшүүрэг ба байгууллагын тогтолцоо ордогтүй). Тийм болохоор энэ индекс нь өмнөх бүлгүүдэд

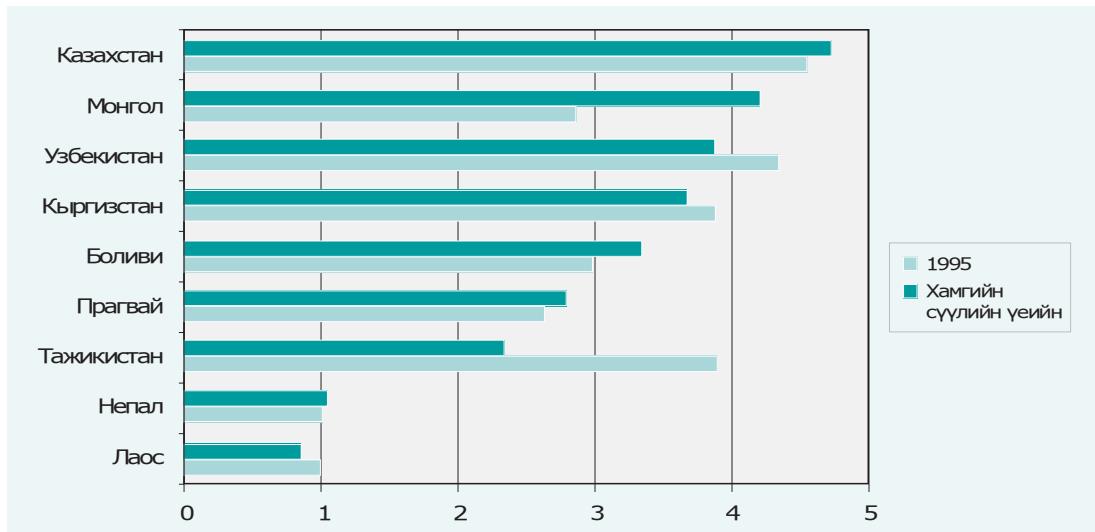
судалсан хүчин зүйлүүдийн хослуулж байгаа юм. Дээр нь мэдээлэл, холбооны технологийн дэд бүтцийн хувьсах хэмжигдэхүүн нэмэгдэж байгаа.

Зураг 3.1 ба 3.2-т Зүүн Ази болон Ази, Латин Америкийн далаид гаргүй гол орнуудын Мэдлэгийн индексийн оноог 1995 он ба мэдээ буй хамгийн сүүлийн оны байдлаар харуулсан бөгөөд энэ оноо нь 0-ээс 10-ын хооронд хэлбэлзэнэ. Хамгийн хөгжилгэй дөрвөн »Азийн бар« бусад Азийн орнуудас тасархай түрүүлж байна. Монгол Улс 1995 онд Хятад, Индонезийн ард явснаа сүүлийн жилүүдэд тэдгээрийн урд орж харьцаангуй сайн байранд явж байгаа. Монгол Улс Вьетнамын дараа 1995 оноос хойш Мэдлэгийн индекс хамгийн том ахиц гаргасан хоёр дахь орон болж байна. Далайд гаргүй, ялангуяа Төв Азийн далаид гаргүй шилжилтийн орнуудтай харьцуулбал Монгол Улс Казахстаны дараа хамгийн сайн үзүүлэлттэй орон юм.

Зураг 3.2: Мэдлэгийн индекс – Зүүн Ази

Зураг 3.3: Мэдлэгийн индекс – Далайд гарцгүй эдийн засгууд

Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ПШХО)

Монгол Улс гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ПШХО) хийхэд дөнгөж сахнаас л нээлгэй болж, гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхол нэмэгдэх хандлагатай болоод байна. Сүүлийн арван жилийн хожуу үеэс хойш тус улсад орж ирж буй ПШХО-ын урсгал тогтмол есч ирсэн. Тус улсад орж ирж буй ПШХО 1998 онд 19 сая доллар байснаа 1999 онд 30 сая доллар, 2000 онд 54 сая доллар, 2002 онд 78 сая доллар, 2003 онд 132 сая доллар ба 2004 онд 147 сая доллар хүргэл тус тус нэмэгдсэн байна. Монгол Улс 2000 онд ПШХО-ын дэлхийн урсгалд шалихгүй хувь эзлэж байсан бол 2004 онд Монголын эзлэх хувь есч 0.02%-ийг эзлэх болсон. Хөгжлийн бий орнуудад орж ирж байгаа ПШХО-анд Монгол Улсын эзлэх хувь мөн нийтээд хэмжээгээр нэмэгдсэн (Хүснэгт 3.13-ыг хар).

Дэлхий дахини ПШХО-ын хэмжээ гурван жилийн турш буурч байсандаа хөгжлийн бий орнуудад очиж байгаа ПШХО-ын урсгал нийтээд хэмжээгээр нэмэгдсэн учраас 2004 онд ялимгүй ессеен байна. 2004 онд дэлхийн хэмжээний ПШХО-ын хэмжээ 648 тэрбум долларгүй хүрч, 2003 оны хоос 2%-иар нэмэгджээ. Хөгжлийн бий орнуудад орж ирж байгаа ПШХО ойролцоогоор 41%-иар нэмэгджээ 244 тэрбум долларгүй.

хүрсэн байхад хөгжлийн орнуудад орж ирж байгаа ПШХО 14%-иар буурсан байна. Тийм болохоор хөгжлийн бий орнуудын дэлхий дахини ПШХО-анд эзлэх хувь 2003 онд 27% байснаа бараг 38% хүргэл нэмэгдсэн, харин Төв болон Зүүн Европын орнуудын эзлэх хувь 2003 оны 3%-иас 4% хүргэл ессеен байна.

НҮБ-ын Худалдаа, хөгжлийн бага хурлаас гаргасан 2005 оны Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайландаа бичсэнээр 2004 онд ПШХО-ын есөлг хөгжлийн бий орнуудад яагаад хамгийн их мэдрэгдсэн шалтгааныг олон хүчин зүйтээр тайлбарлаж болно. Олонсалбаргэсэлдэөнэрчимжих шалтгаалт нэмэгдэж байгаа тул пуусууд өрсөлдөх чадвараа сайжруулах шинэ арга зам хайхад хүрээд байна. Зарим нь борлуулалтгаа нэмэгдүүлэхийн тулд зах зээлд шилжсэн орнуудын шинээр хурдан есч буй эдийн засагт үйл ажиллагаагаа өргөжүүлж байна. Зарим нь том эдийн засгийн ашиг шимийг хүргэж үйлдвэрлэлийн дундаж зардлаа бууруулахын тулд үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаагаа илүү оновчтой болгож байна. Үндсэн түүхий эдийн үнэ өндөр байсан учраас газрын тос, ашигт малгамал зэрэг байгалийн баялагаар баян орнуудад ПШХО нэмэгдсэн. Эдийн засгийн есөлг цаашид үргэлжлэх тохиолдолд дэлхийн ПШХО-ын урсгал 2005 болон 2006 онуудад есөх их ирээдүйтэй байна.

Хүснэгт 3.13: ГШХО бус нутаг болон улс орноор, 2000-2004

Бус нутаг/улс орон	ГШХО (сая амдоллар)			Дэлхийн нийтийн ГШХО-аас, %		Хөгжлий буй өргөнцийн ГШХО-аас, %	
	2000	2003	2004	2000	2004	2000	2004
Хөгжсөн эдийн засаг	1,107,987	442,157	380,022	79.82	58.63	-	-
Хөгжлий буй эдийн засаг	252,459	172,625	243,808	18.19	37.62	100.00	100.00
Хойд Африк	2,918	5,262	5,270	0.21	0.81	1.16	2.16
Өвөр Сахарын Африк	5,810	12,743	12,821	0.36	1.98	2.30	5.26
Өмнөд Америк	57,852	24,357	37,872	4.17	5.84	22.92	15.53
Латин Америк болон Карибийн бүсийн бусад орнууд	39,684	22,550	29,654	2.86	4.57	15.72	12.16
Баруун Ази	1,494	6,522	9,840	0.11	1.52	0.59	4.04
Төв Ази	1,890	6,288	10,581	0.14	1.63	0.75	4.34
Өмнөд, Зүүн, Зүүн Өмнөд Ази	142,683	94,755	137,705	10.28	21.25	56.52	56.48
Үүнээс:							
Хятад	40,715	53,505	60,630	2.93	9.35	16.12	24.86
Гонконг	61,939	13,624	34,035	4.46	5.25	24.53	13.96
Энэтхэг	2,319	4,269	5,335	0.17	0.82	0.92	2.19
Малайз	3,788	2,473	4,624	0.27	0.71	1.50	1.90
Монгол	13	132	147	0.00	0.02	0.00	0.06
Филиппин	1,345	347	469	0.09	0.07	0.53	0.19
Сингапур	17,217	9,331	16,060	1.24	2.48	6.82	6.59
Тайланд	3,350	1,952	1,064	0.24	0.16	1.33	0.44
Вьетнам	1,289	1,450	1,610	0.09	0.25	0.51	0.66
Номхойн далайн бус	128	146	67	0.01	0.01	0.05	0.03
Төв/Зүүн Европ	27,508	17,818	24,316	1.98	3.75	-	-
Дэлхий нийт	1,387,953	632,599	648,146	100.00	100.00	-	-

Эх сурвалж: Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайлан 2005 and 2004, UNCTAD.

Хүснэгт 3.14:
ПШХО-ЫН ГҮЙЦТГЭЛИЙН ИНДЕКС,
2001-2003

2001-03 оны эрэмбэ	Улс орон	2000-02 оны эрэмбэ	1999-01 оны эрэмбэ
1	Бельги/Люксембург	(1)	(1)
2	Бруней	(4)	(7)
3	Азербайжан	(13)	(35)
4	Ирланд	(3)	(5)
5	Ангол	(5)	(3)
6	Сингапур	(6)	(4)
7	Гамби	(14)	(13)
8	Казахстан	(12)	(15)
9	Гонконг	(2)	(2)
10	Эстони	(21)	(22)
11	Боливи	(9)	(11)
12	Словак	(8)	(28)
13	БН Чех улс	(10)	(12)
14	Тринидад/Тобаго	(16)	(16)
15	Монгол	(28)	(45)
16	Нидерланд	(7)	(8)
17	Никарагуа	(17)	(14)
18	Намиби	(19)	(32)
19	Хорват	(26)	(24)
20	Ямайка	(22)	(23)
...
130	Непал	(134)	(131)
131	Буркина Фасо	(124)	(123)
132	Япон	(131)	(130)
133	Бангладеш	(128)	(127)
134	Гаити	(129)	(124)
135	Зимбабве	(133)	(126)
136	Иран	(135)	(132)
137	Кувейт	(136)	(133)
138	Саудын Араб	(138)	(136)
139	Индонези	(139)	(138)
140	Суринам	(140)	(140)

Эх сурвалж: WIR 2004 (CNUCED, 2004)
Жич: 140 эдийн засгийг хамарсан UNCTAD-ийн тооцоолол.

НҮБ-ын Худалдаа, хөгжлийн Бага Хурал (UNCTAD) 2004 оны Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайландаа аливаа улсад орж ирж байгаа ПШХО-ынхэмжээ, боломжийн жилиг тогтоох хоёр индекс гаргасан юм. Улсад орж ирж байгаа ПШХО-ын индекс нь тухайн улсын хүлээн авч байгаа ПШХО-ын цэр хүрээний хэмжүүр болдог. Энэ индексээр улс орнуудыг эдийн засгийнх нь хэмжээтэйхарыцуулбал тэдгээрийнхүлээн авсан ПШХО-ын хэмжээ буюу улс орны дэлхийн ПШХО-ын урсгалд эзлэх хувийг түүний дэлхийн ДНБ-д эзлэх хувьтай харьцуулсан харьцаагаар эрэмбэлдэг. Энэ харьцаа нь нэгээс дээш байвал тухайн улс эдийн засгийн хэмжээгээ бодвол ПШХОих татахбайна гэсэнүг юм. Харин энэ харьцаа нэгээсбагабайвал эдийн засгийнхэмжээтэй харьцуулбал илүү бага ПШХО ирж байна гэсэн уг юм. Харин энэ харьцаа нь хасах утгатай байвал гадаад хөрөнгө оруулагчид оруулсан хөрөнгөө буцааж татан авч байна гэсэн уг юм. Тийм болохоор өндөр харьцаа нь ПШХО-ыг татах шууд буюу шууд бус өрсөлдөөнд амжилттай оролцож байгааг харуулна⁹. Энэ хэмжүүрээр Монгол Улс нь орж ирж ПШХО (хүснэгт 3.14)-ыг татах өрсөлдөх чадвараараа эхний 20 орны тоонд багтаж байгаа бөгөөд энэ 20 орон дотор 3 хөгжилтэй орон, Азийн шинээр аж үйлдвэржсэн 2 орон, эдийн засгийн шилжилт хийж буй 6 орон, өөр 9 хөгжиж буй орон орсон байна. Хөгжиж буй мөн шилжилтийн эдийн засгтай орнуудын дунд дээгүүр байранд орсон орнууд нь жижиг боловч эдгээр орны байгалийн баялгийн салбарг эсвэл өмч хувьчлалд нийлээд их ПШХО-ржирж байна.

Улсад орж ирж байгаа ПШХО-ын боломжийн индекс нь улс орнуудын ПШХО-ыг татах боломжийг тооцохын тулд бутцлын 12 хувьсах хэмжигдэхүүнийг ашигладаг. Энэ индексээр АНУ, Норвег болон Нэгдсэн Вант Улс жагсаалтын эхний

⁹ Индекс нь зах зээлийн хэмжээнээс гадна ПШХО-ын урсгалд нөлөөлж буй бусад хүчин зүйлийн нөлөөг тусгадаг. Зах зээлийн хэмжээ бол хөрөнгө оруулалтыг татах зөвхөн үндэс суурь юм. Харин бусад хүчин зүйл янз бүр байдаг. Үүнд бизнесийн уур амьсгал, дэд бүтэц, мэдүүг чадвар, технологи, хувьчлалд оролцох боломж эсвэл ПШХО-ыг хөхиулэн дэмжих бодлогын үр ашиг зэрэг багтана.

гурван байрыг эзэлсэн. Эхний 25 тэргүүлэх эдийн засгийн дотор Ирланд, Катар хоёр зэргээ хамгийн ихээр ахиулсан хоёр орон байсан. Өмнөх тайлангийн хугацаанд ГШХО-ын боломжийн индекст тэргүүлж байсан орнууд дотор өндөр хөгжилгэй орнууд мөн Азийн дөрвөн «бар» багтсан байна. 2000-2002 онуудад Баруун Азийн газрын тосоор баян хоёр орон мөн орж байсан байна. Хөгжлийн буй орнуудаас хамгийн их ГШХО татах байгаа БНХАУ нь (хүснэгт 3.15-д харуулаагүй) ГШХО-ын боломжийн жагсаалтанд 39-р байранд бичигдсэн байна.

Улс орнуудыг ГШХО-ын боломжийн индекс ба ГШХО-ын үзүүлэлтийн индекс тус бүрээр харьцуулж үзэхэд аливаа улсад орж ирж буй ГШХО-ын бодит урсгал ба ГШХО-д нөлөөлж буй бүтцийн хувьсах хэмжигдэхүүнүүдийн хоорондох зөрүүг үүсгэж байгаа хүчин зүйлүүдийн хувьд илүү гүн ойлголт бий болно. Жилийг болиж байгаа орнуудыг дөрвөн хэсэгт (хүснэгт 3.16) хуваагдсан матрицийн дагуу бүлэглэж болох юм.

- Минтайлагчид:** ГШХО-ын өндөр боломжтой, өндөр үзүүлэлтгэй орнууд;
- Боломжкоосоо дээгүүр байгасд:** ГШХО-ын бага боломжтой боловч ГШХО-ын өндөр үзүүлэлтгэй орнууд;
- Боломжкоосоо доогуур байгасд:** ГШХО-ын өндөр боломжтой боловч ГШХО-ын доогуур үзүүлэлтгэй орнууд;
- Хоирогчид:** ГШХО-ын бага боломжтой, доогуур үзүүлэлтгэй орнууд.

2004 оны Дэлхийн хөрөнгө оруулалтын тайланд тайлбарласнаар эхний болон сүүлийн булгийн хувьд гайхах зүйл байхгүй. Эхний бүлэгт (*Минтайлагчид*) хэдэн өндөр хөгжилгэй орон, шинээр аж үйлдвэржсэн болон эдийн засгийн шилжилгээрээндээд урагшилсан орон мөн цөөн тооны хөгжлийн байгаа орон багтсан байгаа. Сүүлийн бүлэгт (*Хоирогчид*) ядуу (*эсвэл тогтвөргүй*) эдийн засгтай орнууд мөн эдийн засгийн хямраалдаа байгаа Аргентин, Индонези гэх зэрэг орнууд орж байна. Энэ бүлэгт мөн Энэтхэг, Нигерийн адил том эдийн

засгтай, мөн Венесуэль шиг байгалийн баяглаар баян боловч эдийн засгийн боломжкоосоо доогуур үзүүлэлтгэй үзүүлж байгаа хэдэн орон багтаж байна.

Тийм болохоор бодлогын хувьд эхний бүлэгт байгаа орнууд амжилтгаа цаашид үргэлжлүүлэх хэрэгтэй, харин сүүлийн бүлэгийн орнууд боломжкоо бүрэн ашиглах, ГШХО-ыг татах үзүүлэлтгүүдээ сайжруулах шаардлагатай байна.

Хүснэгт 3.15: ГШХО татах чадварын индексээр ангилсан эхний 25 улс, 1988-2002

	Улс орон	1996-98 оны эрэмбэ	1988-90 оны эрэмбэ
1	АНУ	(1)	(1)
2	Норвеги	(3)	(4)
3	Их Британи	(5)	(3)
4	Сингапур	(2)	(12)
5	Канад	(4)	(2)
6	Бельги/Люксембург	(8)	(10)
7	Ирланд	(18)	(24)
8	Катар	(20)	(22)
9	Герман	(6)	(7)
10	Швед	(7)	(5)
11	Нидерланд	(9)	(9)
12	Гонконг	(14)	(17)
13	Финлянд	(13)	(8)
14	Франц	(10)	(6)
15	Исланд	(19)	(15)
16	Япон	(12)	(13)
17	Араб. Нэгд. Эм.	(11)	(29)
18	БН Солонгос улс	(21)	(20)
19	Дани	(16)	(16)
20	Швейцарь	(17)	(11)
21	Тайвань	(24)	(21)
22	Австрали	(15)	(14)
23	Израиль	(25)	(27)
24	Австри	(22)	(19)
25	Испани	(26)	(25)

Эх сурвалж: WIR 2004 (UNCTAD, 2004)

Жич: 140 эдийн засгийг хамарсан UNCTAD-ийн тооцоолол

Үлдсэн хоёр бүлэг илүү их анхаарал татаж байна. Боломжкоосоо дээгүүр байгаа орнууд нь өөрийн боломжкоос илүү их ПШХО оруулж, «өөрийн жингээс давсан ачаа үүрч байна». Харин боломжкоосоо доогуур байгаа орнууд яг эсрэг зүйт хийж байна. Тийм болохоор боломжкоосоо дээгүүр байгаа орнууд ПШХО-ын үзүүлэлтийг цашид хадгалахын тулд

боломжкоо нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Харин боломжкоосоо доогуур байгаа орнууд ПШХО-ыг татаж байгаа бүтцийн боломжуудыг бүрэн нашиглахад нь саад болж байгаа дутагдуулдад анхаарлаа хандуулах нь зүйтэй том. Боломжкоосоо доогуур байгаа орнууд дотор АНУ, Австрали, Египет, Итали, Япон, Өмнөд Солонгос, Тайвань болон Тайланд орж байна.

Хүснэгт 3.16: ПШХО-ын чадвар болон матриц, 2000-2002

ПШХО-ын өндөр болопцостой			ПШХО-ын сүл гүйцэтгэл		
ГШХО өндөр болопцостой			ГШХО бага болопцостой		
Манлайлагчид			Боломжкоосоо доогуур байгасд		
Багамын арал	Эстон	Монгол	Австрали	Ливи	
Бельги	Финлянд	Нидерланд	Австри	Норвег	
Ботсвани	Франц	Шинэ Зеланд	Бахрайн	Оман	
Бразил	Герман	Панама	Белорус	Филиппин	
Бруней	Гаяана	Польш	Египет	Катар	
Болгар	Гонконг	Португал	Грек	БНСолонгос улс.	
Канад	Унгар	Сингапур	Исланд	ОХУ.	
Чили	Ирланд	Славяк	Иран	Саудын Араб	
Хятад	Израил	Словени	Итали	Өмнөд Африк	
Коста Рика	Йордан	Испани	Япон	Тайвань	
Хорват	Латви	Швед	Кувейт	Тайланд	
Кипр	Литва	Швейцарь	Ливан	Араб. Нэгд. Эмир.	
БН Чех улс	Малайз	Тринидад		АНУ	
Дани	Мальта	Их Британи			
Доминик.БНУ	Мексик	Вьетнам			
Хоцрогчид			Боломжкоосоо дээгүүр байгасд		
Алжир	Энэтхэг	Сенегал	Албани	Морокко	
Аргентин	Индонези	Съера Лион	Ангол	Мозамбик	
Бангладеш	Кени	Шри Ланк	Армен	Намибии	
Бенин	Киргизстан	Суринал	Азербайжан	Никарагуа	
Буркина Фасо	Мадагскар	Сири	Боливи	Македон	
Камерун	Малави	Турк	Колумби	Молдав	
Кот д'Ивуар	Мьянмар	Украин	Конго	Судан	
Конго	Непал	Уругвай	Эквадор	Того	
Сальвадор	Нигери	Узбекистан	Гамби	Тунис	
Этиоп	Пакистан	Венесуэль	Гурж	Уганда	
Габон	Папуа Шинэ Гвиней	Йемен	Гондурас	Танзани	
Гана	Парагвай	Замби			
Гватемал	Перу	Зимбабве			
Гвиней	Румын				
Гаити	Руанда				

Эх сурвалж: WIR 2004 (UNCTAD, 2004)

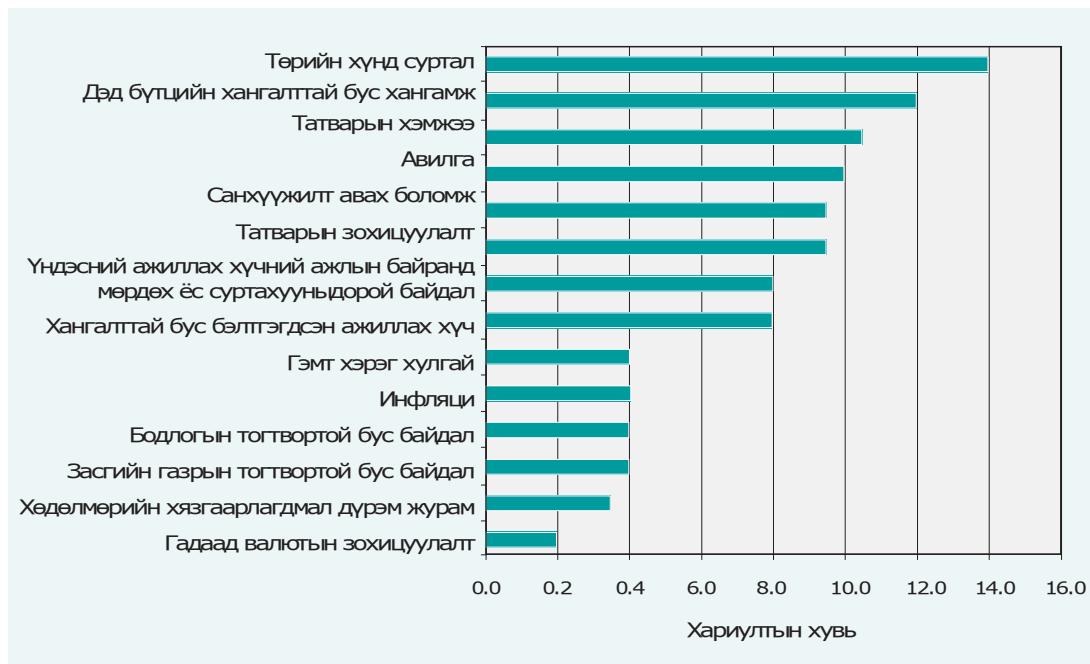
Монгол Улсад хөрөнгө оруулах сонирхол тогтмол нэмэгдэж байгаагийн нэг гол цалтгаан нь Монголын бодлого сайжирсан явдал юм. Монгол Улс худалдаа, ПШХО-ын талаар чөлөөтгэй бодлого явуулж маクロ эдийн засгийн бодлогоо сайжруулж, нийтгэм, улс төрийн илүү тогтвортой байдлыг хангаад байгаа. Үүнээс гадна 1990 оноос хойши Монголын хувийн салбар нилээд их өссөн. Өнөөдөр Монголын үйлдвэрүүдийн 90 гаруй хувь нь хувийн хэвшилийн өмчлөлд байна. Өмч хувьчалын хөтөлбөрийг бараг 15 жил хэрэгжүүлж, шинэ хувийн хөрөнгө оруулалтг хийхэд таатай орчин бүрдүүлж ирсний үр дунд энэ амжилтанд хүрсэн байна. Удаа дараагийн засгийн газруудын нэнтэргүүнд чухалчлан авч үзэх асуудлууд ялгаатай байсан хэдий ч хувийн хэвшилд тулгуурласан эдийн засгийг хөгжүүлж бодлого тууштай хэрэгжиж ирсэн. Энэ бодлого угргэлжилвэлхөрөнгөоруулагчдын сонирхол цаашид нэмэгдэнэ.

3.6 Бизнесийн орчин

Монгол Улсад бизнесийн өрсөлдөх чадварыг боогдуулсан гол гол бөрхшээл бизнесийн орчинг доголдуулсаар байна. АНУ-ын ОУХА-аас дотоодын Human Fortis Co. Ltd. Гэдэг зөвлөгөө өгөх компанийгай гэрээ байгуулж санхүүжүүлсэн Эдийн засгийн бодлогын шинэчлэл, өрсөлдөх чадвар төслийн хүрээнд 2005 оны 1 дүгээр сараас 3 дугаар сарын хооронд 105 бизнесийн нэгжийн захирагчид хамарсан үндэсний судалгаа явуулсан байна. Энэ судалгаагаар Монголд бизнес хийхэд саад учруулж буй дараах гол бөрхшээлүүдийг тодорхойлсон (Хүснэгт 3.17-г хар).

Монголын бизнес эрхлэгчдийн үзэж байгаагаар засгийн газрын хүнд сургал, мүү дэд бүтэц, татварын хувь хэмжээ, хээл хахууль, татварын хууль тогтоомж нь хамгийн их хүндрэл учруулж байгаа таван гол хүчин зүйл болж байна.

Хүснэгт 3.17: Монгол улсад бизнес эрхлэхэд хамгийн бэршээлтэй асуудлууд

Эх сурвалж: Дэлхий дахини өрсөлдөх чадварын тайлан 2005-2006

3.7 Дүгнэлт

Судалгаанд харуулсанчлан, аж үйлдвэрийн үзүүлэлтгүүдэд макро эдийн засгийн орчин, хөрөнгө оруулалтын ерөнхий орчин, бизнесийн орчин, застийн газрын бодлого, дүрэм журам, ПШХО, улс тэр, нийгмийн тогтвортой байдал, дэмжлэг үзүүлдэг байгууллагууд, бизнесийн мэддэг чадвар, технологи, дэд бүтэц зэрэг хүчин зүйлс нөлөө үзүүлдэг. Энэ судалгааны хүрээнд улс орны аж үйлдвэрийн ба технологийн чадавхийг хөгжүүлэхэд шууд нөлөөлөх хэдэн гол бүтцийн хүчин зүйлсийг авч үзсэн болно.

Дэлхий нийтийн туршилагаас үзэхэд технологийн чадавхийг хамгийн их шинэчилсэн, үйлдвэрүүдийн хөгжлийн судалгаа, зохиогчийн эрхийг ашигласны төлбөрт хамгийн их хөрөнгө зарцуулсан, хамгийн сайн орчин үеийн дэд бүтэц байгуулсан, хамгийн их хэмжээний ПШХО татаж оруулсан, хамгийн сайн боловсролтой ажиллах хүч бий болгосон орнууд Ажүйлдвэрийн өрсөлдөх чадварын индексээр мөн сайн үнэлгээтэй гардаг нь энэ судалгаагаар ноглогдсон. Тийм болохоор бага орлоготой, далаид гарцуурийн орны хувьд Монгол Улсын ажүйлдвэрийн болон экспортын үзүүлэлтгүүд дээрх орнуудаас хоёроч байгаа нь ойлгомжтой юм. Гэхдээ энэ судалгаагаар ажиглагдсан боловсролын салбар дахь ололтын хувьд Монгол Улс Малайз, Тайландын түвшинд байна. Энэ нь Монгол Улсад аж үйлдвэр, технологийн чадавхийг богино хугацаанд бий болгох боломжтойг харуулж байгаа бөгөөд Балба, Лаосын адил хөгжлийн шиганд байгаабусад орнуудтай харыуулбал Монгол Улсад нийтээд боломж байна.

Ийм суурь боломж байгааг ашиглан үйлдвэртэлийн салбарыг цаг хугацаа алдаалтуйгээр төрөл зүйлийг нэмэгдүүлж, өндөр технологитой тодорхой хэдэн бүтээгдэхүүний үйлдвэртэл, экспортод чиглүүлвэл Монгол Улс шинэчлэл, суралцах явдлыг эрчимжүүлэх, эдийн засгийн бусад салбарт таатай орчин бүрдүүлэх, ирээдүйд бэлтгэх боломжтой болно. Ажүйлдвэрийн тогтвортой хөгжлийг хангахын тулд

үндсэн түүхий эдийн баялаг эсвэл хямд ажиллах хүч зэрэг угаасаа заяагдсан нөөцийг ашиглах нь зүйтэй боловч үүний зэрэгцээ өндөр технологитой бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чадавхийг бий болгож, өргөжүүлэх шаардлагатай. Өмнөх олон судалгаанаас үзэхэд Монгол Улс хөдөө аж ахуйн салбарынхаа боломжийг ч бүрэн ашиглаж чадаагүй байна. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрүүдийг үнийн сүлжээнд оруулах шаардлагатай.

САЛБАРЫН ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАРЫН ҮНЭЛГЭЭ

Нийт улсын хэмжээнд өрсөлдөх чадвар нь тэр болгон сайн үзүүлэлтгэй бус байж болох чухайн улсын зарим нэг салбар нь олон улсын зах зээл дээр өрсөлдөх өндөр чадвартай байж болдог тул аж үйлдвэрийн чиглэлээр мэргэшсэн эдийн засагчдын хувьд тухайн улс орны нийт эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг үнэлжээс илүү аж үйлдвэрийн салбарынх нь өрсөлдөх чадварын үнэлгээг судалж гаргах нь илүү ач холбогдолтой байдаг. Салбарын дун шинжилгээ хийхэд ихээхэн өргөн хүрээний бие даасан статистикийн тоо баримт шаардлагатай бөгөөд ийм төрлийн тоо баримт нь тэр болгон бөлэн байдагтуй юм. Үүний зэрэгцээ энэхүү авч үзэж буй салбарын хувьд өвөрмөц асуудал байдаг технологи, хүний нөөц үйлдвэрлэлийн чиг хандлагын талаар тухайлсан мэдлэгтэй байх шаардлагатай. Аж үйлдвэрийн салбарын өрсөлдөх чадварыг судлах хялбар аргачлалыг энд санал болгож байна.

Зах зээл дээрх байр суурийн дун шинжилгээ

Өрсөлдөх чадвар өндөртэй аж үйлдвэрийн салбарыг сонгох олон шалгуур үзүүлэлтгээ байдаг. Эдгээрийн хамгийн энгийн аргачлал нь бол зах зээл дээр эзлэх байр суурийг задлан шинжилгээ явдал юм. Ийм дун шинжилгээ нь дэлхийн зах зээл дээр борлуулалт нь зогсонги байгаа буюу эрчимгэй ёсч байгаа бүтээгдэхүүнд тухайн улсын экспортын зээлж буй хувь хэмжээний ёсөлт буюу хандлага болон мөн дэлхийн зах зээл дээр тухайн улсын өрсөлдөх чадварын байр суурийн ёсөлт буюу бууралтын судалгаанд тулгуурладаг (Хайрцааг 4.1-ийг харах). Энэ тохиолдолд дараах асуултууд голюно. Үүнд:

- Тухайн улс орны экспортын сонирхол татахуйцбайдалямарбайна; экспортынх нь ёсөлт дэлхийн дундаж үзүүлэлтгээс дээгүүр эсвэл доогуур байна уу?;
- Тухайн улсын ийм төрлийн экспортын зах зээл дээр эзэлж буй хувь хэмжээ тодорхой хугацааны туршид ёсч байна уу, эсвэл буурч байна уу?

Ийм дун шинжилгээг бид Монгол улс болон Малайзын жишээн дээр харыцуулан хийсэн.

Дун шинжилгээгээ улс орны өрсөлдөх чадварын байр сууринаас эхлээ. Хүснэгт 4.1-д 1996 онноос 2003 оны хоорондох хугацааны Монгол улсын гол экспортыг 2003 оны худалдааны үнэлгээгээр ангилан харуулсан болно. Монгол улсын экспорт нь цөөн төрийн бараа бүтээгдэхүүн

дээр төвлөрч ирсэн болох нь тодорхой юм. Үүнд; эхний хоёр булэглэлд багтаж буй бүтээгдэхүүн нь буюу «худэр болон өнгөт металтын баяжмал» (SITC 287) мөн «мөнгөн хэлбэрг ороогүй алт» (SITC 971) нь 2003 оны нийт экспортын тэн хагасаас илүү бүрдүүлж байсан бөгөөд экспортын бүтээгдэхүүний эхний 10 нь нийт экспортын 90 хувийг бүрдүүлж байсан бол эхний 20 бүтээгдэхүүн 97 хувийг бүрдүүлж байсан байна.

Хайрцаг 4.1: Зах зээл дээрх байр суурийн ангиал

Зах зээл дээр эзэлж буй байр суурийн дун шинжилгээ нь экспортыг дараах дөрвөн булэглэлд ангилахыг шаардана:

Хүснэгт 4.1: Зах зээл дээрх байр суурийн ангиал

Дэлхийн худалдаанд эзлэх тухайн улсын экспортын хувь хэмжээ	Уналтанд буй хэсэг (хорогдож буй зах зээлийн хувь)	Өсч буй хэсэг (Өсч буй зах зээлийн хувь)
Өсч буй хэсэг (эрчимтэй өсч буй бүтээгдэхүүн)	Сул “ХОЦРОГЧИД”	Оновчтой (Optimal) “АВРАГУУД”
Уналтанд буй хэсэг (тогтвортой бүтээгдэхүүн)	Бүтцийн хувьд өөрчлөгджэх байгаа “УНАЛТЫН САЛБАР”	Эмвэг “СЭРЭГ ҮЗҮҮЛЭЛТ БУХИЙ ХЭСЭГ”

- Нийт худалдаанаас илүү хурдацтай өсч буй бүтээгдэхүүн дээр тулгуурласан хүчтэй өрсөлдөх чадвар бүхий (ялангуяа дэлхийн зах зээл дээрх эзлэх хувь хэмжээ нь өсч байгаа) экспортыг “Аваргүүд” хэмээн нэрлэнэ. Энэ нь хамгийн оновчтой буюу эрмэлзэх шаардлагатай экспортын байр суурь юм.
- “Хоцрогчид” гэх хэсэг нь өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүний хорогдож буй экспорт (буюу зах зээл дээр эзлэх хувь хэмжээ нь буурч байгаа хэсэг) юм. Энэ нь зах зээл дээр эзэлж буй хамгийн таатай бус сул байр суурь юм. Яагаад гэвэл энэ нь тухайн орон өрсөлдөх чадвар бүхий бүтээгдэхүүний давуу талыг хөгжүүлж чадваргүй байгаагийн илрэл болно.
- “Саадыг давагчид” нь өрсөлдөх чадвар багатай бүтээгдэхүүнээр зах зээл дээр эзлэх байр сууриа нэмэгдүүлж буй экспортын төлөөлөл юм. Өндөр үзүүлэлт бүхий өсөлт бий болгох боломжгүй хэсэгт өрсөлдөх чадвараа төвлөрүүлж байгаа тул үүнийг эмзэг байр суурь гэж үзэж болох юм. Гэхдээ хэмжээний хувьд энэ хэсэг нь харьцангуй том учраас ерөнхийдээ экспортын барагтайхан бүтцийг бий болгох магадлалтай.

1990-ээд оны эхний үед экспортын үйл ажиллагаатасалдааж экспортын их бараа, бүтээгдэхүүн нь (тухайлбал гарыс шир) 1996 оноос эхлэн үндсэндээ шинээр буюу маш бага түвшингээс эхэлсэн тул энэ хугацаанд экспортын бүтээгдэхүүний бүлэглэл тус бүрийн есөлг нь янз бүр байх нь аргагүй юм. 1996 болон 2003 оны хоорондох хугацаанд дэлхийн зах зээл дээр зээлж байсан Монгол улсын экспортын хувь хэмжээг Хүснэгт 4.1-т тусган харуулав. Улс орны экспортын өрсөлдөх чадварын байр суурийн үзүүлэлтийг дэлхийн зах зээл дээр зээлж буй хувь хэмжээний өөрчлөлт (есөлт/буураалт) харуулж байгаа юм.

Дэлхийн худалдаанд гүйлгээ нь зогсонги буюу эрчимтэй гүйлгээнд буй бүтээгдэхүүний дотор тухайн улсын экспортын залж хувь хэмжээний есөх буурах чиг хандлагын дун шинжилгээг хийхдээ тодорхой нэгэн хугацаанд дэлхийн хэмжээнд хамгийн эрчимтэй гүйлгээтэй байгаа экспортыг тодорхойлоод түүнийгээ судалж байгаа улсынхаа ийм төрлийн экспорттой жилийн үзүүлэлтэй байгаа. 1996 оноос 2003 оны хоорондох хугацааны есөлтийн үзүүлэлтийнх нь дагуу ангилсан 236 экспортын бүтээгдэхүүний дэлхийн худалдааг Хүснэгт 4.2-т харуулав. Дэлхийн хамгийн хурдацтай есч байгаа (буюу дэлхийн жилийн дундаж есөлт болох 4.75 хувиас илүү хэмжээгээр есч буй) 78 бүтээгдэхүүний ангилалд экспортын есөлт нь дэлхийн түвшингээс илүү хурдацтай есч байгаа Монголын 4 бүтээгдэхүүн (нэрлэвэл SITC 845, 334, 846 болон 843) л хамрагдсан байна. Эдгээр нь дэлхийн зах зээл дээр байр сууриа олж чадсан Монгол улсын эрчимтэй салбарууд юм. Гэхдээ эдгээр ангиллын бүтээгдэхүүний олон улсын зах зээл дээр залж хувь хэмжээ нь маш бага (зууны дөнгөж хэдхэн хувь) учраас энэ байдал нь Монгол улсын өрсөлдөх чадварт ямар ч нелөө үзүүлж чадахгүй юм. Монгол улсын хамгийн ондөр хувь хэмжээ бүхий бүтээгдэхүүний ангилал нь (1.46 хувь

бүхий) «Унгас болон малын бусад ноос ус» юм. Харин бүтээгдэхүүний энэ бүлэглэл нь дэлхийн худалдаанд унаган танд ороод байгаа (буюу -5.76 хувиар буурч байгаа) бөгөөд түүний экспортын хэмжээ нь 1996 онд 78 сая амдоллар байсан бол 2003 он гэхэд 47 сая амдоллар болж буурсан байна.

Зураг 4.1-т Монгол улсын тэргүүлэх 20 экспортын бүтээгдэхүүний зах зээлийн байр суурийн дун шинжилгээг нэгэн адил харуулав. Бөмбөлгийн хэмжээ нь экспортын бүтээгдэхүүний ангиллын үнийн дунгийн хэмжээг харуулж байгаа бол координат дахь байршил нь бүтээгдэхүүний залж харьцангуй байр суурийт харуулна. Зураг дээр буй хөндүүн шугам нь дэлхийн экспортын дундаж есөлтийг харуулж байгаа юм. Малайзын үзүүлэлтийг харьцуулахад Монгол улсад «аврага» хэмээхангилалд багтах цөөнхэдэн бүтээгдэхүүн байгаа. Эдгээрийн дунд ганц давамгайлах байр суурьтай нь (технологид тулгуурласан үйлдвэрлэгчдийн ангиллыг эс оролцуулсан байдлаар) үнийн хэлбэлзэл ихтэй зах зээлдээрариликаалагддаг «Мөнгөн хэлбэрт ороогүй алт» юм. «Аваргын» тоонд орох дараах бүтээгдэхүүн нь (LT-ийн үйлдвэрлэгч хэмээн ангилгдсан) «арыс шир» болон (тусгай төрлийн арилжаанд орох) «амьд мал» юм. «Аварга» болон «хоногчдын» хоорондын зааг дээр буй бусад таван төрлийн бүтээгдэхүүний бүлэглэлд «нэхмэл болон оёмол бэлэн хувцас» (LT), «боловсруулсан түлш шатахуун» (RB), «нүүр» (PP), «газрын тос» (PR) болон «зээ» (PR) орно. Харин Малайзын хувьд байдал нь эсрэгээр байгаа бөгөөд тус улсынхувьд «аваргын» ангилалд багтах олон бүтээгдэхүүн байхын зэрэгцээ тэдгээрийн дийлэнх нь дунд болон нарийн технологийн бүтээгдэхүүнүүд юм. Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүний хувьд ийм байдлаараа явбал Монгол улсын зах зээлийн байр суурь нь цаашид бурхэг байна.

Хүснэгт 4.1: Монгол улсын экспортны өрсөлдөх чадварын байр суурь, 2003 оны үзүүлэлтийг 1996 оны үзүүлэлтийг харьцуулсан байдлаар

№	Бүтээг-дэхүүн	Бүтээгдэхүүний нэр		Улсын худалдааны дүн (\$ '000)	Улс %	Жилийн өсөлт %	Дэлхийн худалдааны дүн (\$ '000)	Зах зээлмийн хувь (ЗЭХ)	ЗЭХ	33Х-ийн өөрчлөлт
		1996	2003							
Нийт	Худалдааны нийт дүн	424,267	615,866	100,00	5.47	5,154,820,491	5,517,274,578	0.0082	0.0112	0.0029
1 287	Онгот металлын хүчээр болон баяжмал	219,480	179,037	29.07	-2.87	18,320,712	19,922,787	1.1980	0.8987	-0.2993
2 971	Мөнгөн хэлбэрт ороогүй алт	139,877	22,71	...	26,761,267	30,135,462	0.0000	0.4642	0.4642	
3 611	Савхи	0	47,354	7.69	...	15,961,306	18,404,778	0.0000	0.2573	0.2573
4 268	Үнгас болон мальн бусад тоос үс	78,564	47,212	7.67	-7.02	4,912,154	3,243,079	1.5994	1.4558	-0.1436
5 845	Гадуур хувцас болон бусад бэлэн хувцас	9,420	42,527	6.91	24.03	36,900,901	59,177,194	0.0255	0.0719	0.0463
6 843	Эмэгтэйчүүдийн нэхмэл гадуур хувцас	4,228	32,971	5.35	34.10	40,524,079	56,453,269	0.0104	0.0584	0.0480
7 278	Бусад түүхий эрээс	23,160	21,607	3.51	-0.99	7,221,630	7,942,306	0.3207	0.2721	-0.0486
8 842	Эрэгтэйчүүдийн нэхмэл гадуур хувцас	8,830	15,167	2.46	8.03	30,719,446	37,433,642	0.0287	0.0405	0.0118
9 844	Нэхмэл дотлуур хувцас	3,184	13,712	2.23	23.19	10,664,420	11,930,124	0.0299	0.1149	0.0851
10 011	Мах, махан бүтээгдэхүүн	5,953	13,469	2.19	12.37	40,089,963	44,713,438	0.0148	0.0301	0.0153
11 846	Оёмол, сүржүүлийн төрлийн бэлэн хувцас	296	11,424	1.86	68.53	26,060,438	39,075,823	0.0011	0.0292	0.0281
12 211	Арьс шир (ангийн үсийг эс оролцуулан),	22,111	7,146	1.16	-14.90	5,638,385	5,444,930	0.3922	0.1312	-0.2609
13 322	Нүурс, хүрэн нүурс	14	5,858	0.95	137.28	20,615,297	22,412,977	0.0001	0.0261	0.0261
14 291	Малын гаралтай түүхий эд	6,244	5,613	0.91	-1.51	3,740,846	3,942,958	0.1669	0.1423	-0.0246
15 333	Түүхий газрын тос	0	4,547	0.74	...	192,714,914	264,096,293	0.0000	0.0017	0.0017
16 334	Газрын тос, боловсруулсан	111	3,474	0.56	63.55	103,243,443	157,882,269	0.0001	0.0022	0.0021

МОНГОЛ УЛС

ДАИХАН

Хүснэгт 4.1: Монгол Улсын экспортны өрсөлдөх чадварын байр суурь, 2003 оны үзүүлэлтийг 1996 оны үзүүлэлтийг залгамжилж, 33Х-ийн харьцуулсан байдлаар (Үргэлжлэл)

Нийтийн ийнхийн чадварын байр суурь	№	Бүтээг- дэхүүн	Бүтээгдэхүүний нэр	Улсын худалдааны дун (\$ '000)	Улс %	Жилийн өсөлт %	Дэлхийн худалдааны дун (\$ '000)	Зах зээлийн хувь (ЗЭХ)		33Х	33Х-ийн өөрчлөлт
								1996	2003		
17	672	Хар тэмрийн бэлдэц болон бусад хэлбэрүүд	2,823	3,071	0.50	1.21	25,846,896	34,166,524	0.0109	0.0090	-0.0019
18	682	Зэс	1	2,378	0.39	198.73	31,563,980	32,103,105	0.0000	0.0074	0.0074
19	941	Амьд мал болон бусад амьтан	7	1,867	0.30	122.88	355,707	479,766	0.0019	0.3892	0.3872
20	723	Инженерийн ажил болон гэрээг үйлдвэрлэл	357	1,820	0.30	26.20	32,993,956	44,833,225	0.0011	0.0041	0.0030
		ЭХЧИЙ 20 БҮТЭГ ДЭХҮҮНИЙ ДИН	384,782	600,130	97.44	5.99	674,849,740	893,793,949	0.0570	0.0671	0.0101
21	653	Гар хийцний эзричэп угас, сувижэвлэл эдүгэ, даавуу	8	1,579	0.26	112.32	35,247,330	30,551,014	0.0000	0.0052	0.0051
22	792	Нийэх онтоц болон холбогдох тохиог төхөөрөмж	39	1,165	0.19	62.72	77,273,478	106,240,556	0.0000	0.0011	0.0010
		МОНГОЛ УЛС ПРЫНКИЙН	4	1,120	0.18	127.33	5,951,592	9,607,718	0.0001	0.0117	0.0116
23	896	Урлагийн булагдажхүүн, цуглуталын материал	94	964	0.16	39.53	9,232,866	9,774,852	0.0010	0.0099	0.0089
24	659	Шал болон шалны материал	94	898	0.15	-16.59	7,422,627	9,240,521	0.0431	0.0097	-0.0334
25	288	Өнгөт металлын хөгжил	3,198	892	0.14	-27.11	6,626,024	12,345,942	0.1231	0.0072	-0.1159
26	282	Хаягдал хэр төмөр	8,157	860	0.14	58.31	27,137,537	34,847,593	0.0001	0.0025	0.0023
27	057	Жиймс болон самар (самрын тосьг эс оролцуулан)	35	892	0.09	17.19	22,750,228	25,843,047	0.0008	0.0022	0.0014
28	635	Модон эдлэл, бэлдэц	32	751	0.12	57.09	14,868,576	20,650,956	0.0002	0.0036	0.0034
29	892	Хэвлчэл материал	61	658	0.11	40.36	28,359,285	37,294,535	0.0002	0.0018	0.0015
30	678	Төмөр труба, хоолой, боолт	190	576	0.09	0.00					
		ЭХЧИЙ 30 БҮТЭГ ДЭХҮҮНИЙ ДИН	396,599	609,595	98.98	6.33	909,719,283	1,190,190,683	0.0436	0.0512	0.0076

Эх сурвалж: UN Comtrade

Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй харыцуулсан Монгол улсын байр суурь, 1996-2003

№	Бүтээгдэхүүн	Бүтээгдэхүүний нэр	Дэлхийн худалдаа				2003 оны Монгол улсын экспорт		
			Дүн (\$ '000)	Дүн (\$ '000)	Жилийн есөлт %	Нийт дүнгийн %	Жилийн есөлт, %	Дэлхийн ЗЭХ (%)	
			1996	2003	1996-03	2003	1996-03	2003	
1	Дүн 871	Худалдааны нийт дүн Оптикийн багаж болон холбогдох тоног төхөөрөмж	5,154,820,491 6,096,175	7,134,537,415 20,189,563	4.75 18.66	100.00 0.28			
2	541	Эм болон эмийн бүтээгдэхүүн	77,313,098	200,483,797	14.58	2.81			
3	289	Үнэт металлын худар болон баяжмал	1,308,816	2,867,210	11.85	0.04			
4	681	Мөнгө, платин болон бусад үнэт металл	6,195,441	13,178,387	11.39	0.18			
5	341	Хий, байгалийн болон боловсруулсан	47,355,494	97,741,024	10.91	1.37			
6	265	Ургамалын гаралтай нэхмэл утас болон хаягдал	346,048	709,825	10.81	0.01			
7	763	Тоглуулагч, дуу бичилгэйн тоног төхөөрөмж	20,888,111	42,636,605	10.73	0.60			
8	244	Үйсэн мод, түүхий болон хаягдал	129,732	258,849	10.37	0.00			
9	514	Нитрогений эд эс	19,468,689	38,540,707	10.25	0.54			
10	551	Эссэнцийн тос, үнэртэй үс болон үнэр оруулагчид	6,463,314	12,227,473	9.54	0.17			
11	872	Эмнэлэгийн багаж, тоног төхөөрөмж	20,117,704	37,907,875	9.47	0.53			
12	714	Цахилгаан бус хөдөлгүүр	28,530,360	53,328,483	9.35	0.75			
13	282	Хаягдал хар төмөр	6,626,024	12,345,942	9.30	0.17			
14	111	Согтуурулах бус ундаа	4,447,527	8,162,450	9.06	0.11			
15	764	Цахилгаан холбооны тоног төхөөрөмж	128,221,177	226,281,979	8.45	3.17			
16	335	Боловсруулсан газрын тосны дайвар бүтээгдэхүүн	6,426,113	11,218,501	8.29	0.16			
17	515	Органик -органик бус болон гетероциклик	29,425,917	50,296,324	7.96	0.70			
18	658	Бүтэн буюу хагас хиймэл бараа бүтээгдэхүүн	13,680,712	23,286,471	7.89	0.33			
19	884	Оптикийн бараа	13,037,513	22,178,039	7.89	0.31			
20	553	Үнэртэй үс, косметикийн болон ариун цэврийн бараа	20,118,814	33,661,478	7.63	0.47			
21	899	Гар үйлдвэрийн бусад бүтээгдэхүүн	19,858,424	32,900,611	7.48	0.46			
22	791	Төмөр замын зүтгүүр болон холбогдох тоног төхөөрөмж	7,172,100	11,850,523	7.44	0.17			
23	351	Эрчим хүч, хувьсах	8,318,160	13,439,916	7.09	0.19			

Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй харьцуулсан Монгол улсын байр суурь, 1996-2003 (Үргэлжлэл)

№	Бүтээгдэхүүн	Бүтээгдэхүүний нэр	Дэлхийн худалдаа				2003 оны Монгол улсын экспорт		
			Дүн (\$ '000)	Дүн (\$ '000)	Жилийн есэлт %	Нийт дунгийн %	Жилийн есэлт, %	Дэлхийн ЗЭХ (%)	
			1996	2003	1996-03	2003	1996-03	2003	
24	896	Урлагийн бүтээл, цуглуулах зориулалт бүхий эд	5,951,592	9,607,718	7.08	0.13			
25	585	Хиймэл резин болон хуванцар	1,222,641	1,967,615	7.03	0.03			
26	323	Брикет, кокс болон хагас кокс	2,200,684	3,541,096	7.03	0.05			
27	845	Сулжмэл гадуур хувцас болон бусад хувцас	36,900,901	59,177,194	6.98	0.83	24.03	0.0719	
28	245	Түлээний мод (хаягдал модыг эс оролцуулан)	269,589	430,319	6.91	0.01			
29	781	Хүн тээврийн зориулалт бүхий тээврийн хэрэгслэл	246,859,068	393,323,501	6.88	5.51			
30	786	Ачааны болон бусад тээврийн хэрэгслэл	9,392,990	14,774,767	6.68	0.21			
31	821	Тавилга ба түүний эд анги	49,439,869	76,949,245	6.52	1.08			
32	718	Эрчим хүч үүсгэгч бусад машин	5,160,338	8,023,883	6.51	0.11			
33	759	f-t нийцсэн сэлбэг болон аксессуарууд	103,953,198	160,871,067	6.44	2.25			
34	074	Цай	1,889,065	2,920,357	6.42	0.04			
35	774	Эмнэлэгийн зориулалттай цахилгаан тоног төхөөрөмж	13,127,348	20,147,935	6.31	0.28			
36	761	ТВ (хулээн авагч)	24,386,923	37,315,006	6.26	0.52			
37	334	Боловсруулсан газрын тосны төрлийн бүтээгдэхүүн	103,243,443	157,882,269	6.26	2.21	63.55	0.0022	
38	893	722-оос 781-ийн хэсэгт дурдсан бараа	46,065,838	69,887,155	6.14	0.98			
39	784	Материалын эд анги, бусад холбогдох бараа	117,855,312	178,799,597	6.14	2.51			
40	628	Резинэн бүтээгдэхүүн	9,551,944	14,469,675	6.11	0.20			
41	883	Боловсруулсан киноны хальс	378,879	572,430	6.07	0.01			
42	075	Халуун ногоо	1,778,817	2,685,689	6.06	0.04			
43	554	Саван, цэвэрлэх болон өнгөлөх бодис	11,957,819	18,048,512	6.06	0.25			
44	582	Өтгөрүүлэгч болон хагас өтгөрүүлэгч	32,699,463	49,129,467	5.99	0.69			
45	846	Оёмол дотуур бэлэн хувцас	26,060,438	39,075,823	5.96	0.55	68.53	0.0292	
46	772	Релле болон унтраагуур гэх цахилгаан хэрэгслэл	68,802,938	103,148,619	5.96	1.45			

Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй харыцуулсан Монгол улсын байр суурь, 1996-2003 (Үргэлжлэл)

№	Бүтээгдэхүүн нэр	Бүтээгдэхүүний нэр	Дэлхийн худалдаа				2003 оны Монгол улсын экспорт		
			Дүн (\$ '000)	Дүн (\$ '000)	Жилийн өсөлт %	Нийт дунгийн %	Жилийн өсөлт, %	Дэлхийн ЗЭХ (%)	
			1996	2003	1996-03	2003	1996-03	2003	
47	874	Хэмжилт, хяналтын болон шинжилгээний багаж зэвсэг	56,669,553	84,786,105	5.92	1.19			
48	776	Халуун, хүйтэн ба фото катод	194,330,563	289,734,982	5.87	4.06			
49	533	Төрөл бурийн будаг, өнглөгч	19,710,316	29,286,997	5.82	0.41			
50	683	Никел	5,302,710	7,805,619	5.68	0.11			
51	598	Химийн бусад бүтээгдэхүүн	37,398,286	54,920,749	5.64	0.77			
52	812	Гэр ахуй, сантехникийн ажил, халаагч, гэрэлтүүлэгч	15,985,764	23,438,871	5.62	0.33			
53	743	Насос, компрессор, сэнс	33,937,873	49,568,928	5.56	0.69			
54	696	Хоолны ширээний иж хэрэгсэл	4,203,342	6,100,179	5.46	0.09			
55	633	Үйсан модоор хийсэн бэлдэц	1,021,486	1,480,081	5.44	0.02			
56	664	Шил	14,069,329	20,357,146	5.42	0.29			
57	697	Өнгөт металлын гэр ахуйн эдлэл	11,404,774	16,497,484	5.42	0.23			
58	713	Дотоод шаталтын поршеньт хөдөлгүүр	57,549,598	83,209,569	5.41	1.17			
59	516	Бусад органик химийн бодис	11,167,917	16,141,694	5.40	0.23			
60	897	Гоёл чимэглэлийн эдлэл, алгын дархан болон бусад	19,875,162	28,553,337	5.31	0.40			
61	513	Карбоксилик хүчил болон түүний анхидритууд	15,298,938	21,956,679	5.30	0.31			
62	699	Өнгөт металлын бэлдэц	42,053,953	60,191,621	5.26	0.84			
63	424	Ургамлын гаралтай бусад тос, шингэн	7,847,580	11,216,586	5.24	0.16			
64	775	Гэр ахуйн цахилгаан болон цахилгаан бус бараа	36,171,603	51,627,445	5.21	0.72			
65	793	Усан онгоц, завь болон бусад хөвөгч байгууламж	37,078,182	52,652,788	5.14	0.74			
66	873	Хэмжүүр болон тоолуур	2,566,499	3,638,725	5.11	0.05			
67	048	Тээрэмд зориулсан үр тария	16,636,346	23,566,401	5.10	0.33			
68	716	Роторын цахилгаан үйлдвэр болон холбгох эд анги	26,206,687	37,083,047	5.08	0.52			
69	667	Сувд, үнэт болон хагас үнэт чулгуу	40,169,963	56,651,921	5.03	0.79			

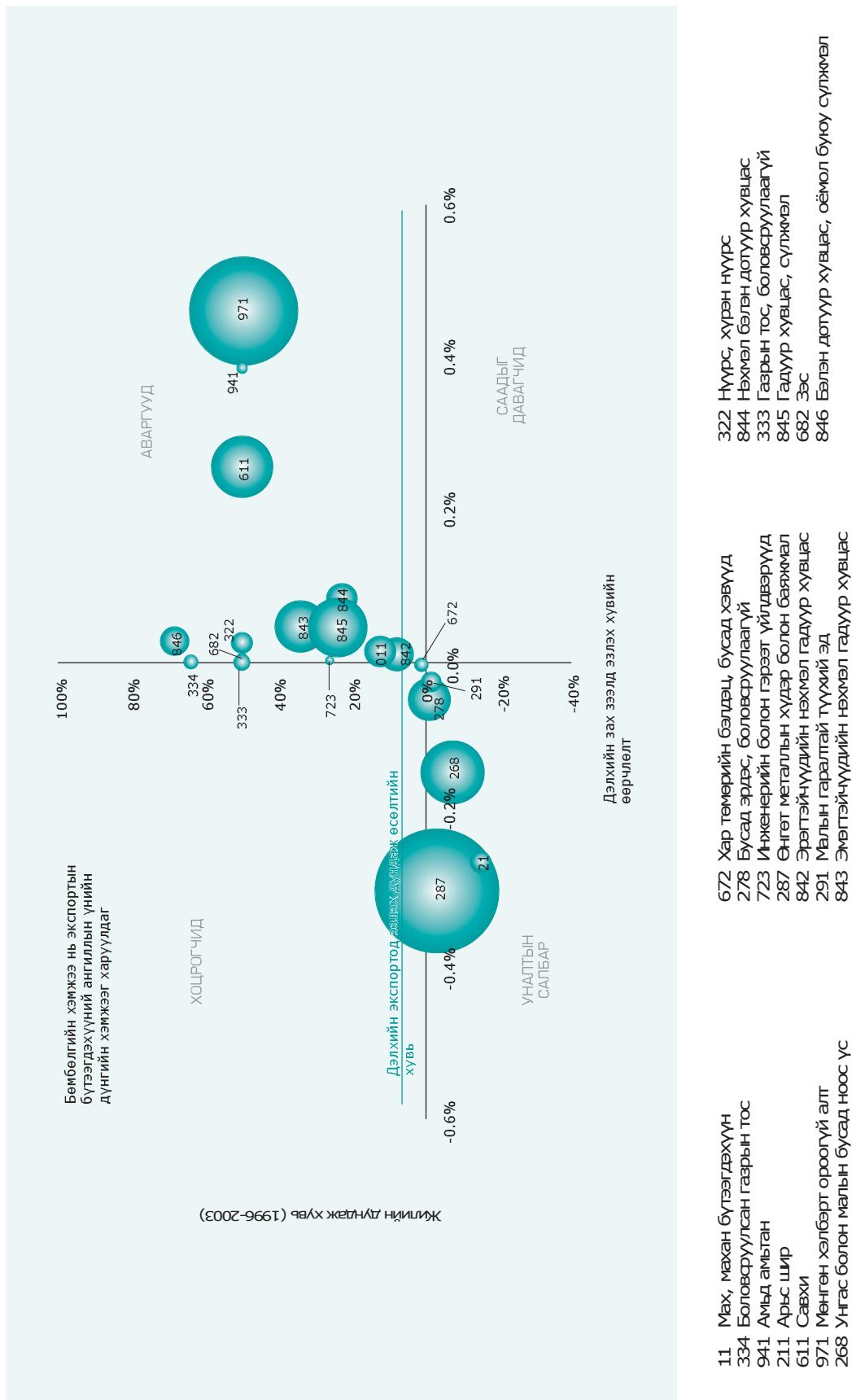
50

Хүснэгт 4.2: Дэлхийн хамгийн гүйлгээтэй 78 экспортын бүтээгдэхүүнтэй харыцуулсан Монгол улсын байр суурь, 1996-2003 (Үргэлжлэл)

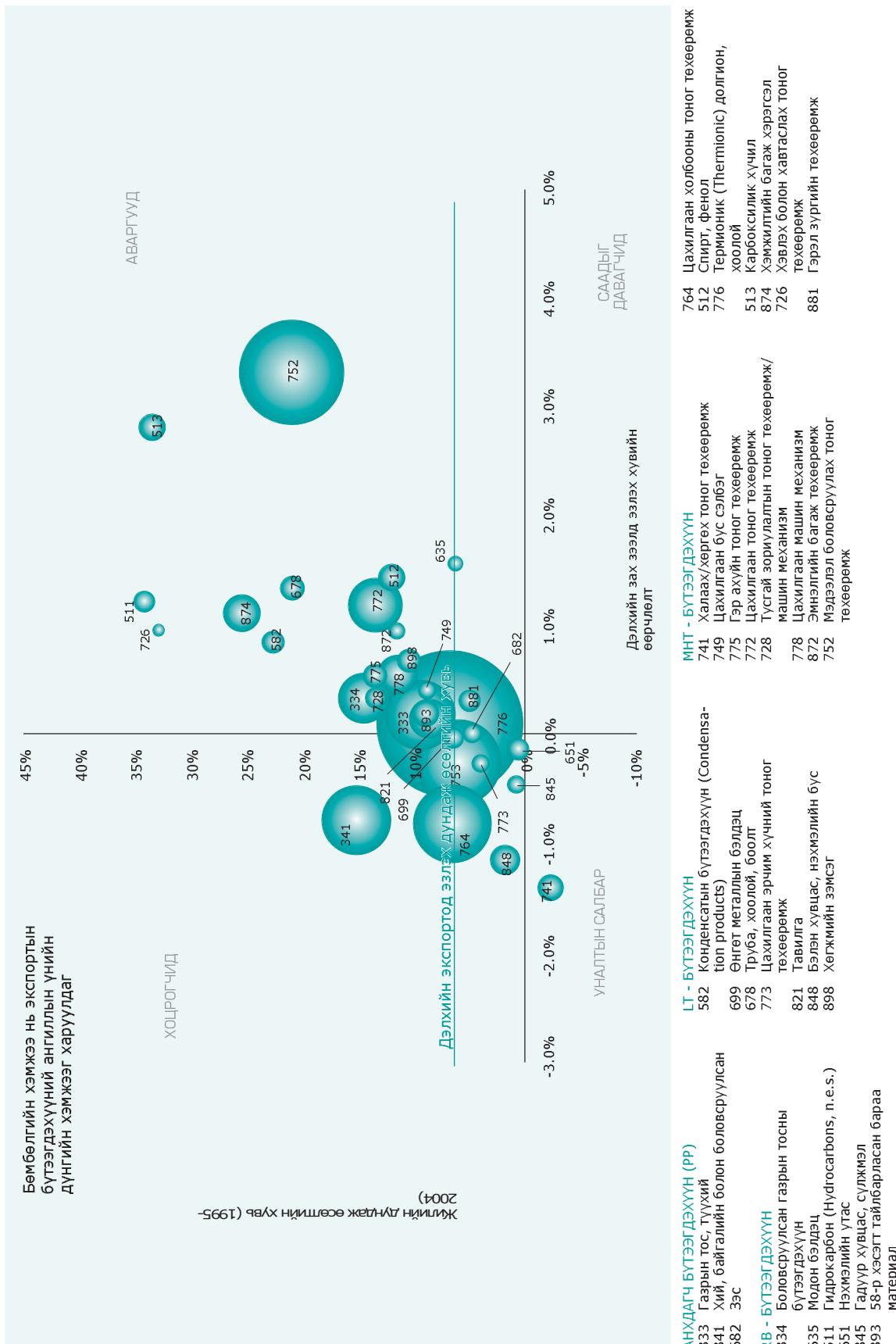
№	Бүрэлдэхүүн	Бүтээгдэхүүний нэр	Дэлхийн худалдаа				2003 оны Монгол улсын экспорт		
			Дүн (\$ '000)	Дүн (\$ '000)	Жилийн өсөлт %	Нийт дунгийн %	Жилийн өсөлт, %	Дэлхийн ЗЗХ (%)	
			1996	2003	1996-03	2003	1996-03	2003	
70	431	Малын болон ургамлын гаралтай тос	3,615,979	5,099,616	5.03	0.07			
71	782	Тээврийн хэрэгслэл	48,664,888	68,171,179	4.93	0.96			
72	656	Хөшиг, үдээс, хаттамал, тууз	4,273,337	5,972,257	4.90	0.08			
73	843	Эмэгтэйчүүдийн нэхмэл гадуур хувцас	40,524,079	56,453,269	4.85	0.79	34.10	0.0584	
74	511	Гидрокарбон болон галлоген	20,013,655	27,819,598	4.82	0.39			
75	635	Модон бэлдэц	14,868,576	20,650,956	4.80	0.29			
76	222	Тослог үр болон чидун жимс	14,435,242	20,041,993	4.80	0.28			
77	584	Боловсруулсан цаас	2,455,989	3,406,983	4.79	0.05			
78	752	Мэдээлэл боловсруулах автомат тоног төхөөрөмж	150,850,866	208,881,072	4.76	2.93			
83	333	Газрын тос	192,714,914	264,096,293	4.60	3.70	...	0.0017	
89	723	Инженерийн болон гэрээт үйлдвэрлэл	32,993,956	44,833,225	4.48	0.63	26.20	0.0041	
95	941	Амьд мал болон бусад амьтан	355,707	479,766	4.37	0.01	122.88	0.3892	
101	672	Хар төмөрлөгийн бэлдэц болон бусад бүтээгдэхүүн	25,846,896	34,166,524	4.07	0.48	1.21	0.0090	
129	842	Эрэгтэйчүүдийн нэхмэл гадуур хувцас	30,719,446	37,433,642	2.86	0.52	8.03	0.0405	
154	611	Савхи	15,961,306	18,404,778	2.06	0.26	...	0.2573	
164	971	Мөнгөн хэлбэрт ороогүй алт	26,761,267	30,135,462	1.71	0.42	...	0.4642	
166	844	Нэхмэл бэлэн дотуур хувцас	10,664,420	11,930,124	1.62	0.17	23.19	0.1149	
169	011	Мах, махан бүтээгдэхүүн	40,089,963	44,713,438	1.57	0.63	12.37	0.0301	
175	278	Бусад түүхий эрдэс	7,221,630	7,942,306	1.37	0.11	-0.99	0.2721	
178	287	Өнгөт металлын хүдэр болон баяжмал	18,320,712	19,922,787	1.20	0.28	-2.87	0.8987	
179	322	Нүүрс, хүрэн нүүрс	20,615,297	22,412,977	1.20	0.31	137.28	0.0261	
186	291	Малын гаралтай түүхий эд	3,740,846	3,942,958	0.75	0.06	-1.51	0.1423	
193	682	Зэс	31,563,980	32,103,105	0.24	0.45	198.73	0.0074	
204	211	Арьс шир (ангийн арьсыг эс оролцуулан)	5,638,385	5,444,930	-0.50	0.08	-14.90	0.1312	
233	268	Унгас болон малын бусад ноос үс	4,912,154	3,243,079	-5.76	0.05	-7.02	1.4558	
234	046	Хүнс, улаан буудайн гурил, гурил	3,184,609	1,996,036	-6.46	0.03			
235	951	Хуягласан байлдааны тээврийн хэрэгслэл	7,281,049	4,485,689	-6.69	0.06			
236	261	Торго	483,225	286,127	-7.21	0.00			

Эх сурвалж: UN Comtrade

Зураг 4.1: Монгол улсын боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортны зах зээлийн байр суурь (1996-2003)

Зураг 4.2: Малайзын боловсруулсан бүтээгдэхүүний экспортны зах зээлийн байр суурь (1995-2004)

НООС, НООЛУУРАН БҮТЭЭГДЭХҮҮНИЙ САЛБАРЫН ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАР

Монгол улс нь Хягд улсын дараа орх дэлхийн хоёр дахь томоохон түүхий ноолуур үйлдвэрлэгч улс юм. Түүхий ноолуурын ойролцоогоор 70 орчим хувийг дотооддоо боловсруулдаг. Ноолууран бүтээгдэхүүний салбар нь Монгол улсын экспортын тэргүүлэх салбарын нэг бөгөөд нийт экспортынх нь ойролцоогоор 30 орчим (худалдааны үнийн дунгийн) хувийг бүрдүүлдэг. Нийт экспортолж буй ноолууран бүтээгдэхүүний 2 орчим хувь нь түүхий ноолуур бол 50% нь самнасан ноолуур, 40% нь нэхмэл бүтээгдэхүүнүүд болно. Засгийн газар нь дэлхийн зах зээлд ноос, ноолууран бүтээгдэхүүний салбарын өрсөлдөх чадварыг сайжруулах зорилгоор тусгай Ноолуур хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа.

Ноос боловсруулах үйлдвэрлэл нь (гол төлөв хонь, тэмээ, ямаа, сарлаг, адуу, үхрийн гаралтай) 10 гаруй нэр төрлийн ноос үс боловсруулдаг. Түүхий эдийн 70 орчим хувь нь хонины ноос бөгөөд хонины ноосноос боловсруулж буй нийт бүтээгдэхүүний 80 орчим хувь нь хивс болон хивсний төрлийн бүтээгдэхүүн юм. Ноос боловсруулах үйлдвэрийн салбар нь ДЧБ-ий 2.5 хувьтай тэнцэх хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг. Ноос хөтөлбөрт туссан хөгжлийн бодлого нь олон улсын зах зээлийн шаардлагыг хангах улмаар өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх зорилгоор боловсруулж буй ноосон бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулах үүднээс дэвшилгэг техник болон орчин үеийн технологийг нэвтрүүлэх замаар салбарын тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэгдсэн боло.

2003 оны байдлаар Монгол улсад үйлдвэрлэсэн бараг бух ноолуур экспортод гарсан бөгөөд 47.2 сая ам.долларын ноос ноолууран бүтээгдэхүүн экспортолсон нь нийт экспортын 7.7 хувийг бүрдүүлж байжээ. Монгол улсын ноолуурын салбарын талаар Дэлхийн банкнаас хийсэн саяхны судалгаанд (ДБ, 2003) 2003 оны энэ тоо баримтыг Монгол улсын эдийн засагт тус салбарын гүйцэтгэх ач холбогдууыг ихээхэн бууруулж харуулсан хэмээн үзсэн байна. Түүнийгээ тус улсад

үйлдвэрлэсэн нийт түүхий ноолуурын 38-аас илүү хувийг Хятад улс руу хууль бусаар гаргадгаар тайлбарласан байна. Өнгөрсөн арван жилийн хугацаанд Монгол улсын ноолуурын салбар нь хэд хэдэн удаа есч, унааж ирсэн түүхтэй. Дэлхийн зах зээл дэх ноолуурын салбарын хувь хэмжээ 1996 онд 5.1 хувьтай тэнцэж байсан бол 2001 онд 2.7 хувь хүргэлт унааж, харин 2003 он гэхэд 10.8 хувь хүргэлт ессөн. Ноолуурын салбар нь зарчмын таван дутагдалтай. Үүнд: бэлтгэлийн гаж тогтолцоо, ноолуурын чанарын дорийтол, эрэлт хэрэгцээний дутагдал, шаардлагад нийцэгүй маркетингийн болон борлуулалтын тогтолцоо, аж үйлдвэрийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх төрийн болон хувийн институцийн дорийн чадавхи. Өргөн хэрэглээний бараа үйлдвэрлэх чиглэлээр үр өгөөжтэй ажиллах төрийн салбарын чадвар хомс байгаа явдал, шаардлагад нийцэгүй бизнес хөгжлийн стратегийн бодлого, зохицуулагдаагүй болон хоцрогдсон үйлдвэрлэлийн хэв загвар гэх зэрэг нь өрсөлдөөнийг сааруулж салбарыг бүрэн нөөц бололцоогоор нь ажиллуулахад саад болж ирсэн. Монгол улсын ноолуурын салбар нь түүхий эдийн анхан шатны боловсруулалтаас илүү нэмүү өртөг бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх чиглэлээр туйлын бага ахиц гаргасан тул зах зээлийн эрэлт хэрэгцээний юурчлалтад ихэехэн өртөмийж хэвээр байгаа юм.

Дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх байр суурь

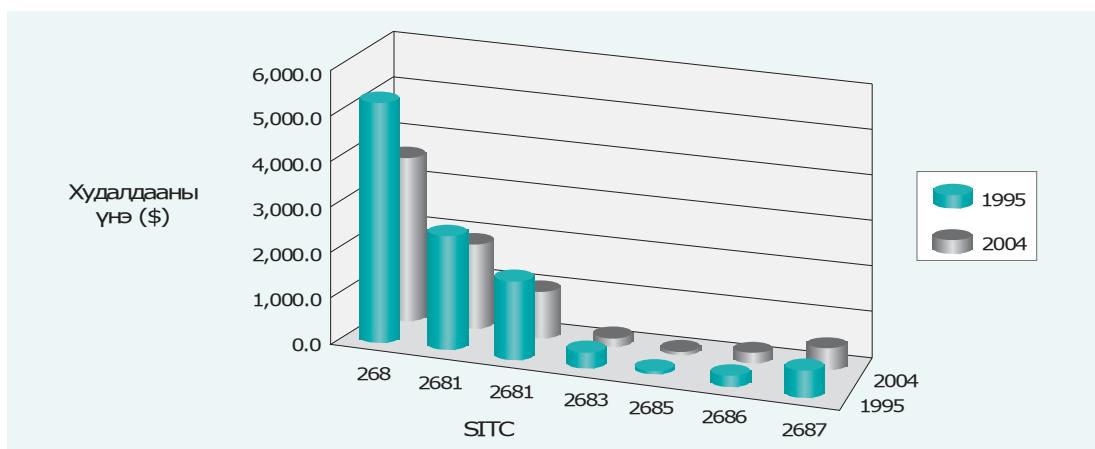
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага

2004 онд унгас болон малын бусад ноос үсний (SITC 268) дэлхийн экспорт 3.61 тэрбумам доллартой (1995 онд 5.06 тэрбум ам доллар) тэнцэж байсан. Австрали, Шинэ Зеланд болон Аргентини улс нь SITC 2681 (буюу угаагаагүй хонины уртын

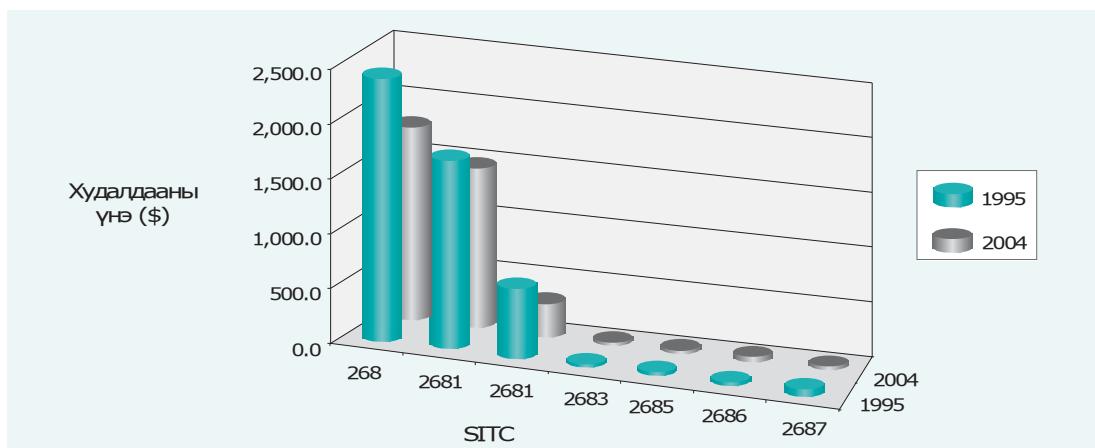
болон ахар, хурганы тоос) болон SITC 2682 (буюу угаасан хонины уртын болон ахар, хурганы тоос) дугаар бүтээгдэхүүний ангиллаар томоохон экспортлогчид байсан бол Хятад болон Монгол улс нь SITC 2683 (буюу малын самнаагүй нарийн тоос) болон SITC 2687 (самнасан хонины уртын/ахар, хурганы тоос болон бусад малын тоос) дугаар бүтээгдэхүүний ангиллаар тэргүүлж байжээ. Эцэст нь багахан хэмжээний худалдааны дун бүхий экспортын бүтээгдэхүүний жижиг бүлэглэлийн SITC 2685 (буюу адууны болон бусад малын хялтас) болон SITC 2685 (буюу хаягдал уртын болон ахар, хурганы тоос) ангилал байна. SITC 268 дугаар экспортын ангиллын задаргааг дэлхийн хэмжээнд болон гол экспортлогч улс тус бүрээр Зураг 5.1-ээс 5.6-д харуулав.

Нийт дэлхийн түвшинд бүхэлд нь авч үзвэл ганц ч 4 орон тоотой экспортын ангилал ерөнхий уналтын хандлагыг тойрон гарч чадаагүй билээ (Зураг 5.1-ийг хар). Энэхүү уналт нь SITC 2683 (жилийн -10.62%), SITC 2682 (жилийн -6.00%) болон SITC 2685 (жилийн -5.08%) дугаарангиллын хувьд хамгийн хүчтэйгээр явагдсан бол SITC 2681 (жилийн -2.46%), SITC 2686 (жилийн -1.98%) болон SITC 2687 (жилийн -0.72%) дугаар ангиллын бүтээгдэхүүний хувьд ийм уналт нь харьцангуй бага байсан болно. Үүнийг илүү тодруулвал, Австрали (Зураг 5.2-ыг хар), Шинэ Зеланд (Зураг 5.3-ыг хар), Аргентини (Зураг 5.4-ийг хар) хувьд SITC 2681 болон SITC 2682 ангиллын бүтээгдэхүүний экспорт ихээхэнхумигдаж ирсэн. Харин БНХАУ-ын хувьд SITC 2685-ын ангиллын бүтээгдэхүүн уналтанд орсон бол SITC 2685 ангиллаар ихээхэн есөлт бий болсон. Монгол улсын хувьд (Зураг 5.6-г хар) гэвэл SITC 2683 болон SITC 2687 ангиллын экспортын аль аль нь хорогдож ирсэн.

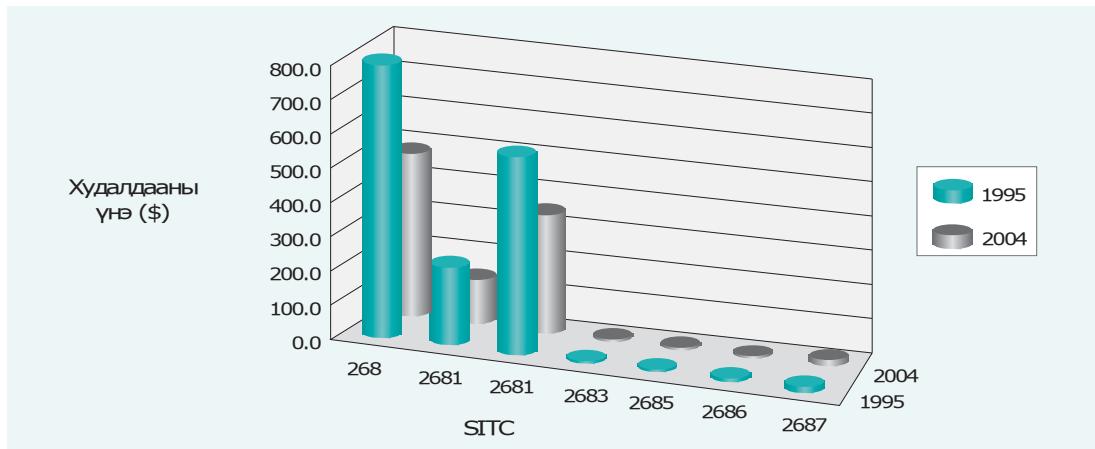
Зураг 5.1: Дэлхийн SITC 268 ангилийн бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004

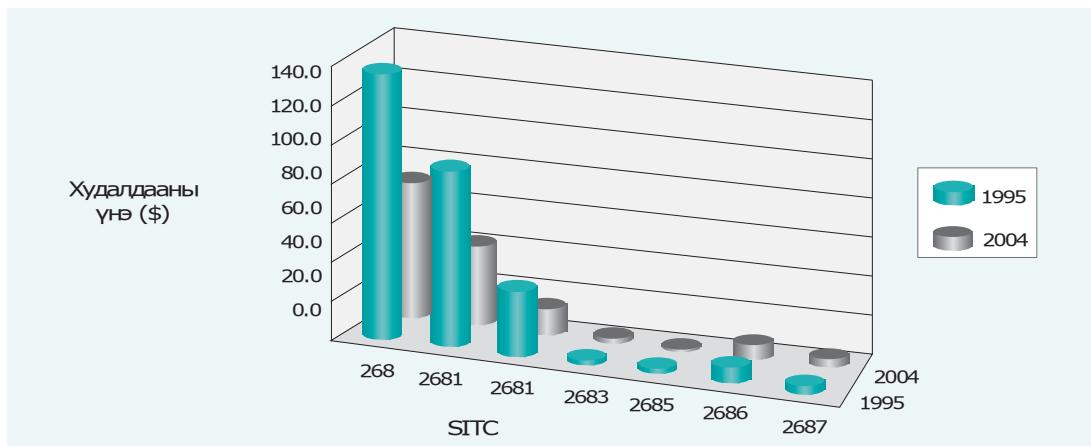
Зураг 5.2: Австралийн SITC 268 ангилийн бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004,

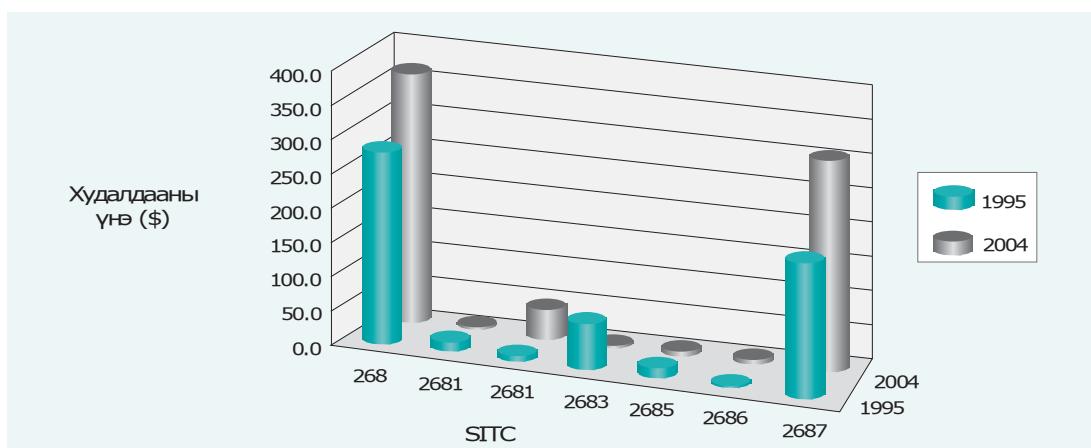
Зураг 5.3: Шинэ Зеландын SITC 268 ангилийн бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004

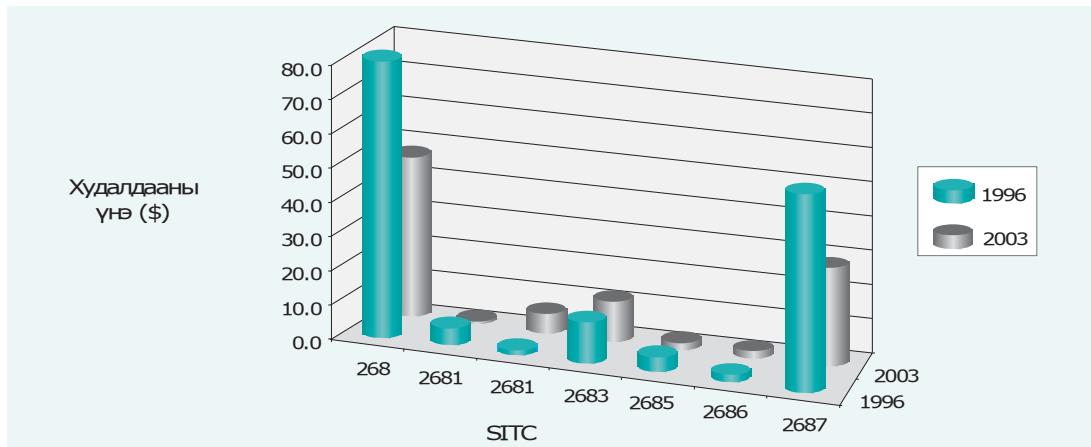
Зураг 5.4: Аргентины SITC 268 ангиллын бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004

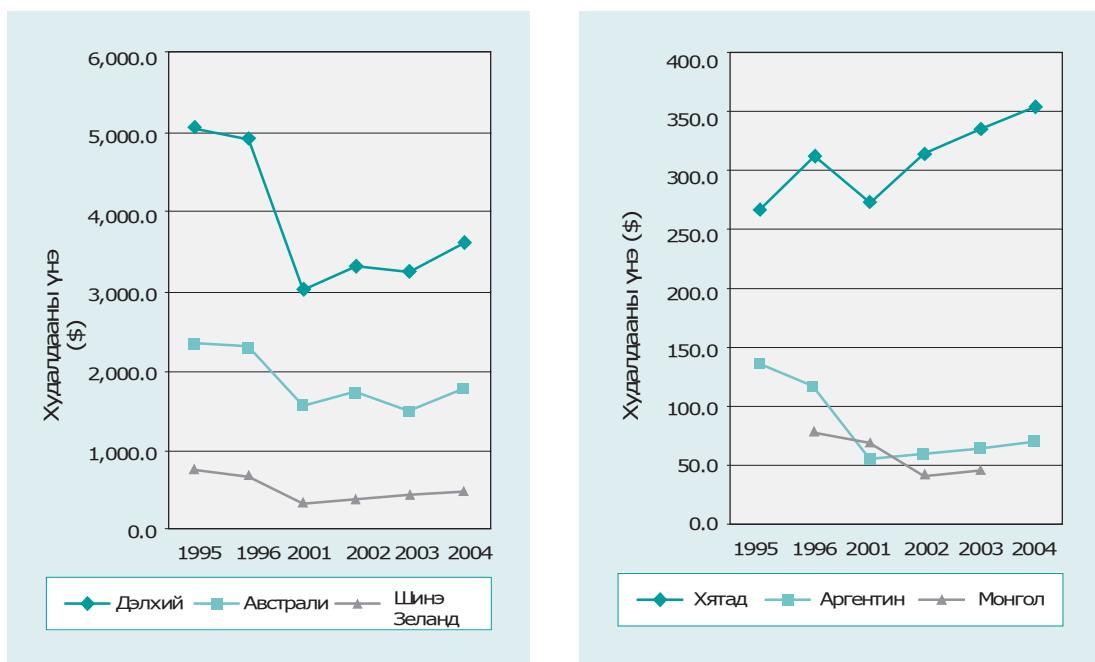
Зураг 5.5: БНХАУ-ЫН SITC 268 ангилалын бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2004

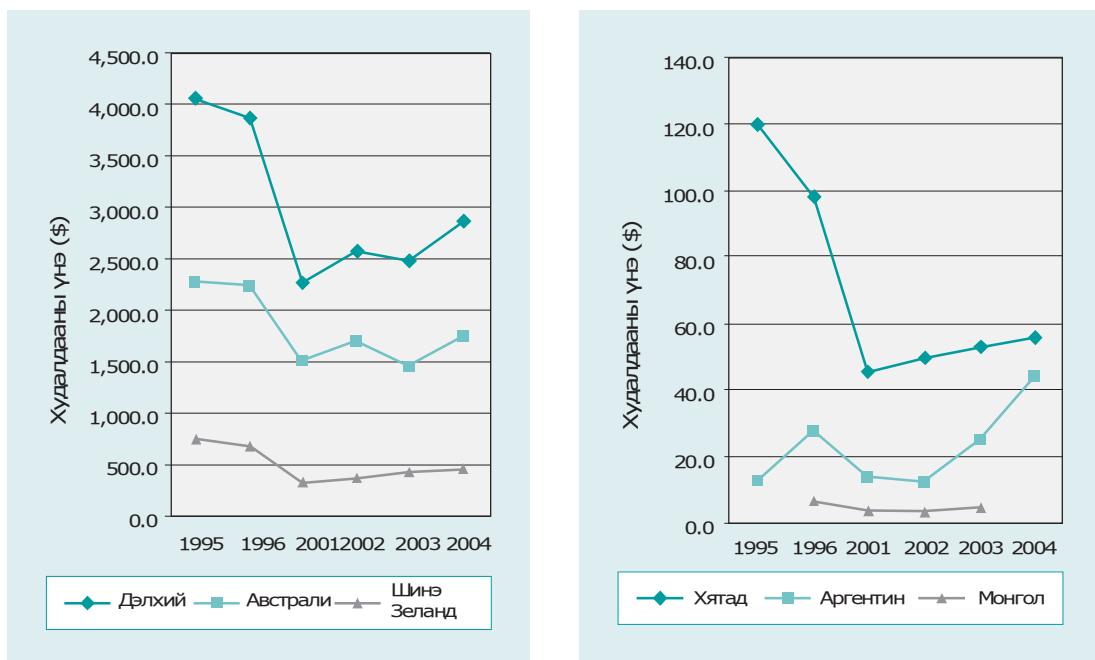
Зураг 5.6: Монгол улсын SITC 268 ангилалын бүтээгдэхүүний экспортын задаргаа, 1995 болон 2003

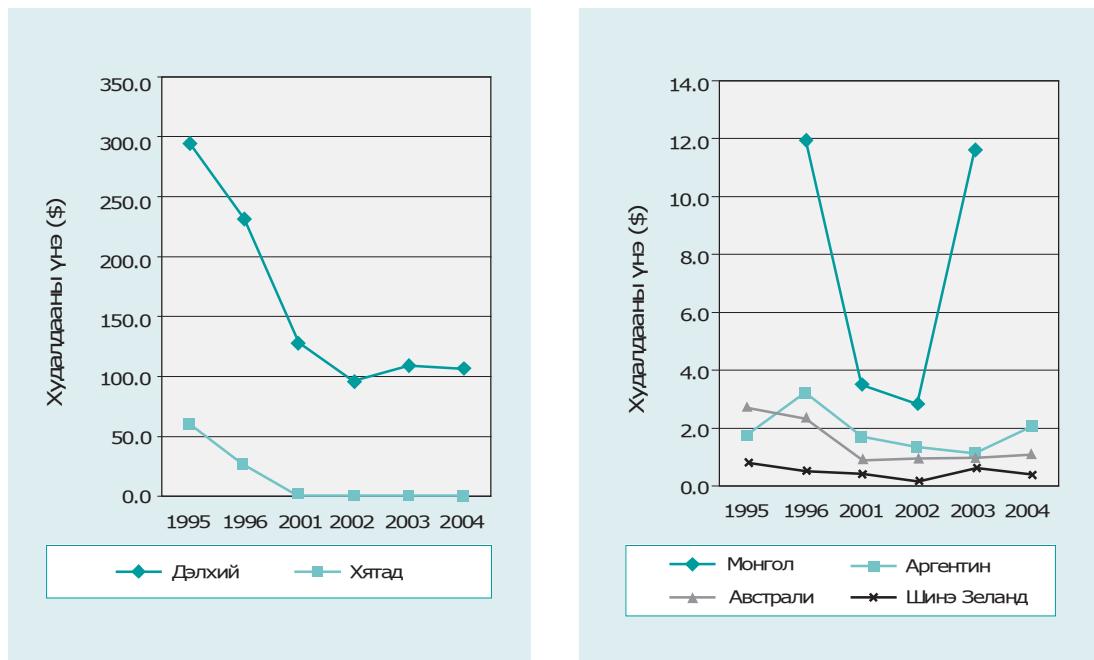
Зураг 5.7: Унгас болон малын бусад ноосны (SITC 268) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004

Зураг 5.8: Хонины уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2681/2682) дэлхийн экспортын чиг хандлага, 1995-2004

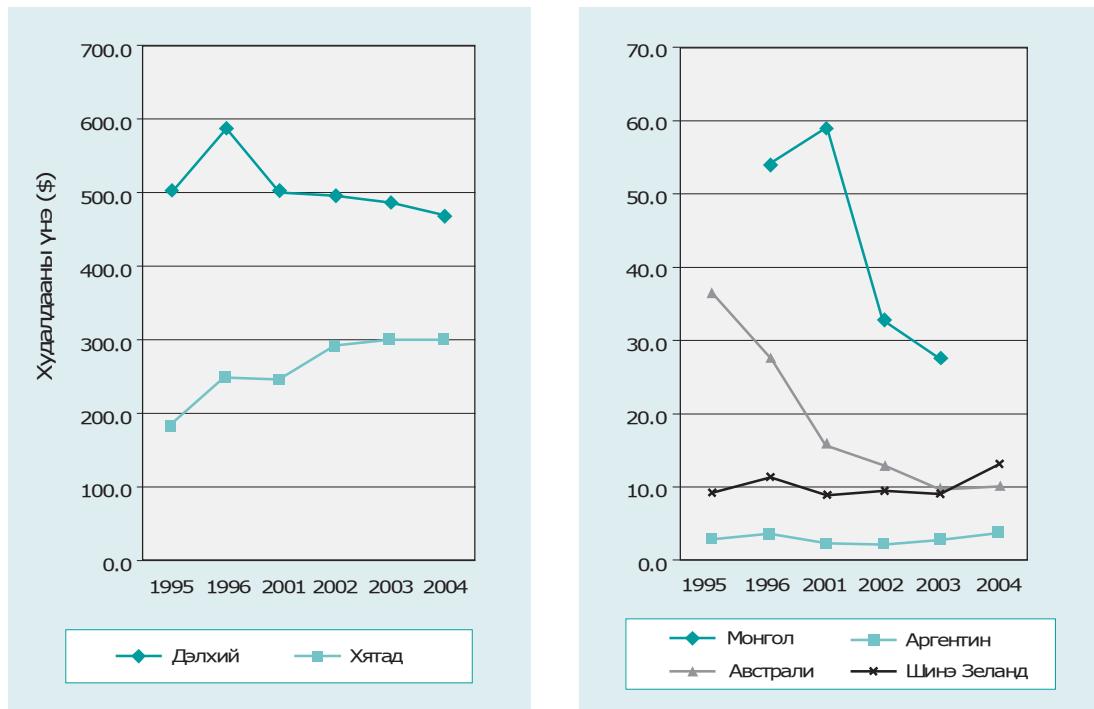

Зураг 5.9: Малын самнаагүй нарийн ноосны (SITC 2683) экспортын чиг хандлага, 1995-2004

Зураг 5.10: Хонины уртын болон ахар, хурганы ноос болон малын бусад ноос үсний (SITC 2687) экспортын чиг хандлага, 1995-2004

60

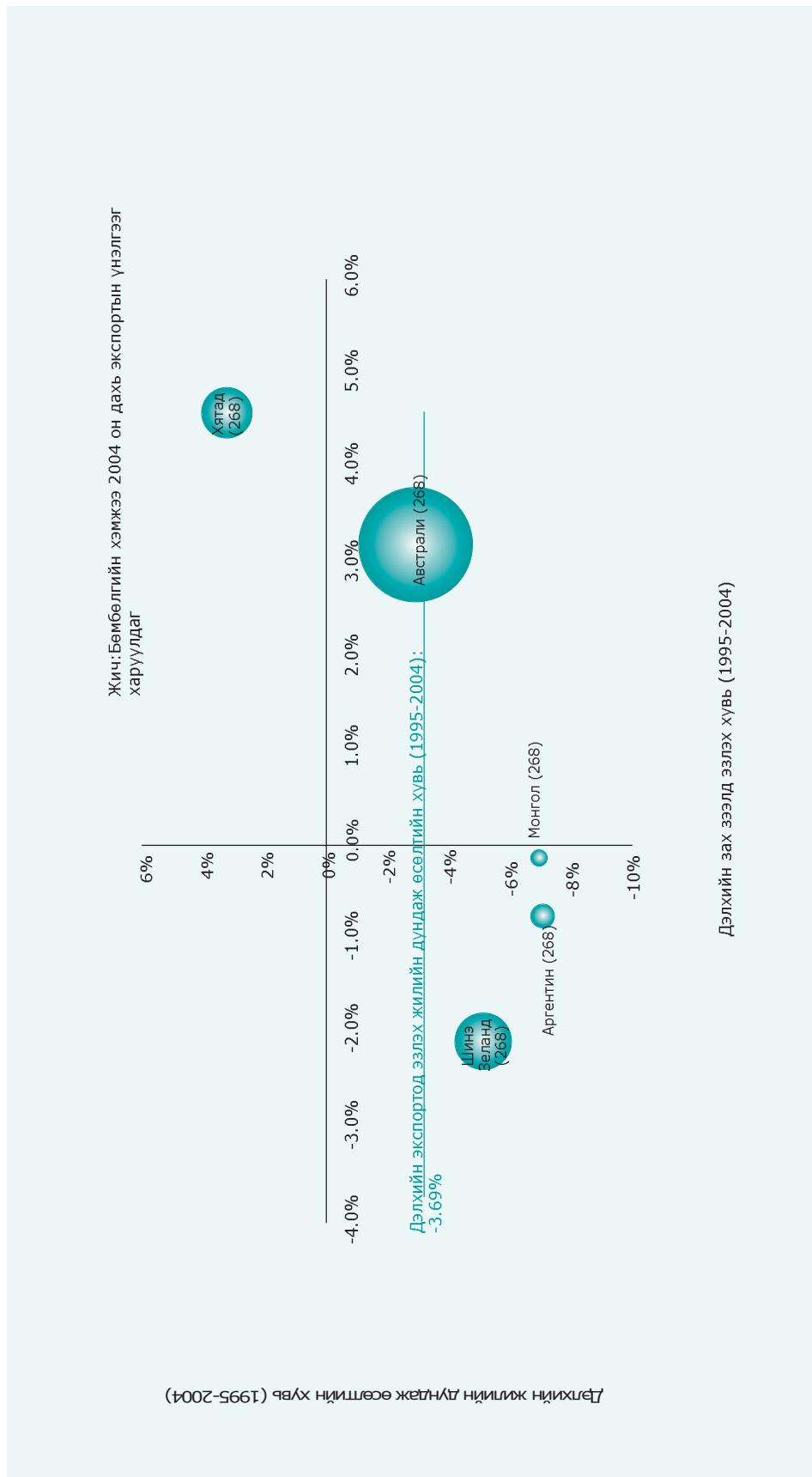

Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр

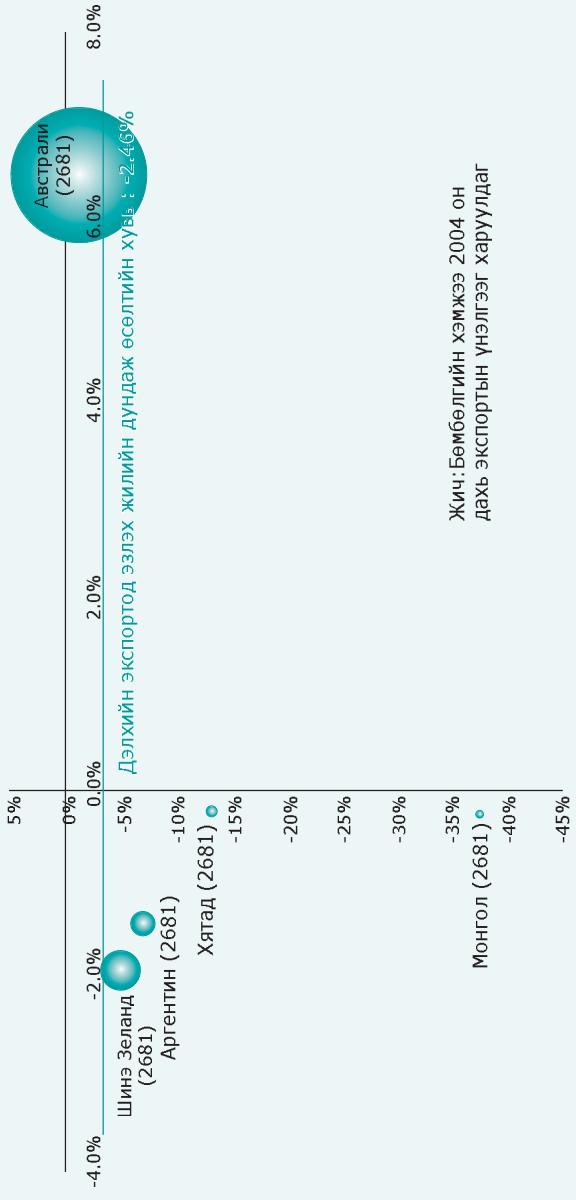
Нийтбэр дүнгээр (SITC 268) Хятад, Австрали хоёр нь нийт худалдааныхаа өсөлтөөс эрчимгэй гүйлгээтэй бүтээгдэхүүнийхээ өсөлтийг илүү хурдацтай болгож сайн өрсөлдөх чадвартайгаа харуулж байгаа (буюу дэлхийн зах зээл дээрээлэх хувь хэмжээнь өсч байгаа) экспортлогч улс юм. Жишэн бусад гурван улсын (буюу Аргентин, Шинэ Зеланд болон Монгол улсын) нийтбэр экспортын бүтэц нь сүл байна.

Бүтээгдэхүүний ангилал тус бүрээр Хятад улс нь SITC 2682 болон 2687 ангиллаар ноёрхох байр суурьтай байгаа бол Австрали нь зөвхөн SITC 2681-ийн ангиллаар өрсөлдөх чадвартай байна. Харин Шинэ Зеланд нь SITC 2682 дугаар ангиллаар томоохон өрсөлдөгч болж байгаа бол Монгол улс болон Аргентин нь SITC 2683 дугаар ангиллаар өрсөлдөх чадвартай байна.

**Зураг 5.11: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь,
Унгас болон малын бусад ноос усний (SITC 268) салбар, 1995-2004**

Зураг 5.12: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь, угаагаагүй уртын болон ахар, хурганы ноосны (SITC 2681) дэд салбар, 1995-2004

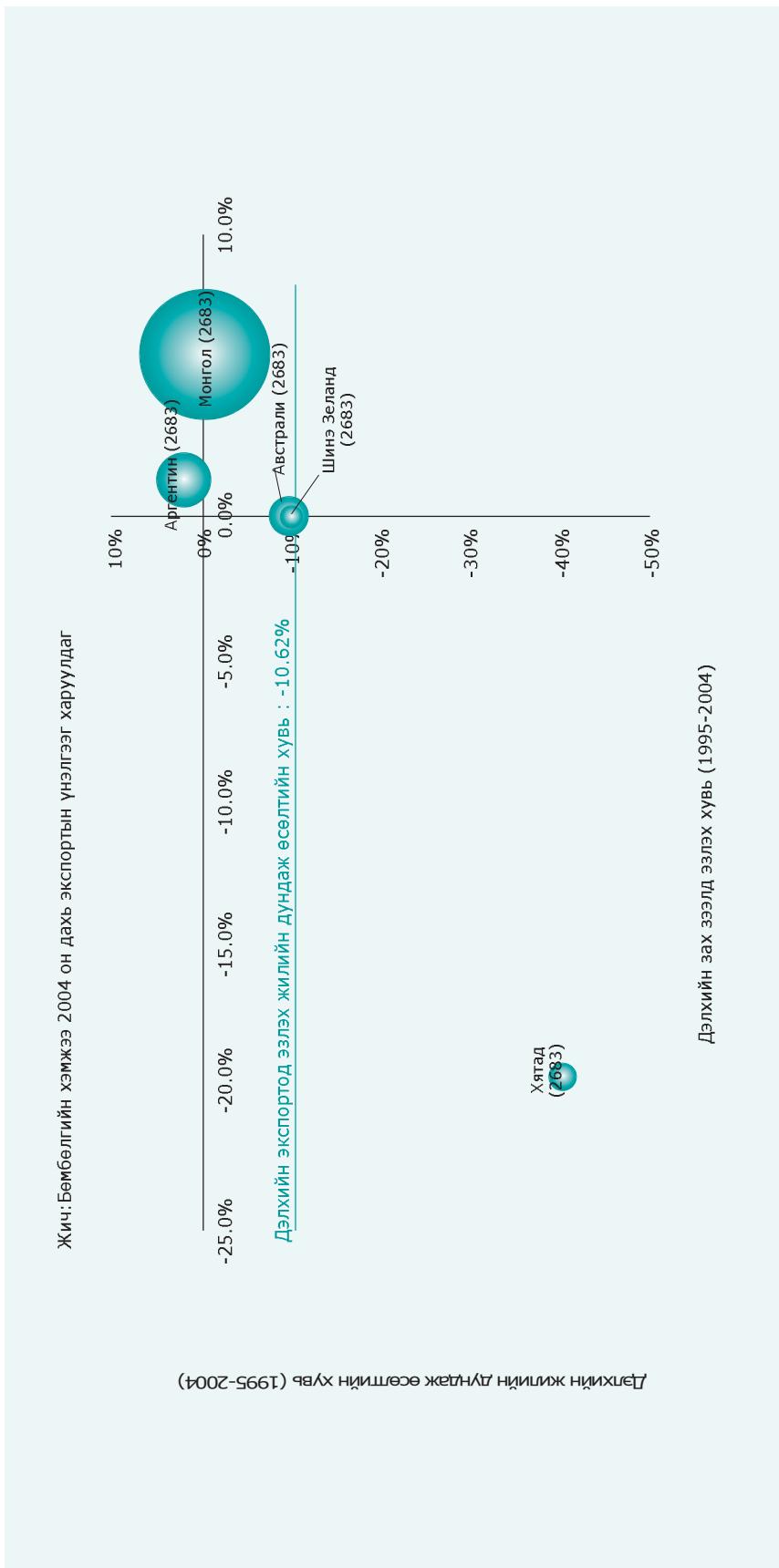

Дэлхийн зах зээлд эзлэх хувь (1995-2004)

**Зураг 5.13: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь,
Угаасан уртын болон ахар, хургандын тоосны (SITC 2682) дэд салбар, 1995-2004**

Зураг 5.14: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь, малын саннаагий нарийн тоосны (SITC 2683) дэд салбар, 1995-2004

Зураг 5.15: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байр суурь, хонини уртын болон ахар, хурганды ногоос, малын бусад ноос Ус (SITC 2687)-ний дэд салбар, 1995-2004

Дүгнэлт

Урьдчилан харж байсанчлан Монгол улс нь боловсруулсан ноолуур болон ноолууран бүтээгдэхүүний экспортын хувьд дэлхий зах зээлээс хамааралтай бөгөөд энэхүү баримтыг угүйсгэх аргагүй юм. Ноолуур нь зөвхөн дэлхийн зах зээл дээр үнэлэгдэж байгаа учраас Монгол улсын хувьд үндэсний баялаг юм. Энэ бол Монголулын ноолуурын салбаргнёөлж буй алваа эдийн засгийн үйл явдал, өөрчлөлтүүд, тэдгээрийн дотор түүний гол томоохон өрсөлдөгч болох Хягд улсад гарч байгаа өөрчлөлт нь Монгол улсын шууд хараа хяналнаас гадуур байгаа гэсэн үг юм. Иймээс худалдаа хийх явцад Монгол улсад сөргөөр нөлөөлж байгаа бусад улсын бодлогын арга хэмжээнүүдийг чухамхүү ийм төрлийн асуудлуудыг шийдэж байх зориулаатгаар байгууллагаар шийдүүлж байх ёстой юм. Монгол улсын дэлхийн зах зээлгэй холбоотой байгаа явдал нь Монгол улсын ноолуурын бодлогын алваа өөрчлөлт нь зарим тохиолдолд дээрж бодлогын санаа зорилтыг тэнцвэржүүлэх байдлаар эдгээр зах зээлдэргээд нөлөөлдөг юм. Иймээс бодлогыг өөрчлөх асуудлыг авч үзэж байгаа үед нарийн дүншижилгээ ихээхэн ашиг тустай байх болно.

Ноолууран бүтээгдэхүүний дэлхийн зах зээлийн өнөөгийн байдлыг авч үзэхэд үр ашиг сайгай үйлдвэрлэл, сайгар зохион байгуулсан борлуулалтын тогтолцоо бүхий Монгол улс дэлхийн зах зээл дээр илүү бууртай байр суурь зэлэх бүрэн болошостой юм. Өнгөрсон хугацаанд дэлхийн ноолуурын зах зээл ихээхэн хэмжээний үнийн хэлбэлзэл өөрчлөлтгэй тулгарч ирсэн. Хэдийгээр Монгол улс нь дэлхийн ноолуурын зах зээлд харьцангуй жижигний луулэгч боловч дэлхийн зах зээл дээр гарч байгаас сөрөг өөрчлөлтүүдэд хариу болох арга хэмжээг бусад нийлүүлэгчдээс түргэн авах чадвартай байх шаардлагатай.

Эцэст нь, Монгол улс ноолуурын салбарынхаа ирээдүйг өөрөө шийдвэрлэх нь тодорхой. Монгол улсын хэрэгжүүлэх бодлогын сонголт, хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйг эрхлэх арга ажиллагаа, борлуулалт, менежментийн ур чадвар, дэлхийн зах зээл, түүний есөлт болон уналтын талаарж мэдүэг зэрэг нь Монгол улсын ноолуурын салбарын хувь тавилинг шийдвэр нь тодорхой.

АРЬС ШИРНИЙ САЛБАРЫН ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАР

Саяхан хийсэн судалгаанд (UNIDO/UNDP, 2002) дурдсанчлан Монгол улсад болон олон улсын зах зээл дээр арьс ширний эрэлт хэрэгцээ маш их, ялангуяа хонь, ямааны арьсан эдлэлийн үйлдвэр ихээхэн шаардлагатай байгаа ажээ. Өнөөгийн байдлаар ихэнх арьс ширхагас боловсруулсан *wet blue* хэлбэрээр буюу түүхийгээрээ Хягад улс руу экспортлогдож байна. 1990 онос өмнө төрийн өмлид байсан хонинь нэхий боловсруулдаг Дарханы нэхий, нэхий эдлэлийн үйлдвэр нь бутгэгдэхүүнийхээ 90 хувийг дулаанд нь дурладаг Сибирийн хэрэглэгчдээ зориулан экспортолж байв. Гэвч энэ үйлдвэр нь их хэмжээний өрөнд авсан, үйл ажиллагаа нь тогтвортой бус болсон, удирдлага ойр ойрхон олон дахин солигдох болсон, негеө талаас ОХУ 40-50 хувийн импортын татвар ногдуулсан, дотоодын зах зээлийг шинээр нээж нөвтрэх маркетингийн туршилага хомс байсан зэргээс шалтгаалан 1998 оны эхээр үйл ажиллагаагаа зогсоосон болно. Харин одоо савхин хүрэм, гутал болон бусад савхин эдлэлийн бүтгэгдэхүүний дотоодын эрэлт хэрэгцээний томоохон хэсгийг Монголын зах зээлд үндсэндээ ямар ч татваргүйгээр - ялангуяа Солонгос болон Турк улсаас оруулж ирж байгаа - импортоор хангах болсон байна.

Арьс ширний чанармуу болон тэдгээрийг бэлтгэн нийлүүлэх бэрхшээлийг дотоодын арьс ширний үйлдвэрүүдэд тохиож байгаа гол саад тогтор хэмээн тодорхойлдог байна. Хэдийгээр муу чанартай боловч Монголын арьс шир Хягад улсад бэлэн зах зээлээ олсоор байгаа бөгөөд Монгол улсын хөдөө орон нутгаас Хягадын хотууд хүргэл таржсан борлуулалтын сувгаар дамжуулан Монголын арьс ширийг хягадын үйлдвэрлэгчдэдний тулгуулдэг байна. Томоохон үйлдвэрт тооцогдох хэсэгчлэн хувьчлагдсан Булагарын төрийн өмчигт үйлдвэр нь түүхий эдээ бэлтгэн нийлүүлэх хүндрэлгэй тулгарч байгаа нь үндсэндээ эргэлтийн хөрөнгө олж авч чадахгүй байгаа буюу зээлийн хүү хэт өндөр байгаатай холбоотой юм. Тус үйлдвэр нь дөрвөнжилийн хугацаанд үйлажиллагаагаа зогсоож зөвхөн 2001 онд үйл ажиллагаагаа шинээр эхэлсэн бөгөөд одоогийн байдлаар хүчин чадлынхаа 10 орчим хувийг ашиглаж байна.

Төрийн мэдэлд байсан арьс шир бэлтгэн нийтлүүлэх систем 1990 онд нуран унасан юм. Оноётийн байдлаар арьс ширний үйлдвэрүүд нь наймаачидтай буюу мал нядалгааны газартай гэрээ хийх замаар түүхий эдээ бэлтгэж байна. Дундын наймаачид, зуучлагч нар нь сумдын түвшинд малчиidтай бараа солишох хэлбэрээр арьс шир худалданавч бэлтгэдэг. Эдгээр наймаачид нь гол төлөв гадаад худалдан авагчдын өмнөөс бэлтгэн нийтлүүлдэг. Арьс ширний гол экспортын зах зээл нь Хятад улс хэвээр байгаа боловч бага хэмжээний арьс ширийг Солонгос, ОХУ-д экспортолж байна. Арьс ширний экспортод ногдуулж буй өндөр татвараас шалтгаалж ОХУ, Хятад улс руу хууль бусаар хил давуулсаар байгаа билээ.

Мал сүрэг төрийн мэдэлд байх үеийн малыг угаах, эмчлэх зэрэг мал эмнэлгийн үйлчилгээ алдагданы улмаас сүүлийн 15 жилийн арьс ширний чанар мэдрэгдэхүүц муудсан. Олон улсын хэмжээнд ашиглагддаг 1-ээс 5 хүртэлх оноо бүхий чанарын үзүүлэлтийн дагуу Монголын арьс шир 4 дүгээр ангилалд багтдаг. Учир нь Монгол малын арьс шир нь төрөл бүрийн шимэгч хорхойны улмаас маш их сорви, нүхтэй байдаг. Эдгээр гэмтэл согог нь худалдан авах уед мэдэгдэгтүй бөгөөд зөвхөн боловсруулах үйл явцад илэрдэг. Ийм гэмглийн улмаас монгол малын арьс шир дээд зэрэглэлийн өндөр нэмүү өргөг бүхий савхин хүрэм болон бусад бэлэн хувцас хийхэд гологддог учраас гол төлөв цүнх, гутал, хэгэвч гэх мэтийн жижиг эд зүйлс хийхэд ашиглагддаг болно.

Савхин эдлэл хийх зориулалтаар шимэгч хорхойд идэгдсэн ямар нэгэн гэмтэл соготгүй, тусгайлан шилж авсан монгол хонины нэхий, ямааны арьс нь олон улсын стандартад нийцүүг байна. Дэлхийн зах зээлд жилийн 60-70 сая ширхэг энэ төрлийн дээд зэрэглэлийн арьс, нэхийний хэрэгцээ байдаг бөгөөд Монгол улс түүний 10 орчим хувийг нийтлүүлэх боломжтой юм. Дэлхийн зах зээлийн арьс ширний хэрэгцээг хангадаг улсуудын тоонд Австрали, Хятад, Европын орнууд, Энэтхэг, Шинэ Зеланд, ОХУ, Өмнөд

Солонгос, АНУ зэрэг улс зүй ёсоор ордог болно.

Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх байр суурь

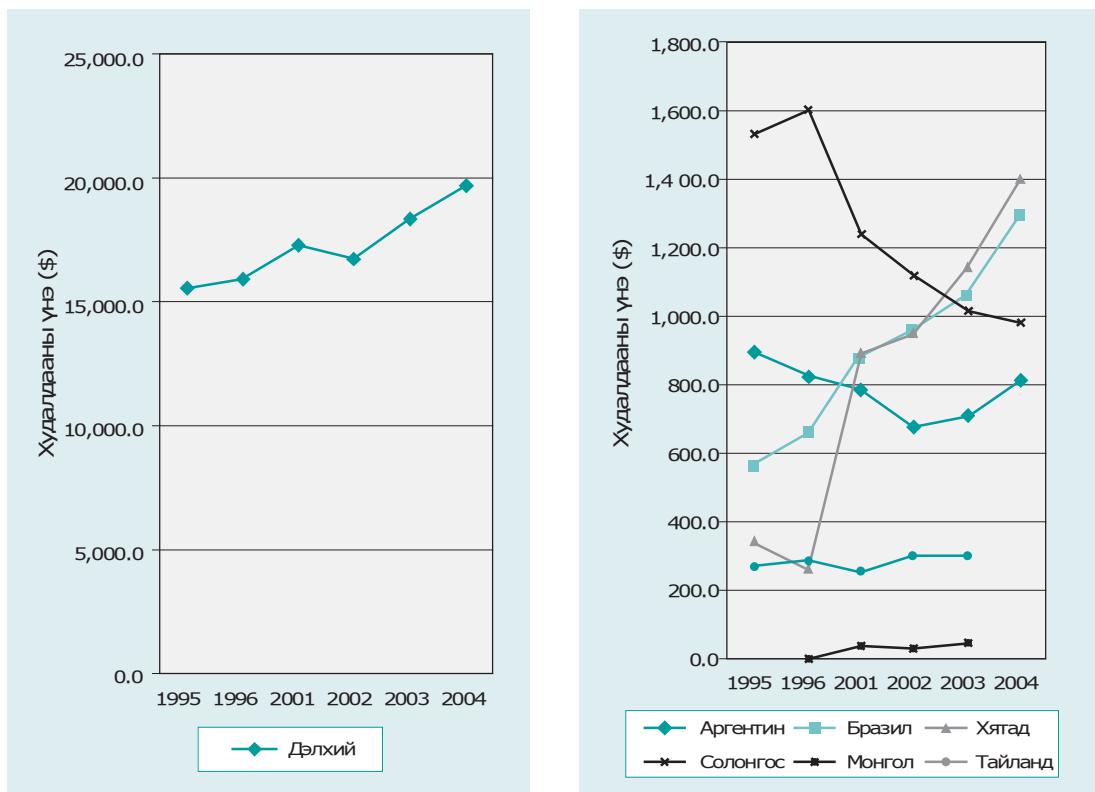
Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага

Савхин бүтээгдэхүүний (SITC 611) дэлхийн нийт экспортын хэмжээ 1995 онд 15.6 тэрбум ам.доллар байсан бол 2004 онд 19.7 тэрбум ам.доллар болж дундаж өсөлт нь 2.68 хувьд хүрсэн байна. 1995 оноос 2004 оны хоорондох хугацаанд Хятад болон Бразилийн экспорт нь урьд өмнө гарч байгаагүйгээр өссөн (жилд 16.73 болон 9.71 хувиар тус тус өсч ирсэн) бөгөөд энэ нь дэлхийн нийт өсөлтийн хамгийн өндөр үзүүлэлт байсан болно. 1996 оноос 2003 оны хооронд Монгол улсын экспортын өсөлт мөн адил өндөр (буюу жил бүр 8.18%) байв. Харин 1995 оноос 2003 оны хооронд Тайланд улсын экспортын өсөлт харьцангуй удаан (жил бүр 1.42%) байсан бөгөөд энэ нь дэлхийн экспортын дундаж өсөлтөөс доогуур байсан. 2002 оноос хойши Аргентин улсын экспортын үзүүлэлт сайнкраагүй хэвээр үлдсэн (буюу жилийн –1.06%) бол 1995 оноос Өмнөд Солонгосын экспорт нь унаах хандлагатай (буюу жилийн –4.76%) хэвээр үлдсэн юм. 1995 оноос 2004 оны хоорондох дэлхийн арьс ширний экспортын хөгжлийн чиг хандлагыг Зураг 6.1-д харуулав.

Өрсөлдөх чадвараар эзлэх байр

Зураг 6.2-д үзүүлсэнчлэн Хятад, Бразил хоёрын дэлхийн зах зээлд залэх хувь хэмжээ нь 1995 онд тус бүр 2.23 болон 3.60 хувь байсан бол 2004 онд энэ үзүүлэлт нь тус бүр 7.09 болон 6.54 хувь болж дэлхийн зах зээл дээр эзлэх байрь сууриа ихээхэн сайнкууликчадсан болохныхарагдаж байна. Монгол улс ч дэлхийн зах зээлд эзлэх хувь хэмжээгээ нэгэн адил сайнкуулик чадсан юм (1996 онд 0.23 хувьтай байсан бол 2003 онд 0.26 хувь болж дээшилсэн байна). Харин 1995 оноос 2004 оны хооронд Аргентин ба Өмнөд Солонгосын дэлхийн

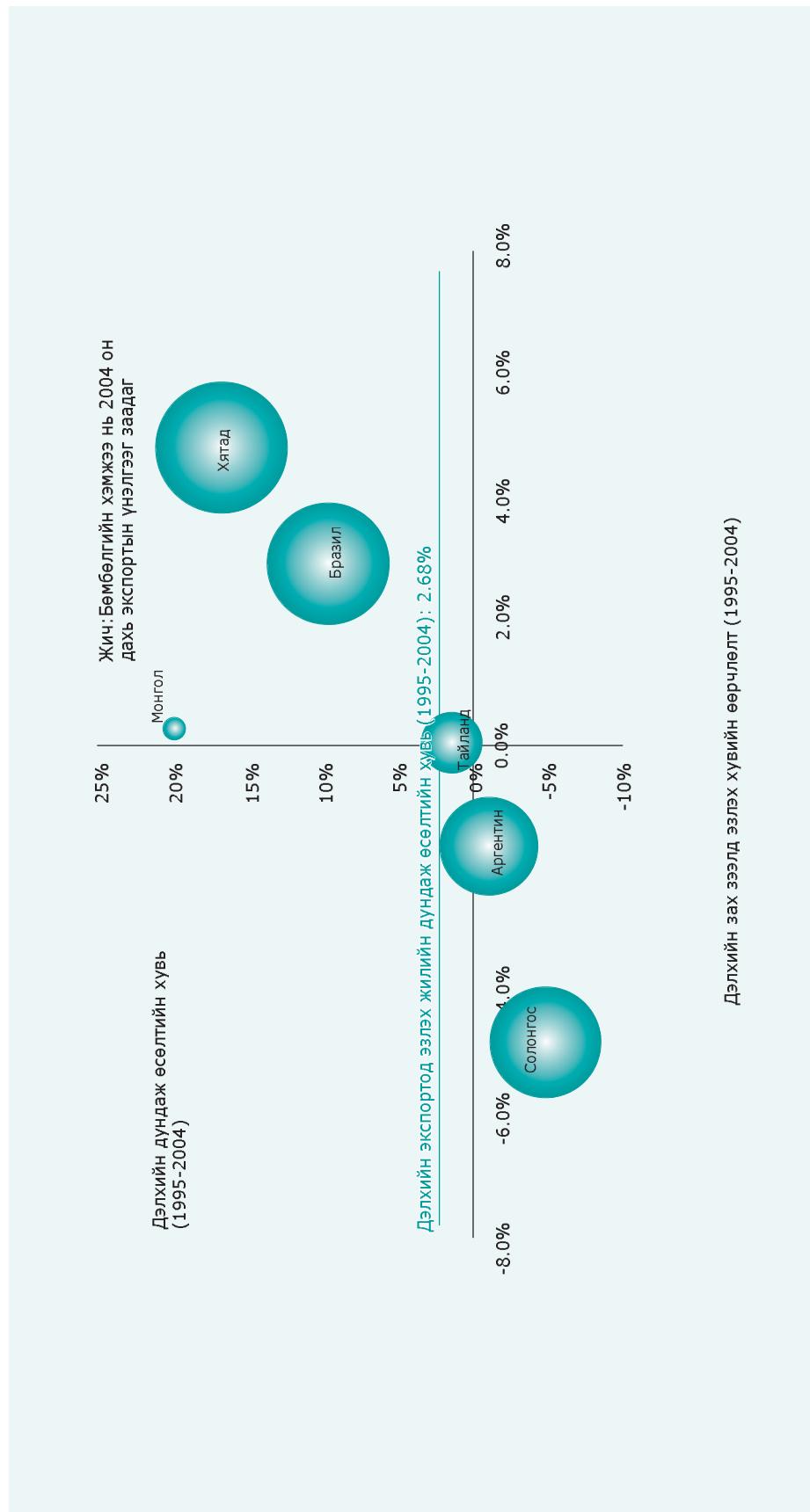
Зураг 6.1: Арьс ширний (SITC 811) экспортын дэлхийн чиг хандлага, 1995–2004

зах зээл дээр эзлэх хувь хэмжээ нь (1.64 болон 4.83 хувцар тус тус) мэдэгдэхүйц буурсан болно.

Зах зээл дээр эзлэх байр суурийн хувьд Хятад, Бразил болон бага хэмжээгээр Монгол улс нь дэлхийн «аваргуудын» ангилалд багтаж арьс шир экспортгүргчдүн тоонд багтаж байгаа юм. Харин зах зээл дээрээзлэх хувь хэмжээний хувьд Аргентин болон Омнөд Солонгос нь «аваргуудын» ангилалд орох бол Тайланд болон Монгол улс нь «аваргууд» болон «хоногчдын» зааг дээр байгаа. Омнөд Солонгос болон Аргентин нь «уналтын салбарын» хэсэгт байгаа бол Тайланд улс нь бурхэг хэсэгт байгаа буюу «уналтын салбар» болон «серег үзүүлэлтийн» зааг дээр байна.

**Зураг 6.2: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Арьс ширний салбар
(SITC 611), 1995-2004**

Дүгнэлт

Мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрийн тогтвортой хөгжлийг хангах зорилго бүхий арьс ширний ажлыг салбарыг хөгжүүлэх Үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулсан болно. Экспортын баримжаатай аж үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх, эдийн засгийн жилийн өсөлтийг 10 хувьд хүргэх, аж үйлдвэрийн энэ салбарын тогтвортой хөгжлийг хадгалах чиглэлээр тавьж байгаа Засгийн газрын зорилтуудыг хэрэгжүүлж Монгол улсын эдийн засгийг хөгжүүлэхэд энэ салбар нь нэн чухал үүрэгтэй юм.

Монгол улс нь арьс, ширний ихээхэн нөөцтэй бөгөөд боловсруулах үйлдвэрийн ашиглагдаагүй хүчин чадал хангалттай байгаа юм. Ийм их нөөцтэйн давуу талыг ашиглах замаар арьс ширний үйлдвэрийн салбарыг томоохон ажил олгогч, валютын дорвийтой эх үүсвэр бүрдүүлэгч болгох зорилгоор салбарын хэтийн хөгжлийн бодлогыг төр болон хувийн хэвшилийнхэн хамгран боловсруулах шаардлагатай.

МАХНЫ САЛБАРЫН ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАР

Мах болон махан бүтээгдэхүүн нь Монгол улсын экспортын чиглэлийн цорын ганц хүнсний экспортын бүтээгдэхүүн бөгөөд түүнийг үзүүлэлтийг цаашидчэкспортын бүтээгдэхүүн хэлбэрээр хөгжүүлэх бүрэн бололцоотой юм. Хүнсний бусад төрлийн бүтээгдэхүүнийг зөвхөн дотоодын зах зээлийн хүрээнд борлуулдаг.

Монголын зах зээл дэх нэг килограмм үхрийн мах нь 0.6-0.8 ам доллар байгаа нь. Хягдэг улсын зах зээл дээрх махны үнийн тэнхагас, ОХУ-ын махны үнийн гуравны нэгтэй тэнцрэж байгаа нь өрсөлдөх чадвар ихээхэн ондөр байгааг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ бүтээгдэхүүнийг төмөр замаар Сибир, Бөөжин хот руу хялбархан тээвэрлэх бололцоотой юм. Өр төлбөрийг цаг хугацаанд нь барагдуулах талаарх Засгийн газар хоорондын гэрээний талаарх тохиролцсоны дараагаар Монголын мах экспортлогчдын холбоо нь Оросын талын малын эмч нар тийш нь экспортлох бүх маханд эрүүл ахуйн хяналт тавьж байх нөхцөлөөр ОХУ-д нийлүүлэх махны экспортыг эхлүүлж чадсан юм.

75

Махны экспорт нь 1990 оноос өмнө томоохон бизнесийн тоонд ордог байв. Саяхан хийгдсэн судалгаагаар (UNIDO/UNDP, 2002) 22,000 тонн (бууу 1.0 сая бол мал, 0.2 сая бол мал) түүхий мах экспортолсны дийлэнх хэсгийг төрийн өмчигтүйлдэрийн газар болох Max Импэкс компани гүйцэтгэсэн бол үлдэх хэсгийг 4-5 бүс нутгийн мал нядалгааны компаниуд бэлтгэн нийлүүлсэн болно. Шинэчлэл өөрчлөлтийн дараагаар ОХУ (түүхий маханд 20 хувь, хиамны төрлийн бэлэн бүтээгдэхүүнд 40 хувийн) импортын онд тариф тогтоосон мөн хүн амын худалдан авах чадвар буурснаас ОХУ-ын зах зээл дэх махны эрэлт хэрэгцээ эрс буурч ирсэн. Үүний зэрэгцээ ОХУ-ын худалдан авагч нар нь дангаар ноёрхсон худалдан авах эрх эдэлж байсан учир төлбөр хийх нөхцөл болон худалдах үнийг тулган шаардаж байв. 2002 онд шүлхий өвчин гарсаны улмаас ОХУ болон бусад улсын махны зах зээл Монголын хувьд үндсэндээ хаагдсан болно. Хэдийгээр Монгол улсын хувьд Хягдлын зах зээл нь ихээхэн ирээдүйтэй ч

шүлхийөвчнөөр шалтгаглан Хягдулснъ зах зээлдээ Монголын махыг нэвтрүүлэхийг хориглосон. Бодиг байдал дээр шүлхий мөтийн малын өвчин нь арьс, үс, ноосоор мөн адил халдвартадаг байхад арьс шир, ноос ноолуурьг чөлөөтэй оруулсан хэвээр байсан. Япон болон Омнөд Солонгос нь муур, нохойн консерволсон хоол бага хэмжээгээр импортоор авч байсан. Үүний зэрэгцээ Япон улс нь адууны мах бага хэмжээгээр импортолж байв (UNIDO/UNDP, 2002).

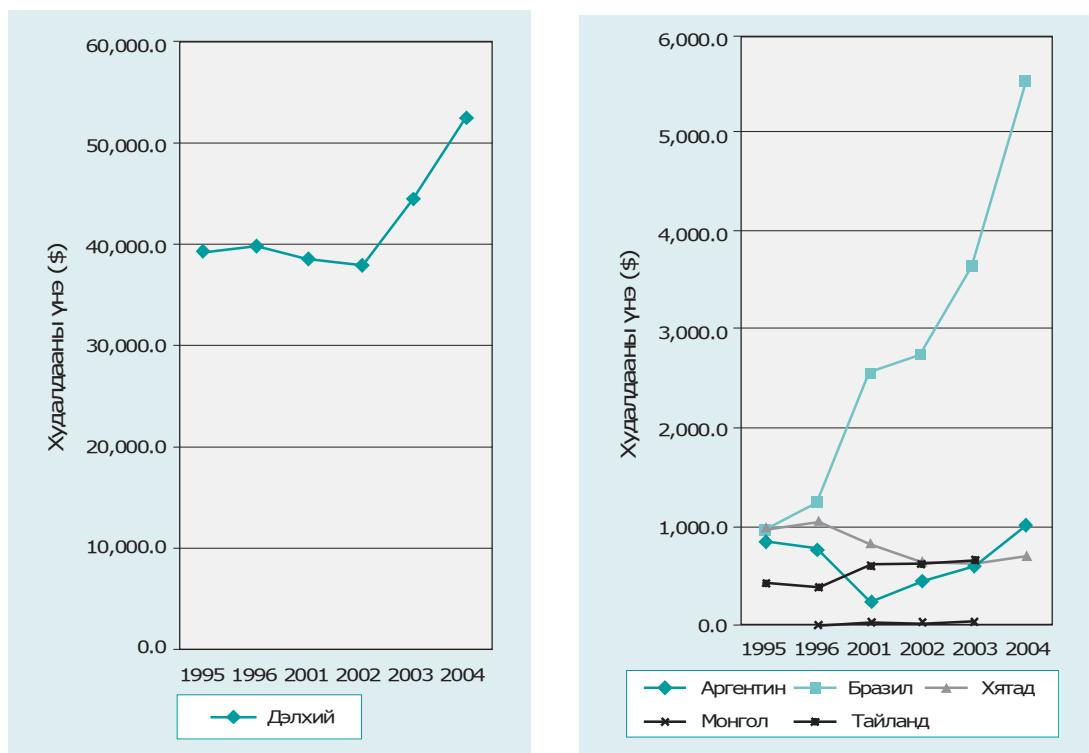
Монголын махны салбар нь сүүлийн 40 шахам жилийн туршилт бараг цорын ганц экспортын зах зээл болох ОХУ-ас ихэхэн хамаарч ирсэн. Үүний уршигаар Монголын мах, махан бүтээгдэхүүний нэр төрөл нь олширч улмаар олон улсын өрсөлдөөнг зах зээлдээр өрсөлдөх чавдартай болохуйц хэмжээнд хүрч чадаагүй юм. Импортын хатуу квот болон малын халдварт өвчинөөс шалтгаалсан импортынхоригнүү Монголын махны салбарыг бизнесийн шинэ боломж хайхаас өөр аргагүйд хүргэж байна.

Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх байр суурь

Дэлхийн зах зээлийн чиг хандлага

Дэлхийн экспортын зах зээл нь 1995 онд 39.5 тэрбумам доллар байсан бол 2004 онд 52.6 тэрбумам доллар хүргэл есчжил тутамд дунджаар 3.21 хувиар ессөн байна. Хамгийнөндөр солтгайлж Бразилуслузүүлж (жил тутамд 22.44 хувиар ессөн) байхад үүний дараа Монгол улс (жил тутамд 12.37 хувиар), Тайланд (5.94 хувиар), Аргентин (2.08 хувиар) тус тус орж байна. Харин Хягдад улс экспорт нь буурсан цорын ганц улс болсон бөгөөд 1995 онд нийт экспорт нь 1.000 сая ам доллар байсан бол 2004 оны байдлаар 698 сая ам доллар болсон (бууюжил тутамд -3.92 хувиар буурсан) байна. Зураг 7.1-д 1995 оноос 2005 он хүргэлж дэлхийн махны экспортын хөгжлийн чиг хандлагыг харуулав.

Зураг 7.1: Дэлхийн махны экспортын (SITC 011) чиг хандлага, 1995-2004

Өрсөлдөх чадварын байдал

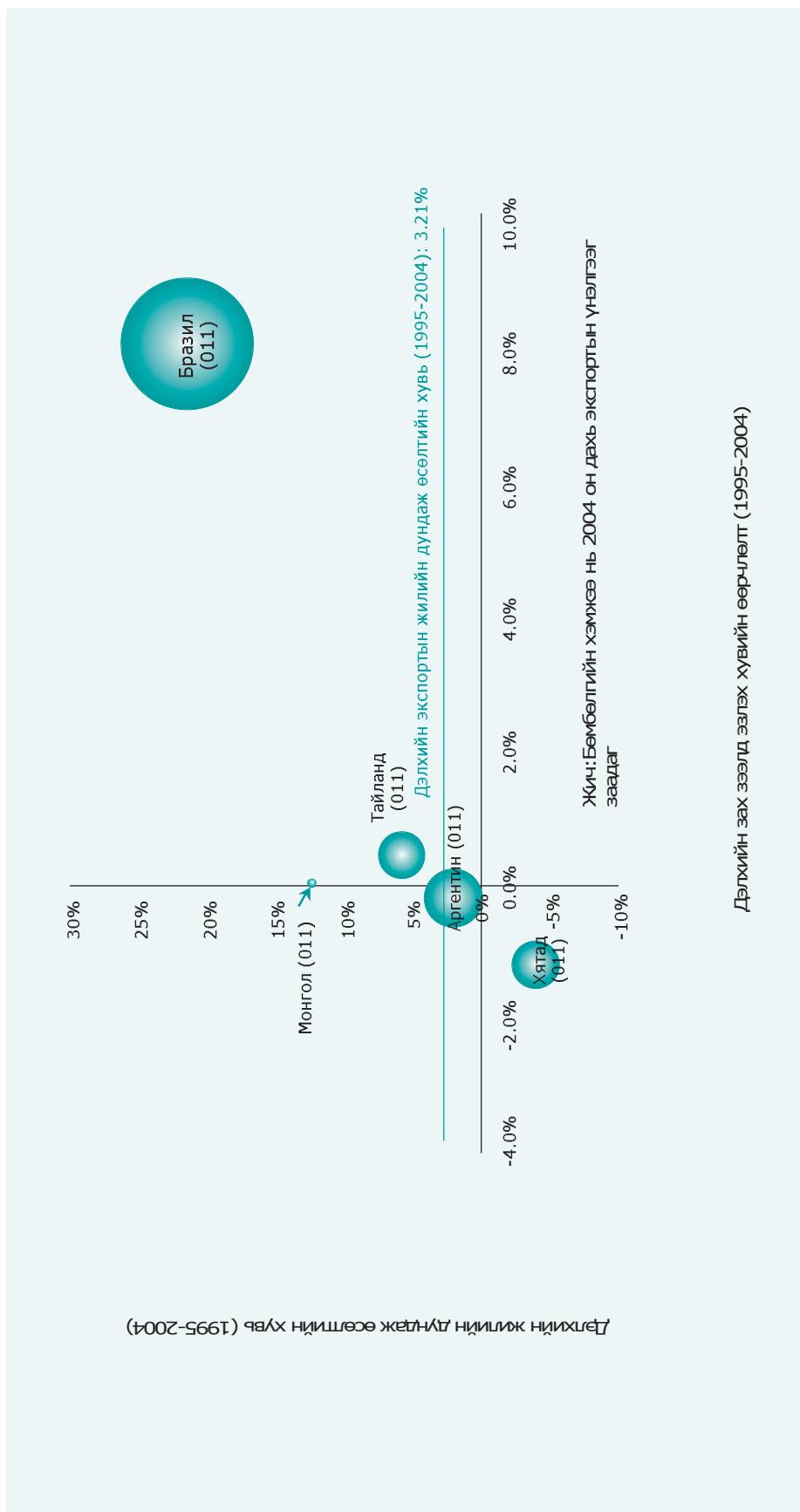
Зураг 7.2-т харуулснаар 1995 онд Бразил улсын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх хувь хэмжээ нь 2.43 хувьтай байсан бол 2004 онд 10.52 хувь хүрч зах зээлийн хувь хэмжээгээ ихээхэн хэмжээгээр нэмэгдүүлж чадсан байна. Тайланд улс нь мөн хувь хэмжээгээ (1.04 хувь байснаас 1.46 хувь хүргэл) нэмэгдүүлж чадсан байна. Монгол улс нь их биш гэхэд бага зэргийн есөлгтэй байж чадсан (буюу 1996 онд 0.01 хувьтай байсан бол 2002 онд 0.05 хувь хүрснээ 2003 онд энэ үзүүлэлт нь эргээд буурч 0.03 хувь болсон) бол харин Хятад болон Аргентин улсын дэлхийн зах зээл дээр эзлэх хувь хэмжээ нь 1995 онд 2.52 хувь болон 2.15 хувь тус тус байснаас 2004 онд 1.33 хувь болон 1.94 хувь тус тус болжихээхэн хумигдажирсэн болно.

Зах зээлд эзлэх байр суурийн хувьд Бразил, Тайланд (бага хэмжээгээр) улсууд нь махны экспортын салбарг «аваргын» хэсэгт багтаж байхад Хятад, Аргентин улсууд нь «байр сууриа алдаю» байгаа хэсэгт орж байна. Харин Монгол улс нь «аваргын» болон «хоцрогчдын» гэх хоёр ангинын дунд бууюу ихээхэн бурхэг хэсэгт орж байна.

Дүгнэлт

Махны салбаргтулгарч буйасуудлуудыг шийдвэрлэх зорилгоор ХХААЯ нь гурван төрлийн хөтөлбөр боловсруулсан (Үүнд: Мах экспортлох хөтөлбөр, Малын чанар, үржил ба үйтчилгээний хөтөлбөр, Малын эрүүл ахуйн хөтөлбөр). Харамсалгтай нь эдгээр хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагдаж буй хөрөнгийн эх үүсвэрийн асуудлыг шийдвэрлэж чадаагүйом. Давтан дурдахад мах болон махан бүтээгдэхүүний экспортын салбарыг хөгжүүлэх мөн салбарын хэтийн хөгжлийг хангахад шаардлагатай санхүүгийн асуудлыг шийдвэрэд чиглэгдсэн хэтийн стратегийн бодлогыг тэр болон хувийн хэвлэлийнхэн хамгран боловсруулах шаардлагатай.

**Зураг 7.2: Сонгосон улс орнуудын өрсөлдөх чадварын дэлхийн зах зээлд эзлэх байр суурь, Махны салбар
(SITC 011), 1995-2004**

ADB (2005), «*Outlook 2005, Promoting Competition for Long-Term Development*», Asian Development Bank, Manila.

ADB (2004), «*Private Sector Assessment for Mongolia*», Asian Development Bank, September 2004.

ADB (2000), «*Program Performance Audit Report on the Industrial Sector Program in Mongolia*», Asian Development Bank, Loan 1244-MON(SF), December 2000.

EIU (2005), «*Mongolia: Country Profile 2005*», The Economist Intelligence Unit, London.

EIU (2005), «*Mongolia: Country Report September 2005*», The Economist Intelligence Unit, London.

Government of Mongolia (2005), «*Mongolian Industry and Trade Blue Book 2005*», Ministry of Industry and Trade.

GIZ/MIT (2004), «*Mongolian Cashmere Sector Congress*», SECO Sector Consulting, Export-Oriented Industrial and Trade Policy Project, Ulaanbaatar/Eschborn, July 9, 2004.

GIZ/MIT (2004), «*Possibilities and Ways to Increase Mongolian Exports to Russian Market*», Export-Oriented Industrial and Trade Policy Project, August 20, 2004.

Lall, Sanjaya and Kraemer-Mbula, Erika, «*Is African Industry Competing?*», January 2005, Queen Elizabeth House, University of Oxford, QEH Working Paper 121.

Lall, Sanjaya, «*Indicators of the Relative Importance of IPRs in Developing Countries*», Research Policy, Vol. 32, 2003, 1657-1680.

Lall, Sanjaya, «*The Technological Structure and Performance of Developing Country Manufactured Exports*», June 2000, Queen Elizabeth House, University of Oxford, QEH Working Paper 44.

UNCTAD (2005), «*World Investment Report 2005, Transnational Corporations and the*

- Internationalization of R&D*, United Nations, New York and Geneva, 2005.
- UNCTAD (2004), «*World Investment Report 2004, The Shift Towards Services*», United Nations, New York and Geneva, 2004.
- UNDP (2005), «*Human Development Report 2005, International Cooperation at A Crossroads: Aid, Trade and Security in An Unequal World*», United Nations Development Programme, New York, 2005.
- UNESCO Statistical Yearbook 1999.
- United Nations, International Trade Statistics Yearbook 2003.
- UNIDO (2005), «*Industrial Development Report 2005, Capability Building for Catching-Up*», United Nations Industrial Development Organization, Vienna, 2005.
- UNIDO (2004), «*Industrial Development Report 2004, Industrialization, Environment and the Millennium Development Goals in Sub-Saharan Africa*», United Nations Industrial Development Organization, Vienna 2004.
- UNIDO (2002), «*Industrial Development Report 2002/2003, Competing Through Innovation and Learning*», United Nations Industrial Development Organization, Vienna 2002.
- UNIDO, INDSTAT4 2005, ISIC Rev.2
- UNIDO, INDSTAT4 2005, ISIC Rev.3
- UNIDO, Industrial Development Scoreboard's data base 2005
- UNIDO/UNDP (2002), «*Mongolia: Industrial and Trade Development Policy Review*», Project MON/02/003/A/08/37, Ulaanbaatar, November 2002.
- UNIDO/UNDP (2003), «*Mongolia: Industrial Development Project Formulation Mission*», by Shafiq Dhanani, Project MON/02/003/A/87/37, Ulaanbaatar, 29 October 2003.
- USAID (2005), «*A Value Chain Analysis of the Mongolian Cashmere Industry*», Economic Policy Reform and Competitiveness Project, Ulaanbaatar, May 2005.
- USAID (2005), «*Potential Target Export Markets for Mongolian Pet Food Products*», Economic Policy Reform and Competitiveness Project, Ulaanbaatar, June 2005.
- World Bank (2002), «*From Goats to Coats, Institutional Reform in Mongolia's Cashmere Sector*», The World Bank, East Asia and Pacific Region
- World Bank, World Development Indicators 2004.
- World Bank, World Integrated Trade System (WITS), UN Comtrade Data Base.
- WTO, «*Trade Policy Review, Mongolia*», Report by the Secretariat, document WT/TPR/145, 15 February 2005.

1. н. Д. Зоригт, Үйлдвэр худалдааны яамны Стратегийн төлөвлөлг болон бодлого зохицуулалтын газрын дарга
2. н. Д. Бадарч, Үйлдвэр худалдааны яамны аж үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газрын дарга
3. н. А. Тамир, Үйлдвэр худалдааны яамны аж үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газрын орлогч дарга
4. н. А. Мөнхбаястлан, Үйлдвэр худалдааны яамны аж үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газрын ажилтан
5. н. Д. Амаржаргал, Үйлдвэр худалдааны яамны аж үйлдвэрийн бодлого зохицуулалтын газрын ажилтан
6. х. Пратбха Мехта, НҮБ-ын Монгол дахь суурин төлөөлөгч
7. Др. А. Гиеренд, Экспортын баримжаатай үйлдвэр худалдааны бодлогын төслийн ахлагч
8. х. С. Баунэр, ГХАН-ийн бус нутгийн эдийн засгийн хөгжлийн хөтөлбөрийн газар зүйч
9. х. Л. Хулан, ГХАН-ийн Экспортын баримжаатай үйлдвэр худалдааны бодлогын төслийн менежер
10. х. Б. Айгэрим, ГХАН-ийн Экспортын баримжаатай үйлдвэр худалдааны бодлогын төслийн ажилтан
11. н. У. Туул, ГХАН-ийн Нөхөн сэргээгдэх эрчим хүчний төслийн бизнес хөгжлийн мэргэжилтэн
12. н. Брюс Харрис, АНУ-ын ОУХА-ийт Эдийн засгийн бодлогын шинэчлэл, өрсөлдөх чадварын төслийн зөвлөх
13. н. Стивэн Циммерман, захирал, Mercy-Corps/USAID

14. н. С. Дэмбэрэл, Монголын Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын өрөнхийлөгч
15. н. К. Бажийхүү, Үндэсний Статистикийн Газрын тамгын газрын захирал
16. х. Б. Бадамцэцэг, Үндэсний Статистикийн Газрын эдийн засгийн хэлтсийн дарга
17. н. Г. Ёндоносамбуу, Монголын ноос, ноолуурлын холбооны дэд өрөнхийлөгч
18. н. Ж. Түвшинбат, Монголын арьс шир үйлдвэрлэгчдийн холбооны өрөнхийлөгч
19. Др. С. Дэлэг, Монголын мах экспортлогчдын холбооны өрөнхийлөгч
20. н. Г. Батжаргал, Зөвлөх, Вена дахь Монгол улсын ЭСЯ
21. н. Массуд Хэдэши, Хөгжлийн хамтын ажиллагааны мэргэжилгэн, Вена